Br. DOT-155

Br. ~~A.S. Port. Jo~~
~~A.16~~

DE TJANDI MĔNDOET

VOOR

DE RESTAURATIE,

DOOR

B. KERSJES

EN

C. DĖN HAMER.

Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap

van Kunsten en Wetenschappen.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'sGRAVENHAGE.
M. NIJHOFF.

1903.

Bz. 3OF 155

DE TJANDI MĔNDOET

VOOR

DE RESTAURATIE,

DOOR

B. KERSJES

EN

C. DEN HAMER.

Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen.

BATAVIA. ALBRECHT & Co. | 'sGRAVENHAGE. M. NIJHOFF.

1903.

AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP

INHOUD.

EERSTE AFDEELING.

Bouwkundige beschrijving van den Mendoettempel in de Residentie Kedoe, door B. KERSJES.

TWEEDE AFDEELING.

Tjandi Mendoet, residentie Kedoe, Midden-Java, beschreven door C. DEN HAMER.

1. In het algemeen.
2. De tafereelen aan den 1en omgang (of het soubassement).
3. De trap en de fabels.
4. De tafereelen aan den 2en omgang (of de gaanderij).
5. De muurvlakken op den 2en omgang.
6. Het portaal.
7. De binnenruimte en de groote beelden.
8. De bovenbouw.
9. Het plein en de gedeeltelijk uitgegraven kleine tjandi.

LIJST DER PLATEN.

1. Plattegrond. Schaal 1 : 100.
2. Opstand (Zuidwestelijk front). Schaal 1 : 100.
3. Doorsnede. Schaal 1 : 100.
4. Details. Schaal 1 : 40.
5. Plattegrond ter orienteering in de decoratie van het gebouw.
6. Noordwestzijde (front).
7. Noordoostzijde.
8. Zuidoostzijde (achterkant).
9. Zuidwestzijde.
10. Soubassement (twee gedeelten).
11. Soubassement (vak 1, 15 en 22).
12. Soubassement (de beide soorten van egaal ornament en vak 26) en gang (ornament achter de deurposten der entrée van het portaal).
13. Trapvleugels.
14. Gaanderij (tableau 3 (29), 16, 12 (20), en 15 (17)).
15. Gaanderij (tableau 6, 14, 7 en 21).
16. Groote muurvlakken (zijpaneel, en hoofdpaneel van den achterkant).
17. Groote muurvlakken (hoofdpaneel van de Zuidwestzijde en id. van de Noordoostzijde).
18. Gang (de beide boventableaux en de versiering der nissen).
19. Gang (de beide benedentableaux).
20. Kamer (het groote boeddha-beeld, de handhouding en het profil).
21. Kamer (de busten der beide beelden naast het groote boeddha-beeld, het beeld aan de linkerzijde en het beeld aan de rechterzijde daarvan.
22. Détails en losse stukken (de makara van de trapleuningen en face en en profil, een der nissen in de kamer, eenige losse stukken, en de kalakop van de poortafdekking van het bijtempeltje).

EERSTE AFDEELING.

BOUWKUNDIGE BESCHRIJVING

VAN DEN

MENDOETTEMPEL

IN DE RESIDENTIE KEDOE,

DOOR

B. KERSJES,

Ingenieur 1e klasse b/d. Waterstaat.

Wanneer men van de *Tjandi Boroboedoer* den weg naar *Moentilan*, de hoofdplaats van de contrôle-afdeeling *Probolinggo*, volgt, passeert men, op korten afstand ($2^1/_4$ kilometer) van evengenoemd monument, de *Progo* over eene, in 1894 gebouwde, ijzeren vakwerkbrug. Iets verder, nl. even bovenstrooms van de samenvloeiing van de *Ello* met de *Progo*, snijdt de hooger bedoelde weg de *Ello*, aan den linkeroever waarvan de *Méndoet-tempel* wordt aangetroffen. Zoodra men de brug over de laatstgenoemde rivier gepasseerd en nog een kleinen bocht in den weg doorloopen heeft, richt het oog zich op het Zuidwestelijke front van deze belangwekkende ruïne.

Dit bouwwerk is, evenals de Boroboedoer, op slechts $3^1/_2$ kilometer daarvan verwijderd, geheel van gehouwen steen, zonder gebruikmaking van mortel of ijzeren ankers, opgetrokken.

Het bovenbedoelde Zuidwestelijke front, waarvan de teekening op Plaat 2 wordt gevonden en dat tevens door Plaat 9 wordt voorgesteld, heeft tot nu toe het minst geleden, niettegenstaande er reeds vele scheuren in voorkomen.

De hoofdfaçade, of het Noordwestelijke front (zie Plaat 6), waarin de trap en de ingang tot de binnenruimte is aangebracht, is nagenoeg geheel ingestort. Alleen het paneel van de benedenste étage, links van den ingang, is nog grootendeels behouden gebleven

Verder het gebouw rondgaande, komt men aan de Noordoostelijke façade. Een gedeelte van de eerste (1) kroonlijst is ingestort, zooals op Plaat 7 is waar te nemen. Deze façade is thans nog in zooverre belangrijk, dat daaraan boven de eerste kroonlijst nog eenige horizontale en verticale lijsten zijn waar te nemen, uit welke valt af te leiden dat het gebouw oorspronkelijk 3 of 4 étages gehad heeft; terwijl uit de dagob die op Plaat 2 (rechts boven de kroonlijst) wordt gevonden en uit de kleine obelisk, die boven uit het midden der ruïne uitsteekt, mag worden besloten, dat de tempel oorspronkelijk van een dak was voorzien, dat aan den buitenkant koepelvormig was afgewerkt.

De Zuidoostelijke façade is op Plaat 8 voorgesteld; waarop tevens het eerst vermelde front (d. i. het Zuidwestelijke) perspectivisch voorkomt.

Uit de genoemde lichtdrukken volgt dat de façades, behalve die waarin de ingang wordt aangetroffen, alle aan elkaar gelijk geweest zijn, met uitzondering van de reliefs, waarmede de verschillende paneelen, waarin de zijwanden door den bouwmeester werden verdeeld, versierd zijn.

Hieronder zal dus met de bouwkundige beschrijving van een enkele dezer façaden volstaan kunnen worden.

De trap, in het noordwestelijk front aangebracht, is ongeveer 4.80 M. breed en voert, langs 14 treden, naar den omgang, waarvan de vloer 3.60 meter boven het oorspronkelijke terrein is gelegen.

Deze omgang, die op den vloer 2.48^5 meter breed is, is aan de buitenzijde voorzien van eene leuning, die alle uit- en inspringende hoeken van den eigenlijken tempel volgt, zie de plattegrondteekening, Plaat 1.

Na de trap beklommen te hebben komt men, rechtuit gaande en den omgang overstekende, door middel van een kleinere trap met drie treden, in den gang, die naar de binnenruimte voert. De vloer van dezen gang, die 2.15 meter breed en tusschen de aan de uiteinden aanwezige drempels 5 meter lang is, ligt 0.75 meter hooger dan die van den omgang.

Bovengenoemde drempels steken 15 c.m. boven den vloer uit, terwijl de laatste, evenals de aangrenzende kozijnen van eene sponning, 25 c.m. breed, is voorzien, waardoor men in de gelegenheid is geweest de binnenruimte van den tempel af te sluiten (zie Plaat 3, doorsnede GH).

---

1). Met het oog op de vroegere, thans ingestorte kroonlijsten, wordt de grootendeels nog aanwezige kroonlijst de eerste genoemd.

De overdekking van dezen gang is geheel ingestort, terwijl de wanden (zie Plaat 3) gedeeltelijk behouden gebleven zijn. In de eerste helft treft men aan weerszijden (zie den plattegrond op Plaat 1) eene nis aan. Het doel van deze nissen, waarvan de achterzijden met reliefs versierd zijn (Plaat 3), is onbekend; wegens hunne geringe diepte, zijn zij ongeschikt om beelden op te nemen. De wanden van de tweede helft van den gang zijn met fraaie reliefs overdekt. Elke wand, zoowel die aan de linker- als die aan de rechterzijde, is verdeeld in twee boven elkander liggende paneelen. De reliefs van de benedenste paneelen (zie Plaat 19) zijn zeer schoon en nagenoeg in het geheel niet beschadigd. De andere paneelen vindt men op Plaat 18.

Na den laatsten drempel te hebben overschreden, daalt men twee treden, en bevindt zich zoodoende in de binnenruimte, d. i. de plaats voor de vereering van Boeddha bestemd. De vloer daarvan ligt 0.50 meter beneden dien van den gang, of 25 c. meter boven dien van den omgang; terwijl de vorm van de ruimte zelve op plaat 1 wordt aangegeven. Zij heeft de gedaante van een trapezium waarvan de beide evenwijdige zijden loodrecht op de as van den ingang bestaan. De kleinste dezer zijden, nl. de achterwand, is 6.80 M. lang, de voorwand, die door den ingang wordt doorbroken, 7.30 meter; terwijl de onderlinge afstand dezer beide evenwijdige zijden, gemeten volgens de as van den ingang, 6.85 M. bedraagt.

Het achterste deel van deze betrekkelijk kleine ruimte is voorzien van een verhoogden vloer (zie Platen 1 en 3), die ongeveer 0.65 M. boven dien van het voorste gedeelte is gelegen. De treden van de trap, die tot dit verhoogde gedeelte toegang gaf en waarvan de breedte nog is na te gaan, zijn geheel verdwenen.

Op dezen verhoogden vloer worden thans nog drie beelden aangetroffen. Het grootste beeld, dat aanvankelijk op een zetel tegen den achterwand geplaatst was, is naar beneden gegleden en bevindt zich thans, in een weinig hellende houding, ter plaatse van de trap, die vroeger toegang gaf tot den verhoogden vloer. De plaats van den zetel van dit beeld is nog zichtbaar en op Plaat 1 met juistheid gedeeltelijk aangegeven.

De zetels van de beide andere beelden zijn, evenals de beelden zelve, nagenoeg ongeschonden. Zij zijn zeer fraai bewerkt; de doorsnede van een der zijwanden wordt door profil IK (Plaat 4) voorgesteld.

Zooals uit Plaat 1 blijkt, wordt, of werd, de verhoogde vloer nagenoeg geheel door de bovenbedoelde beelden ingenomen. Aan de zijwanden van de binnenruimte zijn, voor zoover het de achterste helft van de overdekte ruimte betreft, geen versieringen aangebracht.

Ook zijn de wandversieringen van de voorste helft sober; te weerszijden van den ingang in den voorwand eene nis, en in elk der zijwanden twee nissen (zie Plaat 1, Plaat 3 en doorsnede CD op Plaat 4). In elk dezer nissen, waarin de lotoskussens nog aangetroffen worden, kunnen zittende beelden aanwezig geweest zijn; deze beelden zijn thans alle verdwenen.

De ruimte tusschen het eenvoudige plint en den benedenkant der nis-opening is gevuld met een een weinig buiten den wand springend piedestal, waarboven zich, naast de nissen en slechts weinig buiten den wand uitstekende, pilasters bevinden. De kapiteelen dezer pilasters prijken met makarakoppen, die, door lijstwerk met een kalakop, boven het midden van de boogvormige afsluiting der nissen, verbonden zijn.

De binnenruimte van den tempel is door een valsch gewelf gesloten of overdekt. Dit gewelf wordt gevormd door verschillende lagen van behakte steenen (35 lagen boven den verhoogden en 37 boven den lagen vloer), een weinig te laten vooruitspringen, zoodat ten slotte slechts eene kleine opening (langwerpig vierkant) overblijft, waarvan het ondereinde ongeveer 11.80 M boven den verhoogden vloer is gelegen.

Het gewelfvlak, steunende op het Noordwestelijke front, d. i. op de façade, waarin de ingang wordt aangetroffen, is nagenoeg geheel ingestort (zie Plaat 3), terwijl de overige vlakken scheuren vertoonen en bovendien min of meer doorgebogen zijn.

De binnenruimte van het heiligdom verlatende, dalen we de hooge trap af en begeven ons weer naar de Zuidwestelijke façade (Plaat 2 en Plaat 9).

Laat ons echter vooraf den vorm van den plattegrond van den Mendoet-tempel nog nader beschouwen.

De boven omschreven binnenruimte wordt omgeven door massieve muren van ongeveer 2.80 M. dikte (zie Plaat 1). De buitenkanten dezer muren vormen een volkomen vierkant. Tegen elk der zijden van dit vierkant en in het midden daarvan is een rechthoek, waarvan de korte zijde slechts 0.65 M. lang is, aangebouwd. Deze korte zijde is evenwel bij de façade, waarin de ingang wordt aangetroffen, 4.25 M. lang, zoodat voldoende gelegenheid gevonden werd den gang (zie boven) in dit uitbouwsel aan te brengen.

Gekomen bij de Zuidwestelijke façade, waarvan de doorsnede op Plaat 4 wordt voorgesteld, beschouwen we in de eerste plaats den borstweringsmuur. Hij is voorzien van een forsch plint, bestaande uit platte banden, een kyma, een tandlijst en een flink halfrond. De kroonlijst van genoemden muur bestaat uit eenige platte banden en eene kyma, terwijl de ruimte tusschen het plint en de kroonlijst door een aantal verticale lijnen in verschillende paneelen is verdeeld. De meest vooruitspringende en grootste dezer paneelen zijn om beurten òf met bloemen òf met menschelijke gedaanten, omgeven door rankvormige bladornamenten, alles en relief, versierd. De poses dezer figuren zijn verschillend en tevens zoo, dat alle hun gelaat richten naar het midden van den tempel.

Boven elk van deze op bovenomschreven wijze versierde paneelen, en in het vlak van den verst uitspringenden platten band van de kroonlijst, wordt een schildvormige, van lofwerk voorziene bekrooning aangetroffen, terwijl op dezelfde hoogte vroeger tevens spuierkoppen waren aangebracht, die het op den tempel en op den omgang vallende hemelwater naar buiten voerden.

Boven de kroonlijst van den borstweringsmuur vindt men de borstwering of leuning, die den geheelen omgang aan de buitenzijde omgeeft. Ook aan de borstwering vindt men plint en kroonlijst, waarvan de afmetingen natuurlijk geringer zijn dan die van den borstweringsmuur; terwijl de ruimte tusschen genoemd plint en kroonlijst versierd is met kleine vierkantjes, waarvan een der diagonalen een verticalen stand heeft en die elk van een roset voorzien zijn. De lijsten en versieringen van deze borstwering zijn aan beide zijden nagenoeg aan elkander gelijk, zooals uit plaat 2 en de doorsnede GH op Plaat 3 kan worden opgemaakt.

De geheele borstweringsmuur maakt een indruk van groote soliditeit en vormt een van de fraaiste onderdeelen van dezen merkwaardigen tempel.

Beklimmen we thans den omgang en beschouwen we de Zuidwestelijke façade nog nader.

De muur van het gebouw rijst zonder eenig lijstwerk uit den vloer van den omgang omhoog (zie doorsnede AB op Plaat 4). Eene lambriseering, waarvan de bovenkant 1.20 M. boven dezen vloer reikt, omgeeft het geheele gebouw. Het vlak beneden de lambriseeringslijst is verdeeld in eenige vakken, waarop menschen of dieren, omgeven door rankvormig lofwerk, zijn uitgebeiteld. Alles is vrij vlak behandeld; de ruimte is niet door verticale lijnen (groeven) in paneelen verdeeld, zooals bij den borstweringsmuur, terwijl over het algemeen aan dit gedeelte van de lambriseering weinig zorg is besteed. Dit is waarschijnlijk de omstandigheid waarvan het gevolg is, dat dit onderdeel van den tempel weinig in het oog valt.

Boven de lambriseeringslijst vindt men eene sokkellijst, gevormd door platte banden, eene kyma en een halfrond, alle, en terecht, van lichtere afmetingen, dan die aan den borstweringsmuur.

Op deze sokkellijst, n.l. op de uiteinden daarvan, steunen de anten, die de vroeger reeds besproken uitbouwsels begrenzen. Deze anten bezitten basis noch kapiteel en zijn niet door reliefs versierd. Zij zijn ongeveer 4.40 meter hoog en dragen eene kroonlijst, samengesteld uit verschillende platte banden en eene kyma. Op een dezer platte banden, beneden de kyma, zijn vogels met uitgespreide vleugels voorgesteld, terwijl de bovenste platte band van gewoon ornament is voorzien.

Wanneer men het front, waarin de trap en de ingang zijn aangebracht, buiten beschouwing laat, is elke façade, door middel van de boven reeds omschreven 0.65 M. uitstekende uitbouwsels, verdeeld in drie paneelen, die door de reeds beschreven sokkel- en kroonlijsten en door twee anten begrensd worden. Het middenste dezer paneelen heeft tusschen de anten, bij de reeds vroeger vermelde hoogte van 4.40 meter, eene breedte van 4.15 meter, terwijl de beide anderen slechts 2.35 meter breed zijn.

Alle paneelen zijn op de volgende wijze versierd.

Naast de anten zijn verticale randen aangebracht, die van de sokkellijst tot de kroonlijst doorloopen en met rankvormige bladornamenten zijn overdekt. Naast deze met ornamenten versierde randen zijn pilasters en relief uitgebeiteld. Omtrent de basementen en kapiteelen dezer pilasters valt mede te deelen dat zij bijzonder hoog zijn, terwijl de schachten in hun midden door platte banden in twee deelen verdeeld worden. De kapiteelen dragen ieder een dwerg, die in hurkende houding, in zijn opgeheven handen boven zijn hoofd een abacus vast houdt. Op deze abacus rust een makarakop, die, den open gesperden muil naar het midden van het paneel gekeerd, met zijn slurf de kroonlijst nagenoeg aanraakt.

Op elk paneel komen twee pilasters voor en dus ook twee makarakoppen. In de tusschen deze twee laatste begrepen ruimte is eveneens en bas-relief een kalakop uitgebeiteld, die met den muil eenige naar beneden hangende versierselen vasthoudt.

Op de ruimte van de zijpaneelen, ingesloten door de boven omschreven pilasters met makarakoppen en den kalakop, worden beelden en haut-relief aangetroffen. In staande houding rusten zij op een piedestal, terwijl boven hunne hoofden een soort van baldakijn, eveneens en relief is aangebracht. De beelden van zeven van deze kleine paneelen zijn thans nog aanwezig; de eene meer, de andere minder beschadigd. Het achtste kleine paneel (zie Plaat 6) rechts van den ingang, is nagenoeg geheel ingestort.

Bij de groote paneelen is de ruimte tusschen de pilasters geheel met beelden en haut-relief opgevuld, zooals uit Plaat 7, 8 en 9 kan worden afgeleid. De verschillende reliefs zijn evenwel niet aan elkander gelijk. Zoo vindt men op lichtdruk Plaat 9 in het midden van het paneel der Zuidwestelijke façade een vierarmig beeld, gezeten op een lotoskussen en geflankeerd door 2 andere beelden, die, eveneens op lotoskussens gezeten, iets lager aangebracht zijn, terwijl boven het middenste beeld een eigenaardige versiering wordt aangetroffen. Naast deze versiering, dus in het bovengedeelte van het paneel, zijn twee figuren, in wolken zwevende, uitgebeiteld. Het lotoskussen, waarop het vierarmig beeld troont, rust op een zuil, vastgehouden door twee en relief uitgebeitelde beelden.

Het Zuidoostelijke front (Plaat 8) geeft in het middenvak een staande vierarmige hoofdfiguur te zien, ter weerszijde geflankt door twee zittende figuren, van welke de eene zeker een vrouwelijke is. Ook hier de hemelingen op wolken.

Het groote paneel van het Noordoostelijke front (Plaat 7) heeft een achtarmig beeld, omgeven door twee figuren in staande houding, en evenzeer door zulke hemelingen vergezeld. Overigens is het (in hevige mate) beschadigd.

De wijze waarop elk der façades in drie paneelen verdeeld is, mag een hoogst gelukkige genoemd worden, terwijl de versiering dezer paneelen eveneens een zeer bevredigenden indruk te weeg brengt.

Op Plaat 2 is dus tusschen sokkel- en kroonlijst, van rechts naar links gaande, zichtbaar:

1° het groote paneel van de Zuidoostelijke façade, welk paneel van ter zijde gezien wordt en door 3 verticale lijnen

wordt voorgesteld. Het steekt 0.65 M. voor de voorzijde van genoemde façade uit.

2° het rechter paneel.

3° het midden paneel.

4° het linkerpaneel.

5° het groote paneel van het Noordwestelijk front — waarin de gang — evenals het sub 1° vermeld paneel van ter zijde gezien en door 3 lijnen voorgesteld. In de werkelijkheid zijn de 3 laatstbedoelde lijnen slechts, voor zoover de benedenste helft betreft, zichtbaar. De bovenste helft en dus ook de daarop rustende kroonlijst is ingestort.

6° het buitenvlak van den rechterwand van den ingang.

Vroeger werd gezegd, dat de korte zijde van het uitbouwsel op de Noordwestelijke façade, in tegenstelling van die der anderen die 0.65 M. vooruitspringen, 4.25 meter lang is. Beter is het te zeggen dat het uitbouwsel verdeeld is in twee deelen, waarvan het eene (zie Plaat 2), breed 0.65 M. tot het hoofdgebouw behoort, en het andere breed 3.60 M., slechts diende voor het aanbrengen van den toegang tot de binnenruimte. De binnenwanden van dezen gang werden reeds beschreven; van de buitenwanden is slechts een klein gedeelte over, hetwelk op Plaat 2 met getrokken lijnen is aangegeven. De lambriseering van genoemde wanden is dezelfde als die van het hoofdgebouw, terwijl de sokkel boven deze lambriseering (zie doorsnede EF op Plaat 4) veel overeenkomst vertoont met de reeds beschreven sokkellijst; de afmetingen zijn evenwel iets kleiner.

Het paneel boven dezen sokkel is zeer beschadigd. Aan de rechterzijde, d. i. aan die, welke naar het hoofdgebouw is gekeerd, werd het begrensd door een met rankvormig bladornament versierden rand, waarnaast nog een gedeelte van een en relief uitgebeitelden pilaster wordt waargenomen (zie Plaat 2).

Links van dezen pilaster treft men nog de overblijfselen van drie en haut relief uitgebeitelde beelden aan. Het beeld aan de rechterhand is het minst beschadigd, terwijl van de beide overigen nog slechts drie voeten aanwezig zijn.

De ruimte tusschen dit paneel en het hoofdgebouw, gedeeltelijk nog onbeschadigd, was door bloemen en relief overdekt.

De kroonlijst van meer genoemd paneel is geheel vernield, zoodat van hare aansluiting aan het hoofdgebouw niets kan worden medegedeeld; hetzelfde geldt van de overdekking van den gang, of wel het gedeelte van den bovenbouw, dat vroeger boven deze kroonlijst werd aangetroffen.

Ondersteld mag worden, dat de ingang vroeger, evenals de reeds beschreven binnenruimte, overdekt is geweest met een valsch gewelf, waarvan de 4 vlakken niet in een punt samen kwamen, doch in een rechte lijn eindigden. Bij de Tjandi Singosari (residentie Pasoeroean) vindt men althans een vierkante binnenruimte, voorafgegaan door een gang, die evenzeer door een valsch gewelf overdekt is, ongeveer op de wijze als hierboven werd omschreven.

Thans blijft alleen nog over iets omtrent de trapboomen mee te deelen (zie Plaat 2 en Plaat 13). De buitenzijden der trapboomen zijn door groefjes verdeeld in vakken, die alle met reliefs zijn opgevuld. De vakken zijn alle rechthoekig, met uitzondering van die, grenzende aan de nader te vermelden leuning. Deze laatste zijn driehoekig geweest, zooals op plaat 2 (zie het linkervak van de benedenste rij) wordt aangegeven.

De andere trapboom (nl. die aan de linkerzijde als men de trap opgaat) wordt voorgesteld door Plaat 13 (beneden). Hij is evenals de eerstgenoemde verdeeld in vakken, waarop verschillende voorstellingen van menschen en dieren (apen, slangen, schildpadden) voorkomen.

Boven deze trapboomen is waarschijnlijk een zeer lage leuning aanwezig geweest, waarvan het benedeneinde overging in een grooten makarakop (zie Plaat 2). Men treft althans ter plaatse van deze uiteinden heden nog twee van deze koppen aan, die met hun opengesperden muil een staanden leeuw omvatten.

Reeds werd omtrent de bovenste étages medegedeeld, dat in het Zuidwestelijk front boven de eerste kroonlijst nog de overblijfselen van een dagob aanwezig zijn. Voorts zijn in den vormeloozen steenhoop boven bedoelde lijst nog eenige verticale en horizontale lijsten zichtbaar. De juiste plaats daarvan kan evenwel moeilijk bepaald worden, omdat het zeer gevaarlijk is den steenhoop te beklimmen en eenige steenen daarvan op te ruimen, hetgeen voor het meten noodzakelijk zou zijn.

Een trap naar de bovenste étages is nimmer aanwezig geweest.

Hoewel het te betreuren is dat van de bovenste étages weinig behouden is gebleven, zoo valt het toch moeilijk aan te nemen, dat het geheel of de onderdeelen daarvan uit een bouwkundig oogpunt meer waarde voor ons zouden gehad hebben, dan hetgeen op Plaat 2 is voorgesteld.

De verdeeling van de wanden beneden de eerste kroonlijst — door horizontale en verticale lijnen — en van den borstweringsmuur is zoo meesterlijk, de teweeggebrachte indruk zoo verrassend, het geheel zoo weinig overladen — integendeel bijna sober behandeld — dat men zonder aarzeling den *Mĕndoet*-tempel onder de best geslaagde monumenten van het Hindoetijdperk mag rangschikken.

PROBOLINGGO, 24 November 1897.

TWEEDE AFDEELING.

TJANDI MENDOET,

RESIDENTIE KEDOE, MIDDEN-JAVA,

BESCHREVEN DOOR

C. DEN HAMER,

Inspecteur van het Inlandsch Onderwijs.

1. TJANDI MENDOET IN HET ALGEMEEN.

De tjandi Mendoet ligt tusschen de diep ingesneden riviertjes Moedal en Ngasinan op 150 M. van de Ello, welke een weinig lager zich met de Progo vereenigt.

Naar mij werd medegedeeld stond de tjandi vroeger niet in de desa, die eertijds veel minder omvang had, en zich langs de kali Ngasinan uitstrekte.

In welken toestand de tjandi verkeerde bij de opgraving in 1834 onder den Resident HARTMAN kon ik niet nagaan, doch hetgeen voorkomt in het tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, eerste jaargang, tweede deel, bl. 70 en 398 en volgende, geeft ook ongeveer den staat aan, waarin zij door mij is aangetroffen.

Sedert de ontdekking heeft deze tjandi, $2^1/_4$ K. M. van Boroboedoer gelegen, zeer de aandacht getrokken van belangstellenden en reizigers uit alle oorden van de wereld.

Op het langwerpig plein, aan den Oosthoek gedeeltelijk afgepaald door een muurtje, van los opgestapelde roode baksteenen gemaakt, worden nog vele losse andesiet steenen aangetroffen, die behoord hebben tot den binnen- en bovenbouw van den tempel. Zulks is ook het geval op de aanleunende erven en aan den weg, van Moentilan komende.

Het grondvlak, waarop de tempel staat, ligt ± 1.12 M. beneden het tegenwoordig maaiveld en bevindt zich in een kuil, begrenst door een muurtje van opgestapelde steenen, waarvan vele met ornementen versierd, evenzeer wijzende op den bovenbouw. Bij hevigen regen staat het fundament onder water, wat zeer ten nadeele van dat fraaie bouwwerk is; ook de openingen voor afvoer van regenwater kunnen niet geheel aan hare bestemming voldoen, omdat de vloer van het bordes te veel naar binnen wijkt.

Na op ongeveer 70 M. afstands van den hoofdtempel, in de richting van het later gevonden bijtempeltje, een klein gedeelte van iets, wat naar een ringmuur geleek, maar intusschen later gebleken is dat niet te zijn, gevonden te hebben, kwam de meening op, dat Mendoet wellicht niet een alleenstaande tempel konde zijn. Na opgraving in de nabijheid van den hoofdtempel werd dan ook op ± 30 M. daar van daan een tweede tjandi van geringer afmetingen ontdekt, waarover nader beneden zal worden gehandeld.

Het front van den hoofdtempel staat niet naar het westen, zooals uit Plaat 5 moge blijken, aangevende het geheele plan, waar versieringen worden aangetroffen.

2. DE TAFEREELEN AAN DEN 1sten OMGANG (OF HET SOUBASSEMENT.).

Met A wordt bedoeld de 1ste omgang, om het soubassement, waaraan o. m. een tandlijst als horizontaal ondersteuningsdeel wordt aangetroffen, onder een hoek van 45° afgeschuind aan de hoeken.

De versierde omloopende band 90 M. lang om het soubassement, wordt gebroken door vakken en pilasters, waarvan slechts één, bij No. 43, geheel is afgewerkt. In het geheel zijn er 51 versierde velden, 10 c. M. vooruitspringende, waarvan de nos 1 t/m 4 en 48 t/m 51 in het front, van grootere afmetingen zijn dan de overige.

De nos 13, 26 en 39, waar het beeld eene sila-houding heeft, bevinden zich in het midden der muurvlakken.

Ter weerszijden van die drie nummers zijn velden van gelijke afmetingen, waarvan het ornement het idée van stevigheid aangeeft.

Meer van het midden verwijderd zijn dergelijke velden versierd met ornement van een lichter samenstelling, ontleend aan bloemdeelen, welke motiefverdeeling aan den linker-, achter- en rechterkant van het soubassement, in gelijke afmetingen wordt herhaald, totaal 6+12 velden.

De decoratieve aanvulling, uit de losse hand getrokken, doet het menschelijk figuur goed uitkomen, en verduidelijkt de vormen van den kern der versiering.

De beelden van den 1sten omgang missen voetstuk en glorie: ook komt geen staande houding voor, wat wel op

den 2den omgang bij de groote figuren tegen de muurvlakken het geval is, terwijl het in de binnenruimte volle beelden zijn van kolossale afmetingen.

De diepte van het relief is ongeveer 2 c. M; de omlijsting is glad. In groote verscheidenheid zijn de motieven, naar één grondvorm, in hoogte en breedte ontwikkeld, naar beide zijden streng symmetrisch uit een middenlijn op den voet.

De verbinding van de menschelijke gestalte met den diervorm komt alleen voor in het beeld no. 51, rechts van het trapstuk aan de voorzijde (een Garoeda-figuur).

Bij de bloemversiering van den 1sten omgang zijn geen vogels aangebracht, wat bij den 2den omloop, die op het terras achter de balustrade, juist veel voorkomt.

De door den beeldhouwer aan het 1ste beeld toegedachte functie, links van het trapstuk, schijnt mij toe, lettende op de zwevende houding, met open linkerhand en zacht gebogen arm, als een uitnoodiging om op te gaan naar den tempel. Het beeld, symbool van persoonlijke waardigheid, vult het midden van het vak, gevormd door vier rijen steenen, dat inclusief de lijst 1,10 M. en 93 c. M. meet; het veld zelf is 97 op 85 c. M. en nadert derhalve meer den vorm van het vierkant dan bij de velden op de overige muren, alwaar de afmetingen ongeveer 70 op 93 zijn.

Van dit, het 1ste veld, werd door mij een gipsafgietsel vervaardigd en aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aangeboden.

Het relief verkeert nog in goeden staat, uitgenomen in den linkerbovenhoek, waar een steen van 28 c. M. lang en 21 c. M. breed is verdwenen.

Lichamelijke volmaaktheid, bevalligheid, edelheid, voor het oog bekoorlijk, maken de individualiteit van dit beeld uit.

Naar alle waarschijnlijkheid stelt dit beeld Wisnoe voor, ook al is dit door de afwezigheid van duidelijke attributen niet voldoende uit te maken. Het ligt voor de hand dat te veronderstellen, omdat, aan de andere zijde van den ingang, op het veld, dat van dit de pendant is, zonder twijfel Garoeda voorkomt, zooals zoo dadelijk blijken zal.

Een fraai tooisel dekt het hoofd; het koord hangt van den linkerschouder af; de rechterhand rust op de dij, die gedeeltelijk door het heupkleed is bedekt; om het heupkleed is een tweede kleed van achteren saamgebonden.

Als versiering zijn aangebracht bovenarm-, pols- en enkelringen, alsmede een halssieraad. De drie plooien in den hals zijn duidelijk zichtbaar.

Alvorens door het oosten om te gaan, de hooger hand aan de tjandi gevende, wil ik al dadelijk de aandacht vestigen op den pendant n.l. no. 51, links van het trapstuk, slechts 5 c. M. korter dan het 1ste veld, en gevuld met een daarvan verschillend ornement, dat in de 3de en 4de rij steenen wat beschadigd is.

Het gevleugeld figuur in het midden, waarvan het menschelijk gedeelte het voornaamste is, heeft den bek van een vogel, draagt oorknoppen, halssieraad en slangringen aan de bovenarmen; de linkerhand rust op de heup, de rechter is opgeheven, houdende den wijsvinger op den duim.

Het stelt een garoeda voor, het rijdier of drager van Wisnoe.

Terugkeerende tot het punt van uitgang zien we, dat op het 2de veld nog een klein gedeelte van het ornement aanwezig is, waaruit blijkt, dat het overeenkomt met het bovengenoemd lichter bloemornement, dat we voor het eerst weder zullen ontmoeten op het 8ste veld.

Tusschen het 1ste en 2de veld zijn nog de resten aanwezig van 3 pilasters, waarvan de middelste vooruitspringt, geheel onbewerkt gebleven, telkens de versierde vakken scheidende.

Werd boven de gissing geuit, dat op het 1ste veld Wisnoe zou zijn voorgesteld, en dit waarschijnlijk geacht, omdat op het pendant-vlak, No. 51, een garoeda gevonden wordt, het 3de veld, dat ter sprake moet komen, schijnt de veronderstelling te bevestigen. Dit veld, 97 op 85 c. M., bevat een aap in zittende houding met den kop naar het trapstuk gewend; het veld is gevuld met ranken en smalle bladeren. Van de bovenste of 4de rij steenen is nog een klein stuk aanwezig.

Het voorkomen van een aap hier, in de onmiddellijke nabijheid van een figuur, die men, door dat er als pendant of als gezel een garoeda bij voorkomt, onwillekeurig als een Wisnoe-voorstelling opvat, doet toch dadelijk denken aan de zoo bekende Rama-awatara van deze Godheid, die men zich van de apen niet gescheiden denken kan.

Tot pendant heeft dit veld No. 49, waarop men almede een in gang zijnden aap (meerkat) ziet. Het ornement komt eveneens overeen.

Het 4de veld is weinig beschadigd en bevat het ornement, wat overeenkomstig het soliede soubassement, stevigheid en hechtheid uitdrukt. Het is duidelijk, dat het 48ste veld daarmede zal overeenkomen.

De lengte van den band, waarop veld 1 en 2 zijn aangebracht, bedraagt 4.64 M, bij de nos 3 en 4, 4.34 M. of 30 c. M. korter. Bij de velden 5, 6 en 7, 8 is de lengte 3.30 M. De metingen bij de drie overige hoeken hebben een gering verschil van 3 ad 4 c. M, opgeleverd, welke afmetingen ook aan Tjandi Kali-Bening voorkomen.

Het 5de veld, nl. het 1ste van de kleinere, is op een afstand van 8 M. nog duidelijk te zien, het relief heeft een krachtig voorkomen. Evenals de verder volgende beelden aan den 1sten omgang, met uitzondering van hoogergemeld drietal in het midden der ietwat vooruitspringende vakken, nl. bij de nos 13, 26 en 39, heeft ook dit beeld de djèngkèng-houding (1) en is op de 1ste en 2de rij steenen uitgebeiteld. Het koord ontbreekt, de halsplooien zijn aanwezig. De steel van een vliegenjager rust in de linkerhand. De bovenarmbanden hebben den vorm van zoogenaamde slangringen. Om het heupkleed is een versierde band, die bij de overige beelden wel eens afwezig is.

---

(1) Is n.l. een knielende houding, waarbij slechts ééne knie den grond raakt.

Het gelaat, in 3/4 profiel, wijst niet in de richting naar het midden, iets wat overigens, behalve bij de reeds genoemde vakken 13, 26 en 39, bij alle menschelijk figuren aan het soubassement wel het geval is, ook bij no. 47 (men zie beneden), dat het pendant ook van no. 5 is. Die welke in de middenvakken worden aangetroffen, zijn en face en zitten in de sila-houding, als het ware onder de groote figuren op de groote middenvlakken aan de buitenkanten van den eigentlijken tempel.

Het 6de veld, wat beschadigd, komt overeen met het 4de en is pendant van het 46ste met gelijk motief van versiering.

Het 7de veld. Het beeld, en zoo ook dat van de nos 9 en 11, men lette op de opmerking zooeven gemaakt, wijzen in richting en stand naar het middenveld no 13, waarvan zich links eveneens 3 beelden bevinden in tegenovergestelde richting, totaal 7 velden met beelden en 6 met ornement, gevende in het geheel 13 velden, nl. van 7 t/m 19, aan den linkerkant van de tjandi, welk aantal ook aan den achter- en den rechterkant wordt aangetroffen, zooals het plan aanwijst.

De 68 c. M. vooruitspringende muur is aan den linkerkant 13.34 M, aan den achter- en rechterkant 13.85 M.

Het 7de veld bevat een beeld met een hoofdtooisel, waarin roset; verder ronde oorknoppen, een halssieraad met hangertjes, bovenarmbanden en polsringen; het afhangend koord wordt in de linkerhand gehouden; de rechterarm, rustende met den elleboog op de knie, heeft de hand open; de linkerarm en het ornement zijn wat defekt.

Het 8ste veld, bloemornement, is goed bewaard gebleven.

Het beeld in het 9de veld heeft meer versierde oorknoppen, terwijl ook het heupkleed door een snoer wordt vastgehouden, van voren sluitend in een kokertje; ook het halssieraad heeft eene dergelijke sluiting; enkelringen ontbreken. De rechterhand, waarvan de gebogen voorste vinger op den duim komt, is ter hoogte van de borst; de linkerhand is geopend. Bij de bloemstengels zijn er enkele misteekend. Het relief is goed bewaard gebleven.

Op het 9de veld zijn de bloemen in meerderen graad ontwikkeld dan op het 7de, waar er slechts een enkele in het midden voorkomt, terwijl aan beide kanten en boven slechts ten halve als vulling een eenvoudige bloem is aangebracht.

In den vervolge zullen de velden met licht en zwaarder ornement niet afzonderlijk meer behoeven besproken te worden.

Het 11de veld. Het beeld, een weinig beschadigd, mist het hoofdtooisel; het haar schijnt in vlechten saamgebonden; de oorknoppen zijn eenvoudig van stijl, zoo ook de armbanden; het kastekoord is aanwezig; enkel- en polsringen ontbreken; de lendenbekleeding mist den band. De vulling met wat fijner voluten heeft wat overeenkomst met het 7de veld. Op enkele plaatsen zijn sporen, dat de werklieden minder goed materiaal hebben gekozen.

Het 13de veld, het midden van de linkerface. Het beeld is mogelijk daarom in sila-houding gesteld, omdat het in plaatsing verband houdt met no. 36 op het groote muurvlak van den 2den omgang, wat ook het geval is met de nos 26 en 39 tegenover 39 en 42 op dien omgang. Alles wijst er op, dat het plan nauwkeurig werd vastgesteld.

Om het haar, dat in een streng is vastgebonden, is een als koord gewonden doek, waarboven nog eenig hoofdtooisel zichtbaar is. Het heeft een halssnoer, bovenarmringen en polssnoeren. Het koord is vervangen door een bandelier, naar beneden wat in breedte toenemende. Het heupkleed is met een band vastgehouden. De linkerhand rust op de dij; de rechter wordt half omhoog gehouden van het lichaam afgekeerd, en is geopend.

Het type, ietwat hard van uitdrukking, verschilt van de reeds behandelde en volgende beelden.

Alleen de bovenste rij steenen van het 14de veld is onbeschadigd gebleven.

Het 15de veld. Dit beeld, het hoofd een weinig opheffende, houdt de rechterhand op de dij, den linkerelleboog op de knie en sluit den voorsten vinger op den duim; het koord is dubbel; om het hoofd is een band; het haar is saamgebonden en schijnt in krullen te eindigen; in den oorknop zijn nog hangers; enkelringen ontbreken, wat ook het geval is bij het vorige beeld.

Het 17de veld. Evenals het beeld in het 5de veld houdt ook dit den steel van een vliegenwaaier, afhangende op den rechterschouder; het gelaat is niet meer aanwezig; het hoofdtooisel draagt een diadeem; koord, armbanden zonder eenige versiering en halssieraad zijn voorhanden. Eigenaardig is de houding van de vingers van de linkerhand.

Het 19de veld. Een deel van het hoofd is beschadigd, mogelijk door van den bovenbouw afgevallen steenen. In de rechterhand is nog een gedeelte van den steel van den vliegenwaaier zichtbaar; de oorringen zijn grof bewerkt, evenzoo de slangringen; de bandelier is weinig duidelijk; het heupkleed, met een versierden band opgehouden, is evenals het rechterbeen, nog niet geheel afgewerkt.

Alvorens de linkerzijde te verlaten dient nog te worden opgemerkt, dat bij het beeld in sila-houding, no. 13, slechts voorkomen 2 halsplooien tegen 3 bij de overige.

Het 20ste veld, het 1ste aan den achterkant, die vrij goed bewaard is gebleven. De rechterarm leunt op de opgeheven knie en heeft den rug van de rechterhand omhoog, terwijl de linkerhand op de dij rust; het koord ontbreekt; het hoofdtooisel bestaat uit een band met een roset; de halsketting draagt loovertjes; om de enkels zijn snoeren; het heupkleed is met een snoer vastgebonden.

Het 22ste veld. Dit beeld mist het hoofdtooisel, draagt den vliegenjager op den linkerschouder, heeft armbanden in den vorm van slangringen, mist pols- en enkelringen; van wege profiel is slechts één oorring te zien. De rechterelleboog rust op de knie, terwijl de hand geopend is; het halssieraad is van een geheel afwijkenden vorm.

Het 24ste veld. Het beeld, wat verweerd, heeft den gebogen wijsvinger van de rechterhand op den top van den

duim; het hoofdversiersel is niet aanwezig; het ornement is een weinig beschadigd.

Het 26ste veld. Het beeld, in sila- houding, heft de handen boven het hoofd, het bezit alle sieraden, alsmede het koord. Het gelaat is verweerd. Op den 2den omgang staat zonder twijfel tegen het groote muurvlak de voornaamste der drie aan de buitenwanden van den tempel aangebrachte godheden, wat naar waarschijnlijkheid deze zooveel devoter houding van het middenbeeld aan het soubassement hier verklaart.

Het 28ste veld. Dit beeld in profiel heft het hoofd niet naar boven, houdt een vliegenwaaier in de rechterhand, steunende op de rechterheup; de linkerelleboog rust op de knie; de hand is geopend met den duim naar boven; alleen enkelringen ontbreken; de linkerhand grijpt een blad.

Het 30ste veld. Dit beeld in 3/4 profiel, mist het koord, heeft de armen geheel vrij van het lichaam en houdt een blad van het ornement vast; pols- en enkelringen ontbreken, de punt van den gebogen wijsvinger rust op den duim.

Het 32ste veld. Het laatste beeld aan den achterkant is beschadigd door uitwijking der steenlagen, de handen worden saamgevouwen, zoodanig, dat de toppen der pinken elkander naderen.

Het 33ste veld, het 1ste van de rechterzijde. Het heeft ook de handen saamgevouwen; het hoofdtooisel en de armbanden zijn fraaier versierd; het koord, de halsketting en de enkelringen ontbreken.

Het 35ste veld. Halssieraad en armband zijn fraai; de linkerelleboog rust op de knie en de hand is geopend, de rechterhand is beschadigd. Het koord is aanwezig.

Het 37ste veld. Het hoofd is opgeheven, zoo ook de rechterhand, waarvan de wijsvinger en de duim met de toppen elkander naderen; de linkerhand rust op de heup; halssieraad, arm-en polsringen zijn eenvoudig bewerkt; de band om het heupkleed heeft langer slippen, het koord is aanwezig.

Het 39ste veld. Het middenbeeld, en face, houdt in de linkerhand een lotusstengel; de geopende lotusknop reikt tot aan den linkerschouder; van de voor den bovenarm opgeheven rechterhand sluit de gebogen wijsvinger op den top van den duim; het halssieraad is een snoer, het koord een bandelier; armbanden en enkelringen ontbreken. Voor het eerst wordt een lotus aangetroffen, wat correspondeert met het groote veld op den 2den omgang, waar een vijver of stroom met lotusbloemen wordt aangetroffen.

Het 41ste veld. Dit beeld, 3/4 profiel, het hoofd een weinig opheffende, heeft de linkerelleboog op de knie, houdt in de opgeheven hand een waaier, wat slechts eenmaal voorkomt; de rechterhand rust op de dij, het koord en het 2de heupkleed ontbreken; wel is aanwezig een versierde heupband.

Het 43ste veld. In de linkerhand houdt het beeld een steel met bloem, vierbladig, niet overeenkomend met het als vulling aangewend ornement; koord en enkelringen ontbreken; aan de oorknoppen zijn nog hangers. Rechts van dit veld is de bewerkte pilaster. De afmetingen van de platte plaat, waarin die is uitgebeiteld, zijn 92 en 16 c. M.

Het 45ste veld. Het hoofd, 3/4 profiel, is opgeheven; de linkerhand wordt gehouden als iets willende ontvangen; de rechter rust op de heup; koord, armbanden en enkelringen ontbreken; het veld is zeer beschadigd.

Het 47ste veld is het laatste aan het soubassement waarop een menschelijk figuur voorkomt. Dit beeld met de oogen ter neder geslagen en de handen saamgevouwen teekent ernst; het gelaat is naar het trapstuk gekeerd, wat met den pendant, no. 5, niet het geval is. Met het beschouwen van dit figuur worden daardoor de oogen van den toeschouwer als van zelf naar de voorzijde van den tempel getrokken, waar zich de ingang bevindt; het is alsof reeds dit figuur hem uitnoodigt op te gaan tot de hooger gelegen en dus heiliger gedeelten van het heiligdom. Koord- en enkelringen ontbreken; de heupband om het 2de kleed is versierd.

Het 49ste veld. Een in gang zijnde aap (meerkat) met het gelaat naar achteren gewend, alsof hij omziet om er zich van te overtuigen, dat men volgt in de richting, den toeschouwer door het figuur op het 47ste veld zooeven aangewezen.

Het 51ste veld, het laatste, werd bereids besproken als pendant van no. 1. Evenals de daar gevonden Wisnoevoorstelling wijst in de houding der handen ook deze Garoeda naar den ingang van den tempel.

De 4 beelden nos 1, 51, 3 en 49 aan den 1sten omgang op het ruim 6 maal meer vooruitspringend gedeelte in het front van de tjandi wijken derhalve in grootte en voorstelling geheel af van de 23 overige beelden, waarvan 20 in djèngkèng-houding en 3 in sila-houding.

Deze voorsprong correspondeert, zooals ook een blik op den plattegrond doet zien, met den voorbouw of het portaal van den tempel zelf. Ook dit staat, al is de afscheiding in een zachten overgang aangegeven, als het ware los en op zich zelf voor het hoofdgebouw. Ook daarin is de systematiek, die overal aan deze tjandi is op te merken, heerlijk volgehouden. De schikking der figuren om het soubassement is indrukwekkend, en stemmend. Waar men zich ook plaatst, voor een face of tegenover een hoek van het gebouw, de naar het midden gekeerde figuren tusschen de hoeken en het midden van de face, leiden, in hunne richting en stand, de aandacht steeds naar het midden der zijvlakken van den tempel, door het zoo sterk tot den toeschouwer sprekende, devote in hun optreden, ook dezen devoot stemmende, en als men dan, door die richting en houding, met zijne gedachten naar het midden der façen is geleid, en dan door den sĕmbah der middenfiguren, als van zelf de oogen opslaat naar boven, dan ontwaart men, in alle grootschheid zich vertoonende, de hoofdfiguren op de groote muurvlakken, troonende te midden van een omgeving, die den indruk van hun menschlievendheid en macht nog grooter doet uitkomen.

Deze beelden op het soubassement, dat ook nog gekroond is met antefixen, teekenen reeds het doel van den tempel, waaraan de bouwheer zijn diep gevoel en hoogen kunstsmaak op een zoo meesterlijke wijze heeft weten over te brengen.

3. DE TRAP EN DE FABELS.

De trap, in het noordwestelijk front aangebracht in de as van den tempel, heeft eene breedte van 4.82 M. en is weinig beschadigd. Langs 14 treden, welk aantal ook te Tjandi-Sewoe voorkomt, stijgt men naar den 2den omgang, waarvan de vloer 3.60 M. boven het oorspronkelijk terrein gelegen is.

Op de hoogte van de 3de trede treffen we ter wederzijde een samengesteld ornement aan, dat wel als vrij uiteinde van de verdwenen trapleuning, aansluitende aan den ringmuur van den 2den omgang, zal behooren te worden aangemerkt. Het is een monsterdierekop.

In den wijd geopenden muil staat een leeuw met open muil, opgeheven klauw, en tegen het lijf gekrulden staart, de horens achter de ooren gebogen. De bovenkaak eindigt in een achterwaarts ingetrokken slurp en drukt in bovenste buiging een koord, waaraan een bundel korrels hangt in een kelk met af- en omgebogen bladeren en eindigende in een kelk met bladen in gelijke plaatsing, rustende op een bladversiering, welke aan den neuswortel van den leeuw ontspringt. Ook deze kop vertoont hoorns, ongeveer 1.15 M., naar beneden gebogen achter versierde oorschelpen, als van een hert, en die fraai bewerkt zijn. Een weinig meer achterwaarts op den hals volgt een als met edelgesteenten versierde band, gedeeltelijk arabesken bedekkende, die aan de slurp in driehoekigen vorm overgaan. Van de 12 tanden in de bovenkaak zijn de onderste en bovenste neer- en opwaarts gebogen. Bij de teenen der achterpooten van den leeuw heeft de tong, vlak liggende in den muil, eene breedte van ruim 3 d.M. In de onderkaak zijn 9 tanden, de hoektanden zijn aanmerkelijk hooger. De gekrulde manen van beide leeuwen zijn verschillend bewerkt. De zoogenaamde oogen van het kussen op den hals achter de slurp zijn versierd.

Het geheel zoude m. i. moeten bestaan uit 3 rijen steenen; de 2 rijen meten 1.10 M.; ook is de bevestiging aan de trapleuning niet na te gaan, doch laat zich wel gissen.

Wij hebben deze versiering het makara-ornement te noemen, wat ook min of meer gewijzigd als spuier voorkomt, waarvan op het plein nog exemplaren voorhanden zijn.

Bij de hoogste trede van de trap, waar de leuning aan den ringmuur kan aangesloten hebben, zien we ter wederzijde een zittend beeld en face, hoog slechts 50 c.M. nos. 49 en 50. Dat aan den linkerkant houdt met de rechterhand op de knie een stengel vast, waarvan de bloem op het achterveld reikt ter hoogte van den rechterschouder. Boven den linkerschouder is slechts een deel van een meer gesloten kelk te zien.

Het beeld aan den rechterkant heeft wat kleiner hoofd, zoodat het haar met scheiding in het midden en eindigend in krullen, meer zichtbaar is. Ter hoogte van den linkerschouder is een ietwat geopende kelk op een stengel, welke in de linderhand rust.

Beide beelden hebben groote oorknoppen en halssieraad; dat aan den linkerkant heeft snoeren om de enkels.

Beeld en achtervlak is gevormd uit één steen; hoogstwaarschijnlijk zijn het dragers, wier juiste plaats wel onder de makaras der trapleuningen zal zijn geweest. Niet te bepalen is echter de plaats van een sluitsteen, naast het beeld links gelegen, en met afmetingen van 56 c.M. en 50 c.M. breedte, mogelijk gediend hebbende tot sluiting van een hoek, waar een kegel als versiering kon gelden.

Aan weerskanten van de trap, op het plan aangegeven met 1 E en 2 E, zijn in 4 rijen boven elkander reliefs in gladde omlijsting aangebracht, verhalen en fabels uit het verleden, als waarvan de Pantjatantra en de Tantri spreken, weergevende.

De onderste rij bevat 2 rechthoeken en een rechthoekigen driehoek, de 2de rij eveneens, doch uit den aard der zaak van mindere lengte. In de 3de rij kon slechts één rechthoek, lang 82 c.M. worden aangebracht, terwijl die in de 4de rij slechts 62 c.M. meet. Het geheel valt in een rechthoekigen driehoek, waarvan de grondlijn 4.42 M. is en het bovendeel is verdwenen. Aan de schuine zijde bevinden zich de 4 kleine rechthoekige driehoeken, wier schuine zijde door verlenging naar boven aangeeft, dat er bij den top niet meer dan nog één rechthoekige driehoek te plaatsen viel, alzoo in het geheel 6 versierde rechthoeken en 5 versierde driehoeken, welk aantal ook voor den rechterkant van de trap geldt.

Vestigen wij thans de aandacht op de voorstellingen aan den linkerkant.

Het 1ste tafereel rechts onderaan, lang 94 en hoog 49 c.M., brengt ons, zooals reeds vroeger door anderen werd opgemerkt, in herinnering de fabel van de schildpad en de ganzen, welke van algemeene bekendheid is, en Wilsen reeds goed verklaarde. De 2 knapen hebben hun boog gespannen om de ganzen te schieten, waardoor bij succes ook de schildpad, die den stok, vastgeklemd in de pooten der vogels, met den bek vasthoudt, zal neerstorten. Het tafereel bevat mede den strijd om het bezit van de schildpad, op den grond gevallen, als deze gesproken heeft. De knaap met uitgestoken handen, gereed tot grijpen, draagt een korfje om leeftocht te bewaren tijdens het hoeden der buffels; ook de schutters zijn daarvan voorzien De knapen hebben alleen het heupkleed, vastgebonden met een ietwat versierden band.

Het 2de tafereel, lang 1 M., stelt een Brahmaan voor met een zonnescherm, in gesprek zijnde met een man, zittende op een gestoelte onder een boom. De Brahmaan heeft het koord; de zittende heeft halssieraad, bovenarm- en polsringen en lendenkoord. Onder zijn rechterhand schijnt hij iets te willen verbergen dan wel in gereedheid te houden. Bij hem zit een hond en naast het trapje, waarop de linkervoet rust, staat een vaas met versierden knop. Verder zien we een beo (?) in een korf. Eene vrouw houdt den vogel vast, in haar rechterhand schijnt iets opgerold te zijn. De 4de persoon geeft door zijn houding aan, dat hetgeen getorscht wordt met den rechterarm wel zwaar moet zijn, mogelijk een steen.

Het 3de tafereel, omlijst door een driehoek, stelt een slang

voor, uit haar hol komende: het andere dier is een wezeltje; wellicht de fabel van het vogelpaar, wier jongen door een slang gedood werden, en dat, door visschen op den weg naar het hol van de slang te leggen, daar haar doodsvijand, den wezel, weet heen te leiden.

Het 4de tafereel, lang 62 en hoog 42, bevat een Brahmaan, gezeten onder een zonnescherm. Bij hem ligt een zak. Een krab grijpt met de eene schaar den hals van een kraai en met de andere een slang.

Brengen wij in herinnering, wat Dr. J. Brandes in den feestbundel, opgedragen aan Dr. P. J. Veth, hieromtrent mededeelt, nl. een fabel uit de Tantri; de Brahmaan, de krab, de kraai en de slang.

Er was eens een Brahmaan, die van Patala kwam. Hij heette Brahmaan in den waren zin van het woord. Op den top van een berg vond hij de krab Achtvoeter. Hij nam haar op en droeg haar in zijn kleed mede, want hij zag, dat zij bezwijken zou. Laat ik haar naar eene rivier medenemen, zeide hij, ik heb met U te doen. Hij ging verder en vond op den oever van eene rivier plantsoen. Hij liet haar gaan en Achtvoeter was verheugd. Nu legde zich de Brahmaan in dat plantsoen ter ruste en sliep rustig in. (Doch zie) er was daar eene slang, die met een kraai bevriend was; in haar school een groot gevaar voor den Brahmaan; men kon er zeker van zijn, dat zij weer uit haar hol zou komen. Zij sprak tot de kraai: Mijn lieve vriendin, gij kunt de oogen opeten, zoo was hunne afspraak. De door den Brahmaan daar juist heen gebrachte krab hoorde het en zeide bij zich zelf: Wat zijn die kraai en die slang toch slecht en gemeen en dat beiden even erg. In het besef er van hoe groot hare verplichting tegenover den Brahmaan was, dacht zij er slechts aan hoe het hem te vergelden. Ik weet er iets op, zeide zij, ik word vriendin met hen beide. (Daarop) sprak zij: Wel, mijn vrienden, laat ik u beiden, u kraai en u slang, omhelzen, opdat gij den Brahmaan lekker zult kunnen verslinden, help ik u daar fluks aan mee. Kom laten wij ons reppen, sprak de kraai en de slang. Maar toen zij zoo gesproken hadden, omhelsde hen de krab meteen, en zij kneep hen beiden de halzen door, zoodat zij omkwamen. Toen de eerwaarde Basubarga dat gezien had, maakte hij een çloka: (onherstelbaar), hetgeen beduidt: Als aan iemand een weldaad is bewezen, dan vergelde hij die zooals hij dat naar zijnen aard zal kunnen.

Het volgende tafereel, 78 op 42 c.M., vertoont een vermoeide of zieke, liggende op een matras, het hoofd in den schoot van eene vrouw. De andere vrouw doet het vuur feller branden, om wat te koken staat, spoediger gereed te hebben. Wat onder het afdak hangt zijn mogelijk de opgetrokken gordijnen van de slaapstede. Waar gekookt wordt staan 2 potten. Alle 3 personen hebben een snoer om pols en heup; bij 2 is een halssnoer zichtbaar.

Het driehoekig veld bevat een aap, leunende tegen een boom, waaraan ronde vruchten. Hij houdt den linkerpoot op het hoofd en den rechter naar voren uitgestrekt; wat wordt vastgehouden is niet meer zichtbaar, daar een steen ontbreekt.

Het tafereel op de 3de rij, 82 op 39 c.M, telt 4 figuren, nl. een Brahmaan, hebbende het koord en zittende op een kussen, dat op een gestoelte ligt, waarbij een boom staat. Voor hem een zittende vrouw, die 2 mannen aandient, waarvan de voorste een sembah maakt en zich door kroon en glorie, alsmede fraaie lijfsieraden van den ander onderscheidt, die de armen over elkander heeft geslagen en een hoofdtooisel draagt in vorm gelijk aan een Phrygische muts.

Rechts van dit tafereel ontbreekt de driehoek, aangezien de steenen verdwenen zijn; alleen de lijst aan den onderkant is nog zichtbaar.

Links van het tafereel bleef te weinig ruimte over, welke dan ook alleen gevuld is met een bloemornement in een vak van 10 c.M. breed en 40 c.M. hoog.

Omtrent dit ornement valt op te merken, dat het ook op den 2den omgang voorkomt in breeder veld met 2 rijen bloemen boven elkander.

Van de 4de rij is weinig meer overgebleven.

Het tafereel, gevat in een rechthoek, lang 62 c.M., toont nog een liggenden leeuw (?) en een aap zittende; van het 3de figuur is niets meer te onderscheiden.

Wat van den driehoek nog is overgebleven toont een schildpad en eenige golven, mogelijk het restant van een illustratie van de fabel van den wedstrijd tusschen de schildpadden en de garoeda, door Dr. J. Brandes, volgens de Tantri in Notulen Bat. Gen. 1900, Bijl. X, medegedeeld.

Op 3 van de 5 groote tafereelen links van de trap treffen we een Brahmaan aan, dragende knevel en baard; allen hebben het koord, het lichaam alleen is met het heupkleed bedekt.

De rechthoeken en driehoeken aan den rechterkant van de trap zijn in gelijken zin gesteld.

Het 1ste veld in de onderste rij, kort bij de tandlijst van het soubassement, bevat het aanbieden van geschenken aan een boeteling, slechts dragende een lang kralensnoer om den hals, in eene houding op een kussen gezeten, zooals de Boeddhabeelden altijd hebben. Het hooge hoofdtooisel, als uit koorden samengesteld, heeft een eigenaardigen vorm. In afzondering en overpeinzing in het woud gezeten, met de beenen kruislings over elkander geslagen, naast zich hebbende een offervat, waaruit rook opstijgt, het lichaam vermagerd als blijk van lange en strenge onthouding, schijnt hij geen acht te slaan op den persoon, getooid met sieraden, in sembah-houding hem mangga's op eene schaal aanbiedende. Een 2de persoon houdt pijl en boog in de linkerhand; de rechter is geopend, als willende den boeteling uitnoodigen iets aan te nemen. De 3de biedt een zak aan, wat mogelijk op schatten wijst. Een papegaai zit op een tak van den manggaboom; een vogel is in vlucht naar de papegaai.

Het 2de tafereel, eveneens 94 c.M. lang, vertoont een Boeddha, te herkennen aan het hoofd en dunnen mantel, op een kussen zittende tusschen 2 boomen. De linkerhand ligt geopend in den schoot, de rechter is opgeheven, als weigerende. Van de 3 personen bij den olifant zonder rijstoel of versiersel, draagt de voorste als hoofdpersoon

een hoog en versierd hoofdtooisel, rijke armbanden, een polsring alleen aan den linkerarm, een lang heupkleed met sjerp. Van de volgelingen heeft de eene een lang zwaard onder den linkerarm en de andere, de kornak, zijn wapen om den olifant te besturen. Nog dient te worden opgemerkt, dat op den grond bij den voet van den boom 3 toegebonden zakken liggen, mogelijk geschenken of kostbaarheden bevattende.

In den driehoek zien we een slang, waarvan de kop ontbreekt, in opgeheven stand en een dier, dat een vliegende hond schijnt te zijn. Evenals aan den linkerkant van de trap is ook hier de ruimte aangevuld met een boom, wat evenals elders een bosch voorstelt.

Op de 2de rij is rechts afgebeeld in staande houding een Boeddha met neergeslagen zonnescherm, als willende zich verdedigen tegen een strijder met een knots in de rechterhand.

Op het volgende tafereel is eene vrouw bezig iets uit eene kist te halen; een snoer heeft zij er reeds uitgenomen en houdt dat in de linkerhand; haar gezellin houdt een paar oorknoppen vast, vastgehecht op een wijze, zooals thans nog gebruikelijk is. Een man met draagstok op den schouder verwijdert zich, medenemende een watervat en nog iets, gedekt onder zijn hoed. Hij heeft het gezicht gekeerd naar de 2 vrouwen. Waar hij mogelijk spijs en drank zal aanbieden aan een kluizenaar, willen de vrouwen hem hare sieraden schenken.

In den driehoek is nog alleen zichtbaar een slang met een zegelring aan den onderbek, herinnerende aan de fabel van de kraai, die, door een der sieraden van een zich badenden prins te stelen en dit ten aanschouwe van 's prinsen geleider in het hol van de slang, die zijne jongen opat, te laten vallen, zich wist te wreken.

Op de 3de rij zien we een boeteling bij een boom. Het haar is in een knop van achteren opgebonden. De voorste vrouw heeft hem een deel van een vrucht geschonken; haar gezellin houdt een waterkruik vast. Verder is er nog eene schaal op drievoet; wat er op ligt is niet wel te herkennen, mogelijk een groote koek, al of niet onder een rond deksel.

In den driehoek valt nog een deel van eene rots te zien.

Van rechthoek en driehoek op de 4de rij is alleen de lijst overgebleven met 2 gebogen voorpooten, mogelijk van een olifant.

Nog dient te worden opgemerkt, dat in elk veld op den rechterkant een boom voorkomt, verschillend van soort.

Wat op de Boroboedoer in een groot aantal tafereelen werd aangebracht, daaraan konden hier slechts enkele tafereelen worden gewijd, in verband met de afmetingen van de trap, maar genoeg om den volke althans eenigen der Boeddhistische djataka's in herinnering te brengen. Dit zelfde vindt men ook nog in den 2en omgang, in het volgende hoofdstuk beschreven.

---

4. DE TAFEREELEN AAN DEN 2den OMGANG.

De vloer van den 2den omgang, op enkele plaatsen verkeerdelijk naar binnen hellende, is met platte steenen van allerlei afmetingen geplaveid en heeft eene breedte van 2.20 M.

Onder die bevloering met andesiet zijn gebakken steenen gevonden.

De omringende muur is aan de voorzijde van de tjandi zeer gehavend en bevat op vele plaatsen door elkander liggende steenen met het ornement naar buiten, binnen en ook onderste boven gekeerd, doch niet afkomstig van de balustrade, maar van den bovenbouw.

De uitspringende hoeken van den ringmuur hebben geen ornement gedragen; de kroon- en de voetlijst zijn glad bewerkt; alleen de teerling is binnen en buiten versierd met banden in diagonale richting als bij hek- of traliewerk; onder en boven zijn in de overblijvende halve kwadraten ook halve rosetten aangebracht, wat in de rij kwadraten in het midden ten volle is geschied. Deze versierde teerling ligt op 2 banden en wordt gedekt door 3 uitspringende en 1 inspringenden band, alle effen. Het geheel wordt gesloten met een laag steenen, dekplaat, in het midden 38 c.M. breed, vlak, en aan beide zijden met klokojief athellend.

Op den 2den omgang troffen we nog een afgeknotten kegel aan, waarvan het grondvlak een middellijn heeft van 84 c.M.; de schuine hoogte is 51 c.M. In dat grondvlak is uitgespaard eene vierzijdige pen met zijde van 34 c.M. Ongetwijfeld is deze steen van boven nedergestort en heeft hij deel uitgemaakt van een dagob en wel de allerhoogste, op grond van de genoemde afmetingen.

Aan den rechterkant, waar ook het groote muurvlak, nos. 41, 42 en 43, onbeschadigd is gebleven, verkeert de balustrade nog in goeden staat.

Het is derhalve mogelijk het geheel in den vorigen toestand te brengen.

Het aantal spuiers zal hebben bedragen 4 × 2 aan de 4 vooruitspringende muren van het soubassement en nog 1 in elken hoek, totaal 12, waarvan er 2 bij de tjandi liggen en 6 op grooter afstand op het erf. De spuiers hebben den vorm van makarakoppen, doch worden niet door beelden gedragen.

Op den wand van de tjandi geeft ons de 2de omgang te aanschouwen eene omloopende reeks bas-reliefs, gevat in rechthoeken met gladde omlijsting en wel tot een aantal van 31, n.l. 3 groote, No. 8 tot en met 10, 15 tot en met 17 en 22 tot en met 24, op de 3 vooruitspringende vakken; verder om elken hoek 2 × 2 of 16 kleinere en nog om het voetstuk van het portaal 2 × 3 groote rechthoeken.

Worden op den 1sten omgang de 51 met beelden en bloemwerk versierde velden door antefixen gekroond, hier vindt dat met de 31 tafereelen plaats onder de lambriseeringslijst, 1.20 M. boven den vloer, door middel van een versierden band, loopende om geheel den tempel en het portaal.

De slingers zijn in bogen opgenomen en uit die bindingen, 22 c.M. van elkander, daalt een kelk met zaadbundel en een enkel blad, steeds in afwisselenden stand geplaatst en puntsgewijze uitloopend.

Het 1ste tafereel op den voorsprong, vide het plan, is 2

M. lang en 50 c M. hoog. Het midden wordt ingenomen door eene liggende schelp, rustende op een drievoet met gebogen pooten. Uit die schelp verheft zich een stengel met geopende bloem; aan weerszijden schieten loten uit naar beneden om later weer in gebogen lijn te stijgen, zich weer vertakkende met krul links en rechts, om zich ten slotte ombuigende te eindigen in een groote bloem, waarboven papegaaien zitten, die, dit zij hier eens vooral opgemerkt, ook elders hier in de tafereelen op dezelfde plaats afgewisseld met andere vogels, voorkomen, en dienen tot verrijking of vulling van het ornement, in welks midden men steeds een hoofdfiguur aantreft, dat tevens de hoofdzaak in de voorstelling is, en waarbij die papegaaien niet als intrinsiek bestanddeel behooren.

De samenstelling van het ornement is symmetrisch; de bewerking is krachtig uitgevoerd.

Het veld is wat defekt en het lofwerk op den bovengelegen band is niet meer aanwezig.

Het 2de tafereel, waarvan de steenen wat uit elkander geweken zijn, heeft in het midden een reiger, staande op een bloem; verder 2 papegaaien in de bovenhoeken.

In het midden van het 3de, zonder lijst 177 en 46 c.M., is eene fraai versierde schelp, op zijn kop staande op eene bloem; verder 4 klapwiekende papegaaien, elk bij eene bloem.

Het 4de, 116 op 47 c.M., stelt voor een vogel met een langen rechten snavel, de vleugels uitgespreid; op de bloemen aan weerskanten 2 vogels met uitgespreide vlerken.

Het 5de is van gelijke afmetingen en heeft in het midden een papegaai, als hoofdfiguur, staande op de stengels, welke uit eene breede kelk komen; ter wederzijde een papegaai, in het ornement.

In het midden van het 6de, 113 op 74 c.M., is een langstaartige aap, die een wevervogel uit het nest haalt, dat aan een takje hangt; de 2 vogels in het ornement zijn mogelijk sri-goenting en staan met open vleugels op eene bloem. De fabel in het middengedeelte is de bekende van den aap, die zich wreekt op de vogels, omdat deze hem uitgelachen hadden, toen hij zich, verkleumd van den regen, aan een glimmende paddestoel was gaan warmen, en hem gebrek aan voorzorg tegen kwade levensomstandigheden hadden verweten.

Het 7de tafereel, 120 op 54 c.M., stelt voor een olifant, juist van teekening, met een muis op den kop en een op den rug, die bezig zijn aan koorden te knabbelen, die den olifant om zijn hals en lijf zijn gebonden. Wederom een fabel uit het Pantjatantra, waarin verhaald wordt hoe een olifant eerst muizen uit den nood redt, maar later, als hij gevangen aan een boom gebonden is, op zijn beurt door hen wordt bevrijd.

Het 8ste tafereel, 2.86 M. lang, is zeer beschadigd; nog is te zien een zittende jakhals met halsketting; een leeuw met manen schijnt den kop van een ander dier (of menschenhoofd) te grijpen. Daar hetgeen de kop genoemd is niet voldoende is te preciseeren, moet in het midden worden gelaten welke fabel hier bedoeld is. Men zou onder anderen kunnen denken aan die van den ezel zonder hart en zonder ooren, welke zich tot tweemaal toe door een jakhals laat bepraten zich in de nabijheid van den leeuw te begeven, wat zijn dood veroorzaakt, en waarna, als de leeuw zich even verwijderd heeft, die jakhals ooren en hals opeet. De kop hier vertoont de ooren achter nog duidelijk. Aan het eerste raamverhaal van de Pantjatantra zal wel niet gedacht kunnen worden, omdat dit in het volgende tafereel is afgebeeld, dat, zooals men zien zal, met een stier en een jakhals, de vriendschap en de vijandschap tusschen den stier en den leeuw, van dat verhaal te aanschouwen geeft. In het bloemwerk zijn 4 papegaaien.

Het 9de bevat een stier, waarachter een jakhals, op elk der 4 bloemen vogels in vlucht.

Het 10de tafereel. Een tijger sleurt een aap over den grond voort door middel van een koord, dat om de lendenen van den aap en om het lichaam van den tijger is vastgebonden. Een oude bok ziet dit aan, wat doelt op de fabel, welke men in het boek van het Dwerghert van Amongsastra aantreft, zooals blijken kan uit de mededeeling daarover van Dr. J. Brandes, in Tijdschrift Ind. T. L. en Vk, XXXVII, die het daar verkort als volgt weergaf.

De wedoes-proetjoel, deze zegt voor den tijger niet bevreesd te zijn. Inmiddels is de aap den tijger weer gaan opzoeken. Hij verwijt hem zijne lafheid. Ook zegt hij hem dat de wedoes-proetjoel het voor den kĕbo tegen hem wil opnemen, wat den tijger in toorn doet ontsteken. Deze wil op hen, die in de nabijheid zijn, afgaan, maar de wedoes-proetjoel loopt, terwijl de tijger dat zien kan, verbrande pisangboomen omver, en geeft daarmede den tijger het idee, dat het kleine dier toch erg sterk moet zijn. De tijger vlucht weer, zoodat de aap hem weer moed inspreken moet. Voordat de tijger echter weer terug is gekomen, heeft de wedoes-proetjoel, die bij een put is gaan zitten, jonge djatibladeren gekauwd, waardoor zijn bek bloedrood is geworden. Hij wacht den tijger bedaard af en als die er weer is, vraagt hij hem of hij het niet weet, dat het zijne gewoonte is tijgers te eten; hij moest maar eens in den put zien, daar lag nog de kop van den tijger, dien hij juist gegeten had. Opnieuw gaat de tijger aan den haal, als hij zijn eigen kop in het water weerspiegeld gewaar wordt. Maar nog geeft de kwaadaardige aap het niet op. Hij legt den tijger uit, wat er gebeurd is, om hem duidelijk te maken, dat hij inderdaad niet bang behoeft te zijn. Ja, om hem te overtuigen hoe weinig gevaar er is, slaat hij hem voor hem (den aap) aan zijn staart te binden, dan zal hij op zijn rug gaan zitten. Dit gebeurt, dan gaat de tijger opnieuw op den wedoes-proetjoel af, die hen nu onvervaard te gemoet roept: „Ha, dat is uitstekend, daar komt de aap, die mij dagelijks twee tijgers als belasting pleegt te brengen, maar nu brengt hij er maar één mede". Hals over kop ijlt de tijger weer weg. De aap wordt tegen den grond geslingerd en komt, achter den voorthollenden tijger aangesleurd, ellendig om.

Het uitspringend middenstuk van den tempel heeft, aan den vloer op den 2den omgang gemeten, eene lengte van

7.20 M. en eene breedte van 65 c.M.; de geheele zijde, bevattende de tafereelen 6 tot en met 12, heeft eene lengte van 13.70 M., wat ook geldt voor den achterkant met tafereelen 13 tot en met 19 en den rechterkant, waar die van 20 tot en met 26 zijn aangebracht.

Op het 11de is een slang, die een badjing wil grijpen; de papegaaien zijn hier wat kleiner afgebeeld.

Het 12de toont een op de punt staande schelp, waarnaast stengels zijwaarts buigen; ook hier zijn 2 vogels.

Het 13de, 1.15 M. op 44 c.M., het 1ste aan den achterkant, stelt een roofvogel (woeloeng?) voor, die met den linkerpoot een betet (kleine papegaaisoort) grijpt en een tweede met den bek; verder 2 papegaaien in vlucht.

Op het 14de zien we een roofvogel en face, de vleugels uitgespreid, hebbende in den bek een bladsteel met 3 blaadjes; eveneens 2 klapwiekende vogels op de bloemen.

Het 15de, lang 1.88 M., toont een klimmenden op Java dus liggenden maansikkel op een lotusbloem, en verder 4 klimmende papepaaien.

Wat in het midden van het 16de is afgebeeld, is minder gemakkelijk te bepalen, maar daar het zeer veel overeenkomst vertoont met no. 3, is het waarschijnlijk evenals dit een sterk gemodelleerde op zijn kop staande schelp; op ieder van de 4 geopende bloemen staat een vogel met uitgespreide vlerken.

Boven dit tafereel vindt men op den platten onderband eenige teekens, onder anderen een driehoek met een verlengde zijde, die wij meenen op te moeten vatten als merken, daar door de steenhouwers aangebracht, bijv. om de verdeeling der partijen in het groot muurvlak daarboven aan te geven en te kunnen onthouden.

Het 17de heeft, evenals het 15de, een klimmenden maansikkel op een lotusbloem en 4 klimmende papegaaien. De bloemornementen zijn niet geheel aan elkander gelijk.

Het 18de is een papegaai met geopenden bek, mogelijk een tak afbijtend, dan wel het kettinkje doorbijtend, waaraan zij gebonden zit; in elk der hoeken een vogel in vlucht.

Het 19de bevat een vogel en nog 2 kleine in elk der hoeken in het ornement.

Het 20ste, het 1ste aan den rechterkant, toont weer een op haar punt staande schelp; als pendant van No. 12; verder 2 vogels als boven.

Op het 21ste tafereel zien we een reiger (?) in het midden en 2 vogels in elk der hoeken.

Het 22ste geeft een olifant en een mannelijk dier, waarvan alleen het achterlijf nog wat zichtbaar is; mogelijk een ram.

Het 23ste bevat 2 herten, mannetje en wijfje, rustig naast elkander liggende.

Het 24ste toont een liggenden leeuw met een snoer kralen in den rechter voorpoot, een vliegenwaaier ligt op den linkerschouder; tegenover den leeuw 3 muizen, waarvan de staarten zich verliezen in de krullen van het ornement, wat ook te Panataran voorkomt. Een drietand met korrelband staat loodrecht in het midden van het veld; verder nog 4 papegaaien.

Op het 25ste zien we een reiger met opgetrokken vleugels en wel omdat een krab hem den hals toeknijpt, de bekende fabel van den reiger, die de vissehen door voorgewende vroomheid en onthouding bedriegt, om ze één voor één naar een andere plek over te brengen en daar op te eten, maar zijn straf van de krab ontvangt, als deze ten slotte aan de beurt komt.

Het 26ste tafereel vertoont een aap op den rug van een kaaiman aan den kant van een rivier. Met den linker voorpoot grijpt hij een tak; de rechter houdt hij boven het hoofd. In beeld dus de geschiedenis van het vijfde of laatste raamverhaal in de Pantjatantra, dat van den aap, die zijn hart vergeten of in den boom gelaten had, toen de kaaiman hem had uitgenoodigd hem te vergezellen naar zijn vrouw, die opgegeven had het hart van een aap als geneesmiddel te moeten nuttigen, met de bedoeling haar man weer thuis te krijgen, met den dood van zijn boezemvriend.

Het 27ste tafereel toont een pauw met uitgespreiden staart.

Het 28ste, een papegaai (?), en face met uitgespreide vleugels en hooge kuif.

Het 29ste komt, mede een schelp op zijn kop vertoonende, weer overeen met No. 3; verder 2 vogels op de lager en 2 op de hooger geplaatste bloemen.

Het 30ste tafereel vertoont, zooals Dr. Brandes mij deed opmerken, een vogel met twee halzen en koppen. De eene kop heeft in den bek een takje, waaraan vergiftige vruchten, de andere is naar omlaag gebogen om goed voedsel te zoeken, de bekende fabel dus van den dubbelen vogel, waarvan de eene slechte helft ook het ongeluk en den dood van de andere of goede helft veroorzaakte, Pantjatantra, II, 1.

Het laatste tafereel, no. 31, is de pendant van No 1, flankeerende de trap naar het portaal.

De afstand tusschen die 2 velden van lijst tot lijst is 2.64 M.; de uitsprong van het voorvlak met trap is totaal 7.30 M.

Uit dit overzicht moge blijken, dat er 22 velden zijn, waarop voorstellingen uit de dierenwereld zijn aangegeven; verder wordt de schelp zesmaal of zevenmaal aangetroffen en tweemaal de klimmende maansikkel op lotusbloem.

Opmerking verdient, dat op de tafereelen Nos. 15 en 17, waar de maansikkel voorkomt, dat daar alleen de papegaaien klimmen; op de overige zijn die en andere vogels altijd in vlucht, schijnbaar op bladeren of bloemen staande.

Op de groote tafereelen was voldoende plaats voor een breede ontwikkeling van bladerkransen en bloemdeelen als decoratieve versiering, aangevuld met vogels als begrip van ruimte.

Zij bestaan dan ook uit een middenstuk, ter weerszijde geflankt met telkens twee fraaie, uitgewerkte, versierde ranken; op de kleineren was er slechts ruimte voor telkens één rank.

Het geheel getuigt van smaak en fijn begrip van maatverhouding bij het versieren van paneelen.

Alleen diepe plantenstudie omtrent de regelmatigheid van groei, vorm, stand en schikking van blad en bloem maakt het mogelijk dergelijke ornementen te ontwerpen,

tenzij het op Java slechts een slaafsche navolging is geweest van modellen uit Hindoestan, al naar gelang van de vlakken vergroot of verkleind.

De symmetrie valt ook hier, en niet alleen in de onderdeelen, op te merken, ook de verdeeling en de schikking der paneelen over den voet van het gebouw is zeer harmonisch. Uitgaande van het middenvak van den achterwand des tempels, No. 16, dat wellicht een zeer gemodelleerde op het dikke eind staande schelp vertoont, vindt men, hetzij men rechts, hetzij men links den tempel omgaat, achtereenvolgens: een klimmende maan, vier kleine paneelen (waarvan het derde een op de punt staande schelp vertoont), drie groote paneelen, vier kleine dito, een groot paneel (met een op het dikke ondereinde staande schelp), een tweede groot paneel, en ten slotte de voorstelling van een liggende schelp, die, als de laatste in de reeks, paalt aan den ingang van het portaal.

Het komt mij voor, dat ook deze tafereelen op den 2den omgang, als eene bloemlezing, oog en hart moesten openen voor de lessen, door wijzen en boetelingen in vroegere eeuwen den volke verkondigd en van zoo een hooge waarde, dat die tot op onze dagen zijn blijven voortleven.

---

5. DE MUURVLAKKEN OP DEN 2den OMGANG.

De 3 voorsprongen Nos 36, 39 en 42 boven de lambriseeringslijst bevatten uitvoerig bewerkte beeldengroepen in hoog relief, vormende met de muren een onafscheidelijk geheel en zijn ingesloten door gladde anten, breed 44 c.M.

De bestanddeelen, welke zich aan weerskanten van een uitkomend midden bevinden, komen als ornementale bekleeding op elk vlak in vorm en getal overeen; op de 3 muurvlakken is zuiver of stenge symmetrie gevolgd bij de compositie. De juiste maatverhouding van het hoofdbeeld in het midden tot die, welke links en rechts zijn geplaatst, doet de schoonheid van schikking uitkomen.

Aan de tjandi is merkwaardig uiteengehouden wat stijl op decoratief en op bouwkunstig gebied afzonderlijk eischen.

De breede bewerking en de details der versieringen wijzen er op, dat de kunstenaar geslaagd is in zijn streven om de bestemming eenvoudig en duidelijk voor den dag te doen treden, verstaanbaar voor het volk, verzameld op het plein om den tempel als plaats van godsdienstige hulde.

Het vlak No. 42 is geheel bewaard gebleven; dat aan den linkerkant, No. 36, is in de bovenste lagen wat beschadigd, wat aan den achterkant in mindere mate het geval is.

De anten aan de hoeken wijken uit het lood.

Lettende op hetgeen werd medegedeeld omtrent de 2 versierde velden aan het soubassement ter wederzijde van de trap, nl. Nos 1 en 51, zullen we de beschrijving der groote muurvlakken aanvangen met dat aan den achterkant, zich in de richting van beneden naar boven ontwikkelende.

Gemeten van den rand van het tafereel tot aan het begin van de kroonlijst, bedraagt de hoogte 4.24 M.

Een vierarmig beeld, hoog 1.48 M., ongeveer $^1/_3$ van de hoogte van het geheele vlak, staande op een lotuskussen, trekt het eerst onze aandacht. Het kussen rust op een tapijt, liggende op een niet door dieren geschraagd gestoelte of altaar, waarnaast reukwerk brandt op kandelabres. Het tapijt is in evenwijdige banen geplooid.

Het hooge hoofdtooisel is wat defekt, zoodat niet te zien is of zich aan de voorzijde daarin vroeger een kenmerkend ornament of een beeldje, zooals bij de Padmapanibeelden gevonden wordt, bevond; uit de langgerekte ooren hangen bloemsieraden tot aan het halssieraad; een oepawita is van wege de gedeeltelijk afgebroken steenen niet voldoende zichtbaar over het geheele bovenlijf, doch wel aan te nemen als te zijn aangebracht.

In de achterhand links bevindt zich een langwerpig vierkant klein (palmblad) boek; die hand is opgeheven met de palm naar voren gekeerd; de rechter-achterhand houdt een bidsnoer vast. In de linkervoorhand is een lange lotusstengel met knop ter hoogte van het hoofd Naast dien stengel, beginnende op het altaar, stijgt een tweede op, doch slechts ter halver hoogte, en draagt op den knop een waterkruik met deksel. De rechtervoorhand is bij het polssnoer afgebroken.

Het bovenlijf is onbedekt; de nederhangende gordels, rechts en links van de heupen gestrikt, hangen tot de knieën neder; het heupkleed heeft een band met roset in het midden, waarvan een band tot bijna aan de enkels afdaalt.

De lichtschijf is onbewerkt gebleven, wat overal met de lichtschijven aan de Mendoet het geval is; het geheele beeld kenmerkt zich door eene zekere mate van eenvoud en stelt geen bejaarde voor; knevel of baard zijn niet aangebracht.

Op de overeenkomst, die te ontdekken valt tusschen de attributen van dit beeld en die van Brahma, wees Wilsen indertijd reeds.

Aan weerskanten van het hoofdbeeld staat een altaar, waarop ronde tapijten liggen, concentrisch versierd in het midden en aan den rand.

De 3 altaren hebben gelijke hoogte; het middelste is van steviger en breeder constructie, als dragend het hoofdbeeld.

Als dragers fungeeren bij de zij-altaren 2 leeuwen, waartusschen één olifant, getrouw bewerkt, en niet geheel gelijk in grootte.

Het vrouwenbeeld links, in wat voorovergebogen zittende houding met opgetrokken knieën, de handen tegen elkander met de vingertoppen opwaarts geheven, heeft een fraai versierd hoog hoofdtooisel met lichtschijf.

Gemeten van den lotusknop, waarin het tooisel eindigt, tot aan het lotuskussen op het altaar, bedraagt de afstand 65 c.M.

Het haar hangt in lokken tot op het midden van den rug; de 3 halsplooien zijn aanwezig; behalve een fraai uitgewerkt halssieraad hangt nog een tweede van de schouders tot tusschen de volle borsten en achter den rug geknoopt; armbanden, pols- en enkelringen maken de verdere versierselen uit.

Het vrouwenbeeld rechts van het middenbeeld heeft ongeveer gelijke afmetingen. Het tegen de lichtschijf sluitende hoofdtooisel, wat defekt, eindigt eveneens in een knop, waaraan 3 fladderende linten. Het beeld is zeer beschadigd; een weinig is nog overgebleven van het halssieraad en ketting. De lange haarlokken hangen in krullen naar beneden. De op de linkerknie rustende linkerhand houdt een stengel vast, waarvan de bloemknop is afgebroken. In de rechter opgeheven hand ligt eene bloem. De lange bindsels van de kleederen, die het benedenlijf bedekken, loopen voort tot op het ronde vloerkleed, wat bij het eerste beeld niet het geval is.

Boven de lichtschijven der 3 beelden rijzen gestileerde boomen, waarboven weder een zonnescherm, voorzien van vliegenwaaier. De 3 schermen verschillen in vorm; de middelste is de grootste. In 2 van de boomen treffen we een vogel aan, mogelijk een pauw in dien aan den rechterkant, doch die in het midden is niet wel te bepalen.

Boven de 2 kleine boomen zweven hemelingen, het hoofd neerwaarts, niet in sila-houding, op de wolken. Zij dragen een bandelier, fraai halssieraad met hanger, arm- en polsring, 2 versierde heupbanden; de hooge hoofdtooisels zonder lichtschijf zijn bewerkt en in den top van fladderende linten voorzien. Het beeld links heeft in de opgeheven rechterhand een geopenden lotusknop op stengel, terwijl in de wolken nog 2 bloemen zijn, één boven en één beneden. De wijsvinger van de linkerhand, rustende op de linkerknie, is naar beneden gericht. Bij het beeld rechts bemerken we nog in de wolken breede linten aan den rechterkant, zijnde de einden van den bandelier.

Van het bovendeel van dit veld zijn eenige van de buitenste lagen steenen naar beneden gestort en gedeeltelijk opgestapeld langs den ringmuur, die hier eveneens beschadigd is. Een deel van het dit alles decoreerend voorhangsel is bewaard gebleven en toont, dat het ornement in hoofdzaak overeenkomt met dat in het ongeschonden muurvlak aan den westkant en aldaar nader zal behandeld worden, wat ook zal plaats vinden met de versierde pilasters en die met effen banden, het veld links en rechts sluitende, welke in gelijk aantal ook aan het linkermuurvlak voorkomen bij No. 36.

Het ongeschonden gebleven muurvlak No. 42 ontwikkelt zich in groepeering eveneens van beneden naar boven.

Het tafereel verplaatst ons bij een stroom of vijver.

Aan den kant ontwaren we 17 afgetopte palen, door een dunne balk, lang 2.68 M., aan den binnenkant tot eene heining of staketsel vereenigd.

In het golvend water zwemmen 5 dolfijnen tusschen lotusplanten, waarvan eenige reeds in bloei, andere nog in knop.

Uit het midden rijzen 2 wezens in menschelijke gedaante tot op de hoogte van de heup uit het water op, die wij vergelijkender wijze tritonen zullen noemen. Zoowel aan het mannen- als aan het vrouwenbeeld zien we boven het hoofd 3 gekroonde slangkoppen, alle naar voren gewend, alsmede oorsieraad, halsketting, slangenring en polsring, doch alleen aan de rechterhand.

Het bovenlijf van deze tritonen is van menschelijke gedaante; het heupkleed omsluit een deel van het benedenlijf, dat nog boven de golven is.

Hun uiterlijk is rustig en niets is aanwezig, wat aan zeemonsters zoude kunnen doen denken. Wij hebben hier zonder twijfel een duidelijke voorstelling van de zoo bekende naga-vorsten en vorstinnen, in menschelijke gedaante. Zij torschen bij den stam, hoog 50 c.M., een lotusbloem, dienende tot zitkussen voor een vrouwenbeeld met 2 paar armen.

Dat de dragers van de groote lotusbloem van verschillend geslacht zijn, is duidelijk; feitelijk torscht de man het geheel en wordt hij door de vrouw daarbij geholpen.

Het groote beeld, gemeten van den top van het hooge hoofdtooisel is 88 c.M. De lichtschijf is onbewerkt gebleven. De haarlokken in krullen tot op de schouders; verder draagt het versierde bovenarmbanden en eenvoudige dikke polsringen. Het gedeelte van de borst is wat beschadigd.

De linkerbovenarm houdt een palmbladboek in de hand, de rechter een bidsnoer.

De andere liggen in den schoot, de rechter boven de linker, hebbende een bloem. De afstand van knie tot knie bedraagt 72 c.M.

Van den linkerschouder daalt een bandelier tusschen de borsten; de bindsels van het heupkleed hangen naar beneden tot op het kussen.

De wat kleinere beelden ter wederzijde zitten op wat lager geplaatste lotusbloemen, eveneens uit het water oprijzende, doch niet gesteund, en zijn voorzien van glorie. Een hunner opgetrokken beenen is even over de knie door een om het lichaam omgaanden band gesteund.

Het beeld links heeft een hoog tooisel, wat defekt, waaronder te voorschijn komen lange haarlokken tot op de schouders; oorversieringen, halssieraad, armbanden, pols- en enkelringen zijn aanwezig; het koord hangt in een bocht. Het rechterbeen is opgetrokken, gesteund door een band gespannen om de lenden, welke houding wel eens wordt aangenomen door tulbanddragers, die hun hoofddeksel benutten om gemakkelijk te zitten.

De rechter elleboog steunt op de knie, de hand houdt een stengel vast met knop, ongeveer ter hoogte van het hoofdtooisel.

De linkerhand, met de vingers wat uitgespreid, rust op de dij en schijnt een geplooid iets vast te houden, wat niet tot de banden van het heupkleed behoort, doch niet wel is te bepalen wat er door wordt voorgesteld.

Het beeld rechts van het centrum zit in gelijke houding, alleen met dit verschil, dat hier het linkerbeen is opgetrokken.

Hoofdtooisel en lijfsieraden zijn in hoofdzaak gelijk.

De linkerhand houdt in gelijken stand als bij den pendant een lotus, nog in knop, vast; de rechter ter hoogte van de borst, is in den vorm van den gebogen wijsvinger op den duim.

Links en rechts van de groep treffen we een effen kolom aan, met fijn bewerkt lijstwerk en franje bij den

top, waarboven een kelkvorm, waaruit een groot ornement met takken, bladeren en bloemen als een boom samengevat opstijgt, gesloten door een bloem in knop; alleen links is een klapwiekend vogeltje te zien.

Bij den voet van elk dier kolommen staan 2 met gekruiste koorden omwonden vaten en 2 met een versierden stop gesloten vazen, omwonden met gekruiste banden, mogelijk wijzende op heilig offerwater.

Het geboomte boven het middenbeeld is van grooter afmetingen; de kolom is van wege de lichtschijf niet te zien.

Op de onderste takken links en rechts bemerken we een eekhoorn; op de 2de rij een gans en boven weder 2 ganzen, waarvan die rechts iets in den bek heeft.

Nog verdient opmerking, dat hetgeen zich aan de onderste takken vertoont bij eerste beschouwing een indruk maakt van wapens. Op korten afstand nagegaan, blijken het te zijn 6 bandeliers, 3 links en 3 rechts, welke aan de einden wat geplooid en versierd zijn. De bladeren met lang uitgewerkte punten, juist komende boven de voorhelft van die bandeliers, geven, van het bordes gezien, wel aanleiding om aan krisheften te denken.

Boven dit geboomte is een open zonnescherm met vliegenwaaier aan den steel, welk scherm voor de 3 beelden zal behooren te worden aangemerkt, aangezien de lagere boomen wat verder van het midden verwijderd zijn en alleen tot beschutting dienen voor de bovengemelde vaten en vazen aan den oever.

Verder wordt het vlak gevuld met 2 hemelingen, het hoofd neerwaarts, in sila-houding, op de wolken gedragen; beiden hebben een lichtschijf, wat op het veld aan den achterkant bij de hemelingen aldaar niet het geval is en ook op het linkermuurvlak No. 36 niet voorkomt.

De haarlokken hangen tot op den schouder. Wat in de geopende rechterhand ligt, is niet te herkennen; de linkerhand rust op de linkerknie en schijnt een stengel met knop vast te houden.

Alleen armbanden, pols- en enkelringen ontbreken. Ook bij het beeld rechts is de hand geopend; de rechter is van het lichaam afgewend.

De geheele groep wordt gekroond door een veel toegepast motief voor wand-, poort- of nisversiering.

Het is een boog, die versierd is met een haast menschelijken kop en face in den top, en twee monsterdierekoppen onder aan zijne beenen.

Zoowel op de 3 uitspringende als op de nader te beschrijven 8 kleinere muurvlakken om den tempel komt dit samengesteld ornement voor.

Het versierde kopstuk, op Java gewoonlijk banaspati genoemd, mist de onderkaak, heeft in de bovenkaak slagtanden en tanden, waaraan of waartusschen versierde takken, kelken en bloemen hangen, aan wier midden enkele of dubbele linten, koorden, kralensnoeren in bochten zijn opgebonden, welke naar het midden van den bek in lengte toenemen, en dus lager afhangen, vaak een versierd sluitstuk vertoonende met fladderende linten, luchtig en spelend Verder zijn de neusvleugels opgetrokken, de wangen bol, aan den onderkant scherp belijnd, de oogen sterk uitpuilend al of niet met scherp ingesneden oogappels, somtijds de kleine ooren versierd en altijd het voorhoofd bedekt met een ornement van zich naar links en rechts ontwikkelende slingerende rococo-lijnen, hooger met steeds geringer afmetingen, zoodat het geheel in een gelijkbeenigen driehoek past.

Bij de Tjandi-Mendoet wordt dit door een effen lijst bedekt, zoodat het ornement, dat den haardos aanwijst, slechts ter halve hoogte schijnt uitgebeiteld, in wezen naar rechts en links onder dien strek is uitgelegd.

Op de met banden versierde pilasters, die het vlak links en rechts verticaal afsluiten, zitten gana's met een neerhangenden bloemstengel in de hand. De drager, gesierd met halsketting, oorknop, polsring en heupsnoer als buikband, torscht een effen plaat, waarop een lotuskussen ligt. Daar bovenop rusten die beide andere dierornementen van den boog, een kop en profiel, de muil wijd geopend, de snuit naar boven achterwaarts ingetrokken, tanden in de boven- en onderkaak, en lange versierde slagtanden op de bovenkaak, van achter de kleine versierde ooren naar voren uitbuigende quasi-hoorns. Om den hals is een versierde band; ook is op den rug van de slurp en op den nek steeds eenig ornement aangebracht. De voorpoot van het dier, die hier ook te zien is, is in liggende houding. Het lichaam ontbreekt echter verder, want daarvoor mag, zooals men weet, het opgaande boogbeen niet worden aangezien.

De schikking van al hetgeen op dit muurvlak is afgebeeld is symmetrisch ten opzichte der loodlijn, die 4.24 M. meet, gaande door het midden van het veld, dat weder gevat is tusschen 2 versierde verticale banden.

Het rankornement daarop stijgt in spiraalvormige krommingen naar binnen en naar buiten afwisselend 8 of 9 maal gekeerd, beteekenisvol aangebracht en fraai bewerkt; een leeuwtje bevindt zich als vulling aan den voet bij de 22 pilasters om geheel de tjandi, doch steeds in afwisselend staanden, liggenden of zittenden stand.

Het groote muurvlak links, No. 36, mist boven 5 lagen steenen, waarvan eenige steenen tegen de balustrade liggen, zoodat van het versierde kopstuk boven het midden weinig is overgebleven.

Het op een lotuskussen zittende vrouwenbeeld met lichtschijf heeft 8 armen en wordt geflankeerd door 2 staande beelden, 128 c.M. hoog, eveneens van lichtschijf voorzien.

Het piedestal in het midden is 52 c.M. hoog en steunt op een tweede, dat 26 c.M. is, en overeenkomt met die, waarop zich de beide staande beelden bevinden.

Op den teerling merken we aan de voorzijde 2 rosetten ter wederzijde van het middenvak, waarin, hoewel niet duidelijk meer, een olifant voorkomt. Bij de andere is olifant noch leeuw aangebracht.

Van het hooge hoofdtooisel met ietwat puntige kelkbladeren in den top, alsmede van het gelaat is niet veel overgebleven. De halsplooien zijn duidelijk zichtbaar, zoo ook de sieraden in de langgerekte oorlellen, haarlokken op de schouders en fraaie armbanden.

Van de beide schouders daalt een dubbel vrouwensnoer tusschen de sterk ontwikkelde borsten met een bloemornement aldaar samengebonden. Bij het heupkleed zijn de steenen afgebrokkeld, waardoor het beloop van het snoer niet meer te volgen is.

De linkervoet ligt met het plat naar boven op de rechterkuit.

De attributen rechts van boven naar beneden zijn: bidsnoer, rad met 4 versierde spaken, zonder vlam of vleugel, dubbele drietand en schelp.

Het bovenste attribuut links is niet meer aanwezig; het 2de een olifantshaak; het 3de een bijl, het 4de is mogelijk een plant.

Alle armen hebben polssnoeren met sluitsteenen.

Deze attributen vindt men terug bij de voorstellingen van Ciwa's sakti, Doerga; ook hierop wees Wilsen reeds.

De groote muurvlakken geven zonder twijfel ons hoofdwezens uit het (Boeddhistische) pantheon te zien, die ons moeten doen weten, dat er soortgelijke of nog hooger staande van dat zelfde pantheon zich in het inwendige van den tempel bevinden. Zij teekenen alzoo het doel der tjandi, eere gevende aan het pantheon in het algemeen, terwijl Boeddha als de hoogste wordt voorgesteld in het binnenste van den tempel.

De lichtschijf achter de hoofden der staande beelden is evenals die bij de andere figuren niet aan de randen versierd. Het rechter mist thans het hoofdtooisel en het gelaat; nog te zien zijn de haarlokken tot op de schouders; sieraad in de gerekte ooren en halsplooien; verder halssieraad, armbanden en polsringen, koord, banden, strikken en slippen bij het kleed om het benedenlijf.

De rechterhand houdt een langen stengel vast, welke een lotusknop draagt. De linkerhand, rustende op de heup, houdt een steel vast met een staart aan het boveneinde.

Van het beeld links is het hoofdtooisel afgebroken; de oepawita telt 3 snoeren; van den voet tot aan den rand van de lichtschijf stijgt een stengel, die een geopende bloem draagt. De rechterhand rust op de heup en houdt een steel vast, aan welks boveneinde een staart is vastgehecht.

Deze standen komen bij de tempels op Java zeer veel voor en toonen goede verhoudingen van de deelen van het menschelijk lichaam.

Boven de lichtschijf van het middenbeeld rijst een kolom met kapiteel, waarboven zich in het midden een stam met takken en bladeren en enkele bloemen uitspreidt; we zien er 2 vogels met opengeslagen vleugels en langen staart; van die nog wat hooger zijn, is er een wat onduidelijk.

In bochten opgebonden hangt aan de onderste takken een doek met kwasten bij de knoopingen, conform aan de beide andere muurvlakken.

Een zonnescherm kroont het geboomte. Ook hier zweven 2 hemelingen op de wolken, het hoofd opwaarts, niet in sila-houding en zonder glorie en koord.

Van die met opgeheven handen zijn de pinken wat gebogen, elkander zacht rakende.

Het beeld aan den rechterkant is wat beschadigd en houdt mogelijk een lotusstengel met knop in de rechterhand.

In de wolken ter linkerzijde zijn 2 bloemen zichtbaar.

De groep is, zooals bereids werd aangewezen, op gelijke wijze gesloten door een pilaster aan de kanten, waarboven de draken en in het midden boven door de banaspati.

Tusschen die pilasters en de anten is een met loofwerk versierde band.

Een terugblik op de 3 groepen werpende, zien we, dat bij de 1ste het middenbeeld staat en bij de 2de en 3de zit, allen op lotuskussen en voorzien van glorie;

dat bij de 1ste groep de kleinere vrouwenbeelden zitten, bij de 2de de kleine mannenbeelden zitten, het eene been gesteund door een band en bij de 3de de flankeerende mannenbeelden staan op een altaar zonder lotuskussen; alle 6 zijn voorzien van glorie;

dat van de 6 hemelingen alleen 2 op het 2de tafereel, hebbende de sila-houding, voorzien zijn van een lichtschijf;

dat alleen bij het groote staande middenbeeld aan den achterwand van den tempel de onderste takken van het geboomte niet met kransen en slingers behangen zijn;

dat de altaren van de kleinere beelden in de 1ste groep geschraagd worden door leeuw en olifant, wat bij die in de 2de groep niet voorkomt, daar de beelden hier op rijzende lotussen gezeten zijn; alleen het middenaltaar van de 3de groep is nog voorzien van olifant.

Hieruit moge blijken, dat de 9 beelden en 6 hemelingen in onderling verschillende functiën zijn voorgesteld, wier verhouding nader meer stellig zal behooren te worden aangewezen, wil men in staat zijn met eenige waarschijnlijkheid en juistheid uit te maken en aan te geven, welke wezens van het (mahajanistische boeddhistische) pantheon hier zijn afgebeeld, iets wat begrijpelijkerwijze buiten mijne bevoegdheid ligt.

Na de groote tafereelen volgen de 8 van mindere breedte doch gelijke hoogte (4.25 M.), nl. de nos. 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43 en 44 bij de hoeken.

De 7 nog aanwezige beelden, haut-relief, in staande houding, in hoogte varieerende tusschen 1.54 M. en 1.60 M., hebben allen de lichtschijf, waaruit mag worden afgeleid, dat het 8ste (No. 44) zeer beschadigde aan den voorkant er eveneens van voorzien zal geweest zijn.

Bij allen is een piedestal met en zonder voorsprong, zonder lotuskussen en zonder leeuw of olifant.

De hoofdtooisels zijn hoog en van verschillende versieringen voorzien. Boven de lichtschijf is steeds aanwezig een geopend zonnescherm; in model, franjes en knoppen, snoeren en doekslingers heerscht een rijke verscheidenheid.

Het 1ste beeld (No. 34). Een lange lotusstengel, komende uit een bladversiersel bij den voet, wordt op de heup vastgehouden en eindigt ter hoogte van den linkerschouder in een bloem, waarop een segment met vlam. De hand van den gebogen rechterarm wordt zoo gehouden, dat de gebogen wijsvinger niet den top van den duim raakt, maar tegen den middelvinger rust, welke evenals ringvinger en pink naar boven gericht is. Van achter de ooren, naast de

haarlokken, komen links en rechts 2 bloemkelken aan stelen te voorschijn. Behalve oepawita is om het middenlijf nog een versierde band; een dergelijke band komt ook bij het 2de, 6de en 7de beeld voor. doch steeds van verschillenden vorm; van het 8ste beeld valt het niet te constateeren. Verder wordt het heupkleed met een band opgehouden, waarbij ter zijde sjerpen zijn aangebracht.

Het 2de beeld (No. 35) houdt met de linkerhand tusschen duim en wijsvinger een stengel vast, die ter hoogte van den schouder 5 knoppen draagt. De rechterarm hangt langs het lichaam, de hand is geheel geopend. In het hoofdtooisel is eene nis, waarin zich eene bidschel of het model van een tjaitja of boeddhistisch reliektempeltje bevindt; in den top van het tooisel vertoont zich een uitdiepsel van 4 c.M. Het hoofd en het linkerbeen zijn beschadigd. Het piedestal heeft een uitsprong.

Het 3de beeld (No. 37). Met de opgeheven linkerhand wordt een korte stengel vastgehouden, die zich ter hoogte van den schouder verdeelt en drie knoppen draagt, waarvan de middelste het grootst is; evenals bij het 2de beeld hangt de rechterarm langs het lichaam, met de handpalm naar voren gekeerd. Het hooge hoofdtooisel eindigt in een knop, het koord is breed en het zonnescherm is fraai versierd, ook de piedestal heeft een uitsprong.

Het 4de beeld (No. 38). Met de linkerhand, rustende op de heup, wordt een gebogen stengel vastgehouden, die ter hoogte van den schouder zich in drieën splitst en alzoo 3 knoppen draagt, waarvan de middelste het hoogst en het grootst is. In de opgeheven rechterhand schijnt een bidsnoer te worden gedragen. Het piedestal, zonder uitsprong, is 40 c.M. hoog. De oepawita bestaat uit 2 kraalsnoeren, heeft een knop bij den borsttepel en daalt tot op de linkerdij. Het gelaat geeft den indruk van jeugd.

Het 5de beeld (No. 40) staat op een piedestal met uitsprong en houdt in de opgeheven rechterhand een aan beide einden puntige speer. De uit een koord bestaande oepawita wordt met de linkerhand vastgehouden. Het hoofd buigt een weinig naar links. Nog zij opgemerkt, dat het sieraad in het linkeroor een ronde schijf is en is het rechter een neerhangende bloem. Bij dit beeld komt geen lotus voor.

Het 6de beeld (No. 41). De in de linkerhand gehouden stengel begint niet bij de voeten. De kelk heeft 3 speervormige bladeren en op de ongeopende bloem rust als sluiting een palmbladboek. De rechterhand houdt ter hoogte van den schouder een klein voorwerp vast, conisch van vorm. De onderste ledematen zijn wat beschadigd.

Het 7de beeld No 43. De opgeheven linkerhand omvat ter hoogte van den schouder een korten steel met geopende bloem, waarop een plaat rust. Ter zijde daarvan is in vertikalen stand aangebracht een tweesnijdend zwaard met puntig einde. De rechterarm buigt langs het lijf, de hand geopend zooals bij de Nos 2 en 3. Het piedestal heeft een uitsprong.

Van het 8ste beeld (No. 44) is nog een gedeelte onbeschadigd gebleven, nl. de beide beenen, de linkerhand met een stengel op de heup, een deel van de oepawita en een gedeelte van het piedestal met uitsprong.

Deze 8 beelden, met glorie en oepawita, doen, al zijn het staande figuren, bepaaldelijk door de attributen en de wijze waarop deze geplaatst zijn, op uit den grond oprijzende lotusstelen, denken aan Bodhisatwa-voorstellingen, die men elders gewoonlijk gezeten, met een been afhangende van den zetel, aantreft.

Ook van de pilasters in het laatste veld is weinig aanwezig, doch genoeg om aan te geven, dat de versiering geheel overeenkomt met de 7 vlakken.

Evenals bij de 3 groote muurvlakken hebben de makaras op lotuskussen, gedragen door gana's op de met banden versierde pilasters, den kop en profiel naar den versierden monsterkop in het midden gericht.

Het lichaam van de makaras is uit den aard der zaak wat korter, doch geheel op gelijke wijze behandeld en versierd.

Werd bij de beschrijving van de 31 tafereelen onder de lambriseeringslijst de aandacht gevestigd op den versierden band als bekroning, ook boven de 3 en 8 vakken is zulks het geval. Een der platte banden van de kroonlijst is om geheel den tempel versierd, ongeveer met gelijk ornement, doch meer krachtig en met in de bochten van de slingers geplaatste papegaaien met uitgespreide vleugels. De koppen zijn afwisselend naar voren en achter gericht, wat in het bijzonder de lengterichting doet uitkomen als omgaande of omloopend.

Bij de knoopingen hangen bloemen.

Aan den westkant verkeert de band nog in vrij goeden staat; het aantal papegaaien zal daar 24 hebben bedragen, wat een totaal van 96 om geheel de tjandi aangeeft.

Aan de frontzijde is slechts een klein gedeelte van de kroonlijst overgebleven.

---

6. HET PORTAAL.

De afdekking van het portaal, lang 5.60 M., is ingestort zoodat de samenstelling slechts te gissen valt.

In hoofdvormen komt het portaal wel overeen met het lichaam van de tjandi, daar de banden in aantal en vorm gelijk zijn, doch uit den aard der zaak geringere afmetingen hebben en op mindere hoogte zijn aangebracht.

De ojieflijst aan den rechterkant is in haar geheel aanwezig en meet 3.65 M, waarvan moet worden afgetrokken 12 c.M., van wege de spleten tusschen verschoven steenen.

Het met beelden versierde muurvlak kan eene lengte hebben gehad van 2.56 M.

De effen en versierde pilasters zijn nog door een effen band, de omlijsting van het versierde veld, gescheiden, wat op de 3 groote muurvlakken van de tjandi niet het geval is.

De versierde pilaster is breed 18 c.M. tegen 36 op de groote muurvlakken; ook ontbreekt het leeuwtje bij den voet daarvan, doch vogelklauwen fungeeren als aanloop van het spiraal-ornement.

Op het veld No. 45 is nog zichtbaar een vrouwenbeeld, 85 c.M. van de schouders tot de voeten gemeten. De linkerelleboog rust op de linkerheup; de hand komt tot bij de borsten, waaronder een platte band; de gebogen wijsvinger raakt den top van den duim. Het heupkleed wordt opgehouden door 3 banden, elk voorzien van een fraai sluitstuk, waarvan het middelste uit 3 rijen schakels bestaat. Het kleed hangt tot bijna op de voeten met slippen ter zijde; het rechterbeen is een weinig opgeheven. Behalve armband, polssnoer en enkelringen is er nog eenig spoor van halssieraad en een weinig van de gekrulde haarlokken aanwezig. De rechterarm en het hoofd ontbreken geheel.

Van het beeld links daarvan resten nog 2 voeten en een deel van het laag afhangend kleed.

Een weinig verder links is nog een voet met enkelring, zoodat mag worden aangenomen, dat op het muurvlak aan den rechterkant van het portaal 3 personen zijn voorgesteld.

Aan den linkerkant van het portaal zijn nog 3 steenen aanwezig, uitmakende het onderdeel van den versierden pilaster; van dien met banden bleef er nog een steen over, die niet op de rechte plaats ligt. Rechts daarvan bevindt zich een steen, waarop 2 dijen voorkomen.

Hoe weinig er ook is overgebleven van het versierde muurvlak, de resten toonen voldoende aan, dat aan den buitenkant van het portaal 2 versierde velden zijn aangebracht, n.l. Nos. 33 en 35, waarvan de omlijsting ter wederzijde en sluiting van het bovendeel met banaspati en draak conform zal geweest zijn aan de groote en kleinere muurvlakken van het lichaam van de tjandi.

Het front van het portaal, door een ingang van 2.06 M. gebroken, zal wel plaats hebben gegeven aan 2 staande beelden.

Slechts 2 steenen van het klokojief zijn overgebleven en geven aan, dat het lijstwerk ook tot den voorkant is omgeloopen.

Voor zooverre na te gaan is de verbinding van het portaal met den hoofdtempel tot stand gebracht door eene aanvulling van lagen steenen versierd met een rechthoek in effen band, waarvan de bovenlijst nog aanwezig is.

Het ornement in dien rechthoek, breed 64 en hoog 1,62 M., bestaat uit 4 halve aaneengesloten cirkels binnenwaarts gebogen met 3 blaadjes aan elk der vereenigingspunten; op de onderste en bovenste of 14de rij is het 3 maal aangebracht, doch slechts ten halve; op de 2de rij tweemaal geheel en tweemaal ten halve, nl. links en rechts, op de 3de rij driemaal ten volle, op de 4de rij gelijk op de 2de enz., zoodat het voor een verticaal vlak een klimmend motief bezit.

In de tusschenruimte is op de rijen een vierbladig ruitvormig roset aangebracht, zoodat het geheel een eenvoudige en fraaie versiering vormt voor een wandbekleeding, welke weinig aandacht behoort te trekken.

Omtrent het dak van de verbinding van het portaal met den tempel waag ik geen gissing.

Eene kleine trap met 3 treden leidt tot den ingang van het portaal. De vloer van dezen gang ligt 0,75 M. hooger dan die van den 2den omgang. De overdekking zal wel gevormd zijn door het tot elkander naderen van lagen, waarvan eenige nog met versieringen aanwezig zijn op de oorspronkelijke plaats.

In het front van het dak kan eene groote banaspati wel als driehoekige sluiting worden aangenomen, vooral omdat er op het erf een exemplaar, doch slechts gedeeltelijk, wordt aangetroffen, waaraan moeilijk eenige andere bestemming te geven valt.

Zoowel de voor- als binnendeurstijlen zijn gaaf; de eerste zijn slechts gedeeltelijk aanwezig.

Aan de binnenwanden bevinden zich ter wederzijde 4 versierde vakken, vide het plan C, Nos. 1 tot en met 8, en 3 versierde banden daarboven, aangeduid door No. 9, waarvan 2 kunnen gerekend worden tot het gewelf, waarvan nog voorhanden zijn 7 telkens inspringende lagen, dragende ongeveer boven den binnendorpel 2 zware sluitsteenen.

Het 1ste veld is een vlak ornement, waarvan nog 1.40 M. in de hoogte zichtbaar is; de breedte meet 42 c.M.; de gladde lijst aan den rechterkant en beneden is 7 c.M.; aan den linkerkant is die niet meer aanwezig en boven evenmin, zoodat niet te bepalen valt, waar de aansluiting met het gewelf kan begonnen zijn.

De onderkant van dit veld ligt 56 c.M. boven den vloer, bedekt met zand en steenen.

Een gelijk veld rechts van den ingang heeft eene gelijke hoogte.

Het is gevuld met rijen rosetten, gelijk in grootte en vorm en overeenkomende met dat wat in het rechthoekje in de 3de rij, gerekend van onderen, op de trap voorkomt. Het zoude zijn op te vatten als eene vlakke deurversiering en aangezien het tweemaal voorkomt, wijst het mogelijk op eene openstaande deur.

Over eene lengte van 1,62 M. springt de wand ter wederzijde 48 c.M. in, waar we de tafereelen Nos. 3 en 4 aantreffen, voorstellende het aanbieden van offergaven, waarvoor de plaats met oordeel is gekozen, omdat die leidt naar het binnenste, waar o. m. het groote Boeddhabeeld troont, D 1 op het plan.

Het linkertafereel, in eenvoudige lijst gevat, breed 1.12 M. en hoog 1.54 M., is voor de helft gevuld met het fantastisch geboomte, waaronder 3 vazen en 2 beelden.

De vazen zijn van gelijke grootte, de stoppen zijn rijk versierd met parelbanden, verschillend van die welke horizontaal om den buik loopen. Een en ander wijst mogelijk wel op de hooge beteekenis van den inhoud.

Achter de middelste vaas rijst een kolom, waarop een met doek omhangen versierd kapiteel, waar boven ongeveer in hartvorm een open bloem met 3 groote en 3 kleine bladeren. Aan de als spiraal gebogen takken is een bladvorm, welke overeenkomt met dien onder de lambriseeringslijst boven de 31 tafereelen aan den 2den omgang.

Ter wederzijde van de kolom hangen aan den laagsten tak 3 bloemkelken, waaraan een lange bloemkroon met zaadbundel en eindigende in een bloem, uitgezonderd in het

midden, waar zulks in een knop geschiedt. De slingers aan die bloemen opgehangen zijn met parels bezet.

Aangezien het geheel is gekroond met een zonnescherm, blijkt dat het in veel overeenkomt met het geboomte op de 3 groote muurvlakken.

Bij de buitenste vazen zitten in djèngkèng houding 2 beelden. Die aan den rechterkant heeft op het plat van de rechterhand een schaal met rond deksel, versierd met een vierbladige bloem met knop in het midden. Met de linkerhand wordt de schaal gesteund. Het hoofdtooisel is versierd, de oorhangers zijn ruitvormig, halsplooien zijn zichtbaar, halsketting, bovenarm en polsringen maken de verdere lijfsieraden uit. Het heupkleed, dat tot bijna aan de voeten reikt, is met een eenvoudigen band opgebonden, doch wat lager is een parelsnoer met vierkanten sluitsteen.

Het linkerbeeld, een man voorstellende, draagt een korte broek, heeft op het plat van de linkerhand iets, wat als spiraal in 6 ringen opwaarts gaat; de rechterhand steunt dit voorwerp. Als lijfsieraden zijn aanwezig hoofdtooisel met bloem aan den voorkant, diadeem, oor- en halssieraad, polsring, band met strikken om de heupen; de halsplooien ontbreken.

Voor het eerst ontmoeten we op dit tafereel 2 gandharwa's als bewakers van reliquien of heilige voorwerpen, op de hoogste takken van het geboomte gezeten. Het zijn vogels met het bovenlichaam van eene vrouw, doch de armen ontbreken. Hun roeping was om voor den troon der hoogste godheid loffiederen te zingen. De voornaamsten onder hen zijn slechts goden van den 2en rang en het voorkomen op dit tafereel kan op hooge waarde van de offerande wijzen, daar zij met draken en slangen om het bezit van schatten strijden.

Boven de lijst liggen 4 steenen, afkomstig van de versierde banden; de 1ste komt overeen met het ornement onder de lambriseeringslijst aan den 2en omgang, de 2de, waar een vogel op de buiging van de met parelen versierde bocht staat, en de 3de, waar alleen nog de parelband aanwezig is, liggen op de juiste plaats.

Van den 4den steen is de juiste ligging moeilijk aan te geven, aangezien voor het eerst dat ornement wordt aangetroffen, kunnende gelden voor midden- en voor eindversiering. In de opgebonden slingers zagen we steeds een blad of een vogel, maar hier is het een roset, vierbladig met 8 knoppen, en daar het op den pendant niet voorkomt, behoort het mogelijk op hoogere lagen te liggen, dan wel boven het 1ste veld en 2de veld bij den ingang.

De pendant van dit veld heeft gelijke afmetingen. De banden van de vazen zijn nog rijker versierd. Een afhangend kettinkje van de vaas rechts wordt door het in djèngkèng-zittend beeld met de open rechterhand vastgehouden. De op de heup steunende linkerhand houdt een stengel vast, welke een lotusknop draagt ter hoogte van het hoofd.

Het beeld links houdt een korten stengel met wat geopenden knop in de linkerhand. Van de voor het lichaam gehouden rechterhand rust de gebogen wijsvinger op den top van den duim.

Beide hebben halsplooien, lijfsieraad en kort kleed, doch missen koord en glorie en schijnen in dienenden staat te verkeeren.

Achter de vaas in het midden rijst eene ongeveer gelijke versiering van takken, bladeren en bloemen.

Het geheel wordt gekroond door een zonnescherm, welke op de pendant niet meer aanwezig is door verschikking van steenen, wat, hoe goed ook bedoeld, alleenlijk behoort te geschieden op aanwijzing van personen met een geoefend oog en na zorgvuldig onderzoek.

De 2 gandharwa's, met hoofdtooisel, oorsieraad en halsketting, komen overeen met de vorige; alleen is er verschil in stand van het hoofd.

Boven dit veld is een versierde band, hebbende klapwiekende vogels, staande op de bochten van een opgebonden doek, versierd met een parelsnoer. Van de 4 vogels keeren er zich 2 naar buiten en 2 naar binnen in de richting van de groote binnenruimte, waaruit valt op te maken, dat die band niet veel langer kan geweest zijn.

Verder het portaal ingaande, treffen we aan 2 groote velden Nos 5 en 6, gevat in effen lijst 2,06 op 1.10 M.

Het hoofdfiguur van No. 5 is eene zittende jonge vrouw met een knaapje op den schoot, het in den rug steunende met den linkerarm.

Het piedestal, waarop de vrouw in timpoeh-houding zit, is 55 c.M. lang en 24 c.M, hoog en draagt een alleen aan de einden versierd kussen.

Het fraaie hoofdtooisel heeft in den top een wapperend lint; verdere sieraden zijn: diadeem, bloemen in de lange ooren, halsketting, armbanden en dubbele polsringen.

Het heupkleed is met een enkel snoer opgehouden en reikt tot over de knieën, zoodat het bovenlijf geheel onbedekt is. Een lange haarlok daalt tot op de volle borsten, waarvan de rechter door het knaapje met zijn rechterhand, wat defekt, wordt aangeraakt.

Het beeld mist de lichtschijf, doch heeft de halsplooien. Het knaapje draagt een band om het hoofd; aan het achterhoofd is een als sikkel gevormde tip, een weinig versierd, mogelijk een teeken van macht of rang, wat ook op de Boroboedoer voorkomt.

Bij 5 andere knapen zijn die versieringen op den tip beter zichtbaar; 7 knapen missen het eigenaardig verlengsel van het hoofddeksel dan wel een kam in het in een knop opgebonden haar.

Het knaapje op den schoot van zijne moeder of zoogster heeft aan den achterkant van de lange oorlellen 2 schijfjes hangen, een snoer om het middenlijf, een heupsnoer of schaamband met belletjes en een enkelsnoer.

Het gelaat van dit naakte knaapje bestudeerende en vergelijkende met dat der overige op dit tafereel, kwam ik tot de overtuiging, dat het profiel trekken toont conform aan dat van het groote Boeddhabeeld in de binnenkamer, wat aanleiding geeft het tafereel te noemen een verblijf in den lusttuin Loembini bij een manggaboom. Het vrouwen-

beeld zoude dan Boeddha's tante, dan wel zijne moeder Maja kunnen voorstellen, uitmuntende door hare deugden en begaafdheden nog meer dan door hare zeldzame schoonheid.

De beeldhouwer is er in geslaagd in het in weinig naar links gebogen gelaat eene uitdrukking te leggen van reinheid, teederheid en moederweelde.

Voor het piedestal staat een schaal met vruchten, mangga's, mogelijk geplukt van den boom, die links het tafereel vult.

Van den boom rechts zijn nog geen vruchten aangeboden; de knapen zijn nog aan het plukken; één wordt bij het klimmen geholpen om die te kunnen grijpen; één knaap is reeds in den boom.

Verder houdt een zoogster een knaap op de handen, die daardoor in staat is zelf een der laagsthangende vruchten te grijpen.

Bij den manggaboom is het drukker. Een der knapen is reeds in den boom, een 2de volgt, geholpen door een ander, waarnaast een 4de staat. De 5de en 6de liggen op de knieën en twisten mogelijk om de gevallen vrucht. No. 7 zit schrijlings op den rug van No. 5. Bij dit groepje is een wat grooter figuur, met de rechterhand een vrucht grijpende; de linkerhand wordt ter hoogte van de borst gehouden met gebogen wijsvinger op den top van den duim. Aan den rechterarm van Maja komt op het piedestal nog een knaap te voorschijn, die een vrucht in de hand houdt, welke nog aan den tak vastzit.

Om de boomen vliegen 5 vogels.

Een tafereel, No. 6, van gelijke grootte en bewerking bevindt er zich tegenover, doch het hoofdbeeld is hier een man, die zich verlustigt in het aanschouwen van den groep van Maja en Boeddha in den tuin (?).

Hij zit op een meer versierd piedestal, waarop een kussen ligt De rechtervoet rust op een lager bankje; het linkerbeen ligt op het kussen met het plat van den voet naar boven.

De rechterhand ligt op de knie en houdt de opgeheven linkerhand van een knaap vast, hem willende helpen het piedestal te bestijgen, waarop zich reeds 2 knapen bevinden.

Het hoofdtooisel heeft den vorm van een driehoek, draagt een fraai sieraad en is met een snoerenbindsel om het hoofd gewonden.

Het krullend haar hangt niet in lange lokken en is natuurlijk bewerkt; boven de ooren zijn 3 bloemknoppen, de ronde oorsieraden zijn groot met een rand van 12 steenen, terwijl uit het midden van den kleinsten cirkel nog een kelk met parels daalt. Het halssieraad heeft een dubbelen parelband; de armbanden met groote rosetten zijn van gelijken vorm, pols- en enkelringen zijn aanwezig.

Het heupkleed, dat door een versierden band met sluitstuk wordt opgehouden, dekt gedeeltelijk een korte broek met versierde randen aan de einden der pijpen, iets wat aan vroeger beschreven beelden nog niet is voorgekomen.

Het beeld zonder lichtschijf heeft behalve de oepawita ook nog een band om het midden, ongeveer ter hoogte van de maagstreek.

Voor het piedestal staan 1 groote en 3 kleine vazen, waarvan de groote met parelband en de kleine met effen band om den buik.

Evenals op den pendant, zijn ook hier de knapen bezig vruchten te plukken. Eén helpt zijn makker bij het klimmen in den boom links. Een derde fluistert zijn speelgenoot, die geholpen wordt door den man om op te stijgen, iets toe en houdt zijn arm vast, als willende hem bij zich houden.

Aan den rechterkant van het tafereel staat een manggaboom. Een knaap schudt den stam; een andere bedekt met zijn rechterhand het hoofd, als zijnde bevreesd voor het neervallen der vruchten, terwijl er nog een bezig is met een weerhaak vruchten af te rukken.

Een vierde is reeds in het bezit van eene vrucht en houdt de rechterhand opgeheven, naar meer verlangende.

In de lucht vliegen 2 vogels in de richting naar de boomen.

Achter het hoofd van 6 knapen is het sikkelvormig versiersel. Het bovenlijf is naakt, niet allen hebben een halssieraad, ook is bij eenigen het haar niet door een band om het voorhoofd gedekt, terwijl er slechts één een kralensnoer draagt, afhangende van den linkerschouder, nl. bij het knaapje, dat op het kussen zit en den linkerarm van den man vasthoudt met het hoofd daar tegen leunende en nieuwsgierig kijkende naar hem, die geholpen wordt. Het andere knaapje op het piedestal houdt de rechterhand omhoog met den wijsvinger op den top van den duim.

Bij slechts enkelen zijn de halsplooien duidelijk te onderscheiden.

Boven deze beide huiselijke tafereelen bevinden zich zwevende op de wolken 4 beelden.

Het veld links zullen we eerst beschouwen.

De richting wijst naar de binnenruimte of kamer, doch het is mogelijk dat die tafereelen ook betrekking hebben op die in den lusttuin.

Allen hebben een bandelier, doch missen de lichtschijf De voorste draagt met beide handen een lang snoer; het 2de in de opgeheven rechterhand, en in de linkerhand een versierden steel met een vliegenwaaier, op den schouder een lotusbloem op gebogen stengel; het 4de of laatste houdt in de rechterhand een vaandel en in de opgeheven linkerhand eene geopende bloem.

De hoofdtooisels verschillen en zijn alle rijk versierd; de eerste mist oorsieraden; de halsketting van het 2de en 3de zijn zeer fraai; de armbanden van allen zijn met rosetten versierd; de polsringen zijn eenvoudig; de heupkleeden zijn met parelbanden opgebonden, uitgezonderd bij het laatste; allen hebben enkelsnoeren.

Het linkerbeen is gevouwen en het rechter opgetrokken, waardoor het zweven of rijden juist wordt uitgedrukt.

De pendant is voller en fraaier.

De voorste heeft de handen saamgevouwen en voert met zich 2 lotusbloemen, nl. één voor en één achter bij het niet hooge hoofdtooisel. Het 2de houdt in de opgeheven rechterhand een lotusbloem op stengel, terwijl een vliegenwaaier op den linkerschouder rust, waarvan de steel met de linkerhand op de heup wordt vastgehouden; het 3de

draagt weder een standaard, eveneens met fladderende linten, de linkerhand opgeheven, is afgebrokkeld, het laatste draagt een vaandel op den linkerschouder, de opgeheven rechterhand is geopend.

De attributen van de voorste verschillen, nl. kralensnoer en lotusbloem; die van de overigen zijn op beide tafereelen gelijk, ook al verschillen zij in stand. Het vaandel is op het eerste alleen rechthoekig omgebogen van wege te groote lengte, op het 2de is dat geheel omgebogen.

Dergelijke voorstellingen komen veel voor op de Boroboedoer.

De beelden missen een lichtschijf, hebben hoog, fraai versierd hoofdtooisel, met uitzondering van het 1ste, dat veel lager, doch ook op andere wijze als kostbaar is aangegeven; het 2de is met een knop gesloten, waaraan fladderende linten, wat de voorstelling van vaart verduidelijkt; allen hebben een bandelier en de sieraden op den pendant voorkomende, doch missen enkelringen, uitgezonderd het 1ste beeld.

Op beide tafereelen sluiten de wolken niet achter het laatste beeld.

Kan hier niet gedacht worden aan 8 hemelingen, afdalende om hulde en eer te bewijzen aan Boeddha, het kind, en tevens ons uitnoodigende het heiligdom zelf te betreden?

Boven deze tafereelen links en rechts zijn 3 versierde horizontale banden, waarvan de 2 hooger gelegen van ongelijke afmetingen het gewelf van het portaal beginnen te vormen.

De onderste band als gedeeltelijke omlijsting, heeft om elkander gedraaide over elkander heen loopende snoeren in bochten opgebonden met neerhangende bloemen in de bindingen. Dit voor het inwendige benuttte ornement is krachtiger dan dat voor de buitenbewanding is aangewend.

De 1ste inspringende band bevat een slangelijn met rijzende en dalende bloem afwisselend, lang 88 en hoog 32 c.M Aan den 2den band lang 1.16 M. zullen aangebracht zijn 3 bloemvelden, met het grootste in het midden, zoodat de band 3,25 M. kan gemeten hebben. In elk veld is de middenbloem het grootst.

Aan den linkerkant is meer bewaard gebleven dan aan den rechterkant.

Op het 1.92 M. breede gedeelte van den binnendorpel vinden we steenen met zwaluwstaarten aan elkaar verbonden.

---

7. DE BINNENRUIMTE EN DE GROOTE BEELDEN.

De vloer ligt 50 c.M. beneden dien van het portaal en heeft den vorm van een trapezium. De wand, waar zich de ingang bevindt, heeft veel geleden en laat het daglicht door, zoodat de binnenruimte niet geheel in het duister is gehuld. De bewerking van veel wat er in voorkomt zal dan ook wel geschied zijn voor het optrekken van het valsche gewelf.

In ongeschonden toestand en volledige bedekking van het portaal kan er slechts eenig verstrooid licht binnentreden, wat mogelijk wel als eisch heeft gegolden.

De 3 overige wanden verkeeren nog in goeden staat. Het valsche gewelf wordt gevormd door 33 lagen effen steenen, aanvankelijk 7 c.M., hooger op wat meer vooruitspringend.

De sluitsteen in den top is niet zichtbaar; de sluiting wordt verkregen door de steenmassa van den bovenbouw.

De kern van het geheel bevat de alom bekende 3 groote beelden en heeft alleen plaats aangeboden voor een gering aantal priesters en geloovigen ter vervulling van godsdienstige plichten. De al of niet aanwezigheid van een put is nog niet voldoende onderzocht; het is waarschijnlijk dat die er niet aanwezig was, noch is.

Er schijnt, zooals zoo dadelijk blijken zal, geen geschikte plaats in het binnenvertrek voor aan te wijzen. Het midden van het vertrek bevindt zich voor het voetstuk van het groote Boeddha beeld, op de plaats dus, waar de fungeerende priester of de devote bezoeker zelf zoude staan bij het brengen van zijne hulde.

Voor het bewijs van het tegendeel geleverd is, is het niet wel te denken, dat men onder die plek bijv. een reliek zou hebben geplaatst, en evenmin is het waarschijnlijk, dat men er een zou hebben aangebracht onder een tegen den wand geplaatst altaar.

Naar verhaald wordt zoude met de aardbeving in 1849 het grootste beeld, dat de eereplaats inneemt, wat zijn vooruitgeschoven. In de schuine houding, geteekend door F. C. Wilsen, tijdschrift T. L. en V. kunde, deel XX, 1873, is verandering gebracht.

Het piedestal, waarop het beeld oorspronkelijk zal getroond hebben, is aan den voet 4 M. breed en reikt hooger dan bij de 2 andere beelden.

De uitsprong voor de voeten is niet meer aanwezig. De achterwand, waar tegen de zetel staat, is 6.80 M. Ongeveer 2 M. zal de hoogte bedragen hebben van het piedestal, derhalve gelijk aan de halve lengte; de onderste band rechts is 1.64 M, links 1.72 M. Tegen den achterwand liggen 4 rijen steenen als trappen, wat gelegenheid geeft tot stijgen ter hoogte, waar het lotuskussen begon. Links beneden bij de 1ste trede bevindt zich een steen, vast ingewerkt, hebbende eene gleuf, welke geheel onnoodig is, als de einden van die achterste laag steenen werkelijk een trap moesten vormen.

Het komt mij voor, dat de 2 staande leeuwen en 2 liggende olifanten op den 2den omgang bij het portaal geplaatst, en daar een versierd veld gedeeltelijk aan het oog onttrekkende, hebben behoord tot het gestoelte van Boeddha, en wel omdat de afmetingen grooter zijn dan die bij leeuw en olifant aan den zetel van de 2 andere beelden in D.

Ook de wijze van bewerking, de stand en de pin in het bovenvlak achter den kop van den leeuw toont voldoende aan, dat twijfel niet meer mogelijk is.

Bij den zetel van Boeddha vond ik nog een deel van het lotuskussen, hebbende grootere afmetingen dan dat aan beide beelden. Ook op het erf ligt een dergelijk stuk en

ongerekend de vindplaats van het 1ste stuk, blijkt de aanwezigheid van het lotuskussen uit de versiering onder de voeten van Boeddha.

De effen achterwand heeft in het midden een gedeelte gevormd door 2 platen, die samen 7 c. M. vooruitspringen. De achterste plaat is 2.58 M. breed; de voorste 1 d.M. minder.

Aan de rechterzijde van het piedestal is een tandlijst bewaard gebleven, die in haar geheel nog in de 2 andere zetels voorkomt en alleen van die in het soubassement van de tjandi verschilt van wege de verticale ligging der grootste afmeting, wat in het soubassement uit den aard der zaak niet past, waar de horizontale ligging de langste breedte noodig heeft als drager van het geheel.

Bij de geboorte van het valsche gewelf, juist in het midden van den achterwand, steken 2 steenen uit, waarvan een 50 c.M. In een steen is eene gleuf, wat aanwijst dat daaronder een steen met opstaanden rand kan geweest zijn.

M. i. zijn het de resten van de glorie, ook omdat de ovaalvorm daartoe aanleiding geeft, conform aan alle lichtschijven aan de 2 groote beelden en op de muurvlakken.

De 3 voetstukken staan op een teerling, welke de geheele breedte van de binnenruimte thans inneemt tot een hoogte van 64 c.M., links en rechts nog 44 c.M. vooruitspringend ten behoeve van de ter wederzijde van Boeddha geplaatste beelden.

Volgens verklaring van den mandoer zijn eenige steenen, dienende tot steun van het Boeddhabeeld, gehaald van den 2den omgang, zoodat mag worden aangenomen, dat de vloer zal gedragen hebben 3 gelijke aan den achterkant ineenloopende verhoogingen, beter genoemd voetstukken van de 3 zetels, afzonderlijk met een versierden band ter zijde en voor, betreffende de 2 beelden en alleen aan den voorkant bij het voetstuk van het Boeddhabeeld.

Uit een steenblok van minstens 3 M. hoog heeft de beeldhouwer den Boeddha te voorschijn geroepen met een buitengewoon talent en kunstvaardige behandeling. Het geloof bestuurde zijn hand, gelijk het zijn hart vervulde. De bekoring bij het aanschouwen roept ons voor den geest een tijd van hooge beschaving, een tijdperk van bloei van voor 1000 jaar.

Dit gedenkteeken van hoogen godsdienstzin wekt door zijne volmaakte geestelijke schoonheid en statigheid van stijl een hooge bewondering; het is een kostbare erfenis in den tempel der vroomheid.

In den hoogsten eenvoud vertoont zich Boeddha, wiens woord als hoogste wet alles samenbindt, verschenen om het booze te overwinnen, rampzaligen te redden en vreugde, geluk en welvaart alom te verspreiden.

Gehuld in het tot aan de voeten afhangend kleed, een mantel zonder mouwen, de rechterschouder en arm onbedekt latende, zit Boeddha in ernstige beschouwing en overdenking verdiept, den top van den ringvinger van de rechterhand op dien van denzelfden vinger van de linker houdende. De linkerhand is met de palm naar boven gekeerd, terwijl de binnenkant van het tweede lid van den middenvinger dier hand rust tegen den top van den duim er van. De rechterhand vertoont de palm beneden en houdt den pink, den midden- en den wijsvinger eenigszins naar boven.

Het hoofd draagt korte krullen van links naar rechts gedraaid en aan het achterhoofd wat grooter dan van voren. Op het midden verheft zich een uitwas of haartop in omtrek aan de basis 90 c.M. De sluitkrul op den top is aanmerkelijk grooter dan de andere, die in 4 rijen concentrisch den uitwas omsluiten, respectievelijk met 6, 12, 16 en 16 krullen.

Van dien uitwas tot aan het voorhoofd tellen we nog 4 rijen, terwijl de 5de bij dien uitwas slechts 8 krullen heeft, waarvan de 1ste van wege gebrek aan ruimte niet is bewerkt; verder zijn er tot aan den nek nog 10 rijen.

In het midden van het voorhoofd boven den neuswortel bevindt zich de oerna, een halve bol, waaraan geen krul is te onderkennen. Als lichamelijk kenmerk wordt de oerna steeds aangebracht op dezelfde plaats; slechts enkele malen ontbreekt deze kleine verhevenheid.

De oogleden zijn ten halve gesloten. Van den haarwortel tot de kin gemeten noteeren we 42 c.M. De oorlellen zijn gerekt en zonder eenig versiersel. Van schouder tot schouder bedraagt de afstand 1.30 M. De halsplooien zijn 3 in getal. De naar binnen gebogen linkerarm is door het dunne kleed als steun met de dij en de lendenen verbonden; de rechterarm heeft met het lichaam ter hoogte van de valsche ribben eveneens eene verbinding als steun.

De wijsvinger van de linkerhand is gebroken; de breuk toont, dat die vinger gebogen zal geweest zijn.

De duim van de rechterhand is aan het lichaam vast door eene verbinding; de pink van de linkerhand is verbonden met de muis van den duim van de rechterhand, gevende voldoende steunmiddelen onder het bewerken.

De onderrand van het boven- en onderkleed zijn niet versierd De afhangende voeten rusten met den zool op een deel van het lotuskussen, waarvan nog zichtbaar zijn de zeshoeken als dek der zaaddoos.

Beneden de plooien van het kleed bemerkt men een ornement, dat feitelijk tot den zetel behoort. Het bestaat uit 2 concentrische banden gevuld met rozet en edelgesteenten en komt aan de 2 andere zetels niet voor. De band zal versierd geweest zijn met 2 rijen cirkels boven elkander geplaatst en de overblijvende ruimten met ruitvormige rosetten aangevuld, onder en boven slechts ten halve.

Wanneer het Boeddhabeeld weder op zijn rechte plaats wordt gebracht, bestaan er voldoende aanwijzingen om den zetel in vorigen staat te restaureeren.

Rechts van Boeddha zit op een lotuskussen een wat kleiner schoon mannenbeeld, 2.4 M.

De rechtervoet rust op een klein ovaal lotuskussen en het linkerbeen is naar binnen gericht, rustende op het groote kussen en wel zoodanig, dat het plat van den voet den binnenkant van de rechterdij raakt, zijnde een geheel andere

houding dan bij het Boeddhabeeld, waar beide beenen naar beneden afhangen.

Het fraaie, hooge hoofdtooisel eindigt in een knop met vierbladige kelk. Het is een bindsel van koorden, beneden omvat door een rijkversierden band, waarboven een versierde nis met een beeldje 14 c.M. op een lotuskussen in de gewone houding, de handen in den schoot, als Amitabha.

Om het voorhoofd prijkt de band met 3 groote en 2 kleinere sieraden, bezet met edelgesteenten. Het haar is naar achteren gestreken, in 3 krullen links en rechts op de schouders nederdalende.

In de oorlellen hangen zware knoppen, rijk versierd. Van den haarwortel tot de kin meet het gelaat 3 d.M., waarvan 1 d.M. voor de neus. De oogleden sluiten zich ook ten halve, de hals heeft de 3 plooien en het sieraad om den hals, zich op de borst verbreedende tot 1 d.M., toont een fraai ornement.

De breede bandelier is op den linkerschouder vastgeknoopt, een slip op de borst en een langer op den rug latende afhangen.

De rechterarm rust met den rug van de geopende hand op de dij, duim en vingers zijn gebroken; van de weinig opgeheven linkerhand raakt de top van den gebogen wijsvinger den duim.

Het ruim 1 d.M. hooge steunsel is nog aanwezig, wat ook het geval is met dat 1.5 c.M. onder den rechterarm, waar het minder noodig is, aangezien de hand toch op de dij rust.

De armbanden dragen een fraai driehoekig sluitstuk, rijk versierd met edelgesteenten; om den pols zijn parelbanden.

Het dunne heupkleed wordt opgehouden door 2 banden, in het midden van fraaie sluitingen voorzien; het bedekt gedeeltelijk het groote lotuskussen en hangt tot even boven den fraai bewerkten enkelring aan den rechtervoet naar beneden, zich ter wederzijde plooiende op het gestoelte. De banden of sjerpen er van reiken tot aan de dalende bladeren van het groote kussen.

De 1.30 M. hooge lichtschijf is onbewerkt, loopt in een punt uit en is aan den voorkant 58 c.M. van den rechtertempelwand verwijderd.

Aan den zetel zien we verder een effen achterveld, aan de zijden gesloten door niet bewerkte pilasters, dragend een staaf of balk, ter wederzijde eindigende in het samengesteld ornement, wat voorkomt bij de trap en op de muurvlakken, het zoogenaamde makara-ornement, waarvan de onderkaak hier rust op den kop van een leeuw, 70 c.M., die op een liggenden olifant, 28 c.M., staat.

Om de krullende manen van den leeuw hangt een halssieraad.

De versiering van het voetstuk van den troon is met weinig zorg bewerkt en bevat alleen boven de tandlijst gekruiste banden en een bloemornement in de kleinste vakken.

Het beeld is met het groote kussen en het kleine, waaronder nog een rustplaat, geheel uit één steen gehouwen.

Het gestoelte zelf bestaat uit verscheidene lagen steenen, zoo ook de lichtschijf, die niet aan het beeld verbonden is.

Tegen den anderen wand is als pendant het derde beeld links van Boeddha gezeten, eveneens op een lotuskussen, doch hier met den linkervoet op het ovale kussen, waarvan alleen de stijgende bladeren deel uitmaken van den steen, waaruit het beeld gehouwen is; de dalende bladeren zijn uitgebeiteld in de 3de laag van het piedestal.

De onversierde lichtschijf, eveneens puntig uitloopende, is wat geschonden en reikt wat minder hoog.

Op den top van het hooge hoofdtooisel, waaromheen 4 versierde banden, is een knop, mogelijk een lotusbloem. De banden zijn aaneengehecht door 4 in driehoekigen vorm versierde platen, weder aan den voet omwonden door een ineengedraaiden band, welke op het haar rust.

Om het voorhoofd is een diadeem met versierselen in driehoekvorm, bij de ooren 28 c.M hoog. Op rechter-en linkerschouder liggen 3 lange haarlokken, de overige dekken den rug.

De oorsieraden schijnen vastgeknepen bij het begin van de lellen. Een halssnoer, binnen en buiten bezet met paarlen, is fraai van lijn.

De 3 halsplooien zijn aanwezig. Waar de oepawita den linkerschouder verlaat, is de effen band vervangen door 3 snoeren naast elkander, saamgevat met een knop ter zijde van den borsttepel, verder tot den schoot dalende, om langs den rug, aldaar veranderd in eenvoudigen band, tot het punt van uitgang terug te keeren. De fraai versierde armbanden meten van voren ± 3 d M.

Ter hoogte van den hartkuil is een versierde band om het lichaam; het korte heupkleed wordt opgehouden door 2 versierde banden met een groot slot aan den voorkant.

De polsring aan de rechterhand heeft slechts één rij paarlen; die aan de linkerhand 3, waar ook een ring aan de pink wordt aangetroffen.

Het hoofd is een weinig naar links gekeerd, ook hangen de oogleden niet zoover naar beneden als bij het Boeddhabeeld en den pendant.

Van wege het leunen op de linkerhand, stijgt de linkerschouder een weinig, waarom ook de linkertepel wat hooger is dan de rechter.

De rechterhand is opgeheven ter hoogte van den versierden band; de wijsvinger daarvan is afgebroken, doch de vorm wijst op een gebogen stand; middelvinger, ringvinger en pink zijn naar boven gekeerd Bij den pols is eene verbinding met het lichaam

Van den top van het hoofdtooisel tot den voetzool op het kleine lotuskussen meet het beeld 2.60 M.

Het gestoelte verschilt niet met dat aan de overzijde.

De groote beelden hebben eene gladde oppervlakte door polijsting verkregen.

In de binnenruimte treffen we in den voorwand 2 en in de zijwanden telkens 2 nissen aan, op een piedestal in den muur uitgehouwen, hoog 62 c.M. met een los lotuskussen er in. De pilasters aan den voet dier nissen dragen het bekende ornement. Boven buigt zich het slanke lichaam met versierden rug achter een banaspati.

Van den top tot aan den voet van het lotuskussen, dat

alleen aan den voorkant is bewerkt, bedraagt de hoogte 1.18 M. Het kussen, rechts voor, ligt omgekeerd, mogelijk na ingesteld onderzoek of daaronder ook nog wat verborgen was, en niet meer in den juisten stand gelegd. De nissen hebben eene diepte van 52 c.M. met ietwat tonvormig gewelf. Zij bevatten geen beelden.

Aan het piedestal onder elk der nissen is een band in diagonale richting, versierd met open bloem in het midden, zooals voorkomt aan de balustrade.

Tusschen de nissen in de zijwanden vindt men een niet tot het gewelf toe doorloopenden pilaster van ruwe, vierkante vormen.

---

8. DE BOVENBOUW.

Uit al het vorenstaande moge blijken, dat de bovenbouw eenvoudig zal geweest zijn, nl. zonder beelden op de steeds kleiner wordende muurvlakken, door effen en versierde pilasters, en uit- en inspringende banden omsloten.

Aan het beklimmen van den bovenbouw is geen gering gevaar verbonden, van wege het ontbreken van stellingen.

Voor zooverre ik aldaar heb kunnen nagaan, heeft de overstekende kroonlijst gesloten dagobs gedragen, rustende op een lotuskussen, mogelijk 3 op elk der hoeken, wat in het geheel 12 vormt en nog 2 in het midden boven elke face, totaal $12 + 8 = 20$ dagobs op de 1ste étage.

Op het plein en in den muur aan den grooten weg worden steenen aangetroffen met effen en met parelbanden, geheel overeenkomende met die, welke ik boven de kroonlijst vond bij een uit elkander geschoven dagob, welke nog in den juisten staat kon worden gebracht.

De dagobs zullen hebben gedragen kegelvormige topstukken, welke thans als paaltjes geheel misplaatst om het soubassement zijn aangebracht.

De overblijfselen kunnen elkander derhalve aanvullen, vormende op de 1ste en 2de étage eene rij gesloten klokgewelven om den bovenbouw.

Boven de 1ste étage liggen nog stukken van den versierden pilaster, welke op eene 2de étage wijzen, die den top van het dak als 3de étage zal gedragen hebben, gesloten door een grooten dagob, waarvan nog eene schijf op den 2den omgang ligt, zooals bereids boven is aangegeven.

Afvoer van regenwater viel hier niet na te gaan.

De kleine obelisk, welke uit den bovenbouw uitsteekt, is door den mandoer in verticalen stand geplaatst en wordt daarom van uit het plein wel eens door bezoekers als sluitstuk van het geheel aangezien, wat evenwel geenszins het geval is.

De bovenbouw verkeert in treurigen staat, veel er van is naar beneden gestort, in den val kroonlijst en ornement op de muurvlakken en balustrade beschadigende.

De resten van het makara-ornement aan den voet van verticale lijsten of posten geven aan, dat het middenvak van elke face aan de 1ste étage een banaspati als bovenbekroning kan gedragen hebben.

Heeft aan de groote muurvlakken de versierde pilaster 8 ad 9 spiralen, op den bovenbouw heeft die er slechts 2; de met banden versierde pilaster mist daar ook den drager en makara en draagt alleen een bloemornement, wat onder den bovenband naar het midden loopt en enkele slingers draagt, derhalve een herhaling van de versiering op de groote muurvlakken, doch zonder bijvoeging van beelden of diervormen.

De aanloop van het spiraalornement, op de groote vlakken een leeuw zijnde, is hier slechts een achterpoot of klauw.

Met de talrijke dagobs en kegels zal de bovenbouw een fraai effekt hebben gemaakt

Tijdens het afnemen van den bovenbouw kan eerst nauwkeurig worden nagegaan en een juist oordeel worden gevormd over stand en afmetingen van vlakken, lijsten en wat dies meer zij, waartoe ik bij het ontbreken van stevige stellingen niet in staat was, zoodat het vorenstaande slechts in algemeenen zin aangeeft, wat ik zag en wat daaromtrent te gissen viel betreffende die ruïne.

---

9. HET PLEIN EN DE GEDEELTELIJK UITGEGRAVEN TJANDI.

Het omliggend terrein is door lava als anderszins hooger dan tijdens den bouw, hoogstwaarschijnlijk ruim 1000 jaar geleden.

Er worden daar steenen aangetroffen, waarvan de ornementen ons in staat stellen de plaats van herkomst aan te wijzen.

Ik vond verder een voetstuk met een zuil daarop, zorgvuldig afgewerkt. Bij den alleenliggenden band daarvan is de cirkel 65 c.M. in omtrek; aan den voet van den cylinder zijn 4 banden aangebracht, gezamenlijk $\pm$ 26 c.M. hoog, de onderste is de grootste. Kort bij den top is eene vierzijdige versmalling, eindigende in een kwadraat, met zijden van 24 c.M. In het bovenvlak is een vierkant gat, diep 13 c.M. De middellijn van den cirkel om dat gat is 17 c.M. Op het geheel, dat reeds 1,18 M. hoog is, behoort derhalve nog een sluitstuk geplaatst te zijn. Het voetstuk is hoog 44 c.M., lengte en breedte meten 76 c.M., op den teerling zijn drie effen plaatjes en op het bovenvlak aan de hoeken een verhooging naar binnen loopende met gebogen lijn. De cylinder staat met een pin in het voetstuk.

Een 2de exemplaar is lang 65 en hoog 40 c.M., de cylinder met 5 banden is wat korter en meet slechts 90 c.M., bezit in het bovenvlak eveneens een vierkant gat, doch zonder cirkel er omheen.

Vroeger stonden deze steenen onder een kanarieboom bij den weg naar de Ello.

Bij den hoop steenen vinden we een gedeelte van de tandlijst van het onvolledig piedestal van Boeddha, verder een deel van het lotuskussen met stijgende en dalende bladeren, en nog 2 resten van stijgende bladeren, alsmede het topstuk van eene banaspati, mogelijk van den voor- of bovenbouw en nog een voetstuk van een kegel.

De spuiers hebben het makara-ornement met eenige versiering achter den band om den hals; ook zijn de hoorns achter de ooren omloopende veel korter en onversierd gebleven; de slurp is naar voren gebogen en versierd aan den bovenkant en een weinig aan de zijden, alwaar ook smalle oogspleten zijn uitgebeiteld.

Van wege de opening voor den afvoer van regenwater ontbreekt het leeuwtje.

Nog treffen we een topstuk aan, geheel overeenkomende met de 2, welke op de voorste deurstijlen zijn geplaatst bij den ingang van het portaal; het is mij niet gelukt de juiste plaats van deze stukken uit te vinden; mogelijk behoorden die tot een laag muurtje om den tempel.

Zooals bereids bij den aanvang der beschrijving is medegedeeld, werd door mij een 2de tjandi naast den hoofdtempel gevonden, en wel aan den N. O. kant.

Bij het ontgraven werd een fraai Boeddhabeeld opgedolven, 58 c. M. tusschen de schouders en 78 c.M. van knie tot knie, de beenen liggen over elkander gekruist. Het komt geheel overeen met die van de vier benedenmuren aan de zuidzijde te Boroboedoer, d. w. z. het houdt de handen als Ratnasambhawa.

De rechterhand ligt geopend op de rechterknie en de geopende linkerhand rust in den schoot. De oerna is duidelijk eene krul, wat bij het groote beeld in den hoofdtempel niet het geval is.

Het beeld is met zorg bewerkt; de hals en rechterarm zijn gebroken.

Bij verder graven werd een deel van het soubassement blootgelegd en zoo volgde de eene vondst op de andere.

Een banaspati met een ornement er onder van lotusbloemen en vliegenwaaier links en rechts van het midden, hoog 80 c.M. Draken (?) komen hier ter halverlijve uit de banaspati. Die rechts heeft een lang onafgewerkt snoer, die links een parelsnoer in den geopenden muil, waarin 2 rijen tanden.

Beiden hebben een parelsnoer in de klauwen. De koppen zijn achterwaarts gekeerd, als verweerden (?) zij zich.

Het onderste gedeelte is nog niet volledig aangetroffen.

Eene 2de banaspati, 64 c.M. hoog, verschilt van bovengenoemde daarin, dat de oogappels niet zijn uitgebeiteld.

Een zestal steenen van een met banden versierden pilaster met een drager gaven eenig begrip van de hoogte der muurvlakken Als sieraad komt alleen voor een snoer om de heup; het hoofd is gedekt met een kap.

Bijzondere aandacht trok het vrije uiteinde van een trapleuning lang 82 c.M., fraai gebogen zich verkleinend en met een driehoekig ornement versierd bij den aanvang van de buiging.

Van 2 kleine beeldjes en relief werd alleen het bovenlijf gevonden.

Van een is het hoofd wat beschadigd; met de linkerhand houdt het een waaier voor de borst; aan den rechterbovenarm is nog een band te zien; het halssnoer is fijn bewerkt. Het andere draagt groote oorknoppen en halssnoer en een eigenaardig hoofdtooisel.

Nog werd gevonden een steen, lang 1,32 M., breed 58 en hoog 36 c.M., met eene versiering van 2 vazen, kandelabres en gandharwa en verder veel steenen met gaten, pinnen en gleuven.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat er in die 50 M^3 grond ook gebakken steen werd opgedolven, w. o. een cirkelsector als voetstuk voor een lotuskussen, alsmede scherfjes van Chineesch aardewerk.

Dit leidde tot het doen van een voorstel tot het aanvragen van fondsen om het erf van den naib gedeeltelijk te onteigenen en de ontgraving voort te zetten. 1)

Aangezien zoowel de hoofdtempel als de kleinere tjandi in een kuil staan, is het wenschelijk het plein voldoende af te graven en den waterafvoer te regelen.

Mogelijk kan de kleine tjandi wat leveren tot nadere verklaring van den hoofdtempel en omgekeerd, daar bij het weinige, dat ik boven noemde, veel overeenkomst, maar ook verschil met den hoofdtempel viel te constateeren.

---

1) Behoudens dit voorstel, dat aanleiding heeft gegeven tot verdere afgraving, werd er later nog een gedaan, ten gevolge waarvan het geheele tempelterrein, waarvan de grenzen bepaald konden worden, onderzocht is. Hiervoor en voor hetgeen verder omtrent den tempel aan den dag werd gebracht, zie men de notulen van het Bataviaasch Genootschap, 1902 en 1903.

Afg 67

04

TJANDI MENDOET.

PLATTE GROND.

SCHAAL 1:100.

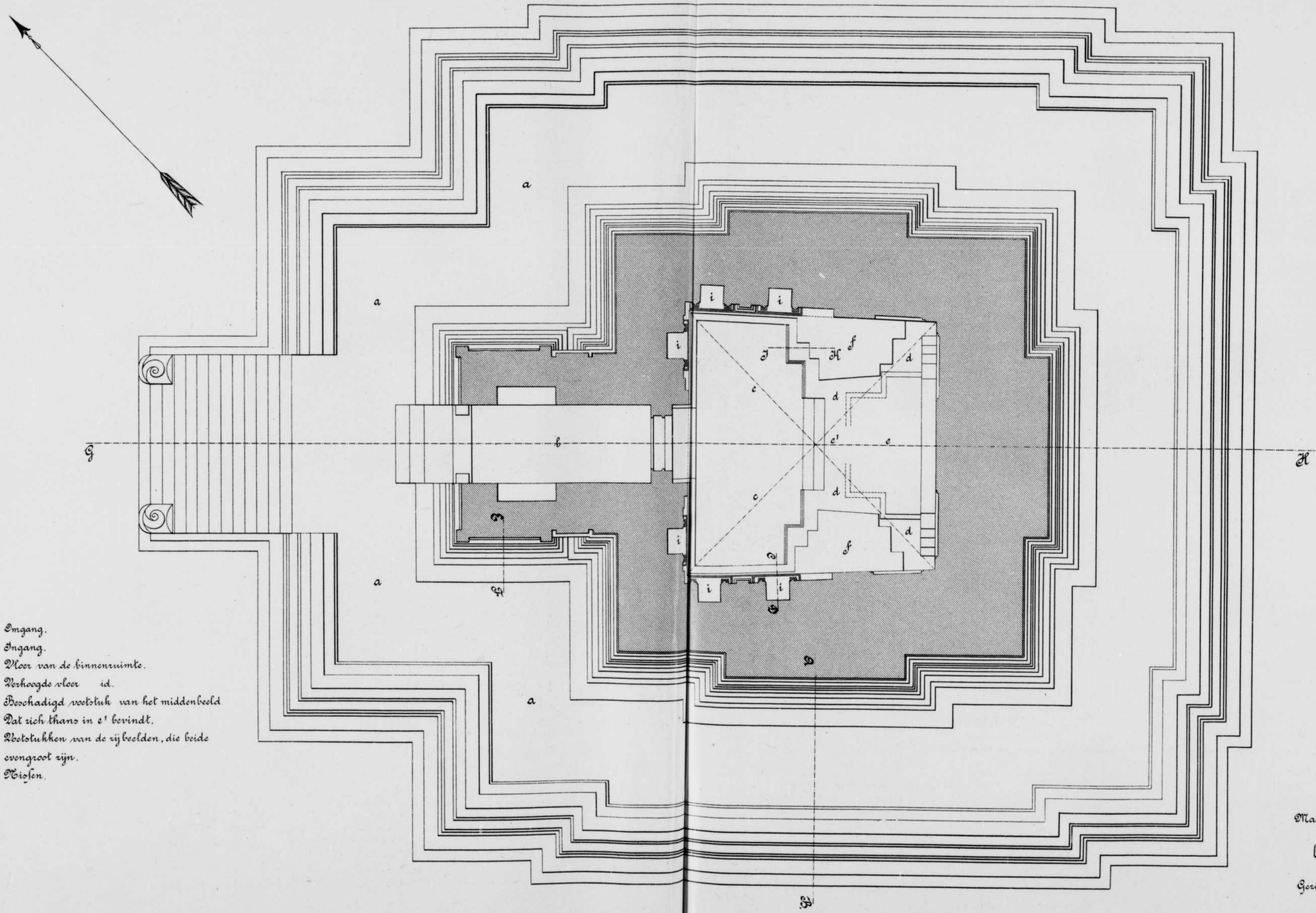

a a Ingang.
b Ingang.
c c Vloer van de binnenruimte.
d d Verhoogde vloer id.
e Beschadigd voetstuk van het middenbeeld Dat zich thans in e' bevindt.
f f Voetstukken van de zijbeelden, die beide even groot zijn.
i i Nissen.

Magelang 29 December 1896.
Gecontroleerd door
(w.g.) Soeratman.

Gezien de Ingenieur 1e klasse
(w.g.) B. Herzjes.

Topographisch Bureau Batavia.

TJANDI MENDOET.

ZUIDWESTELIJK FRONT.

SCHAAL 1:100.

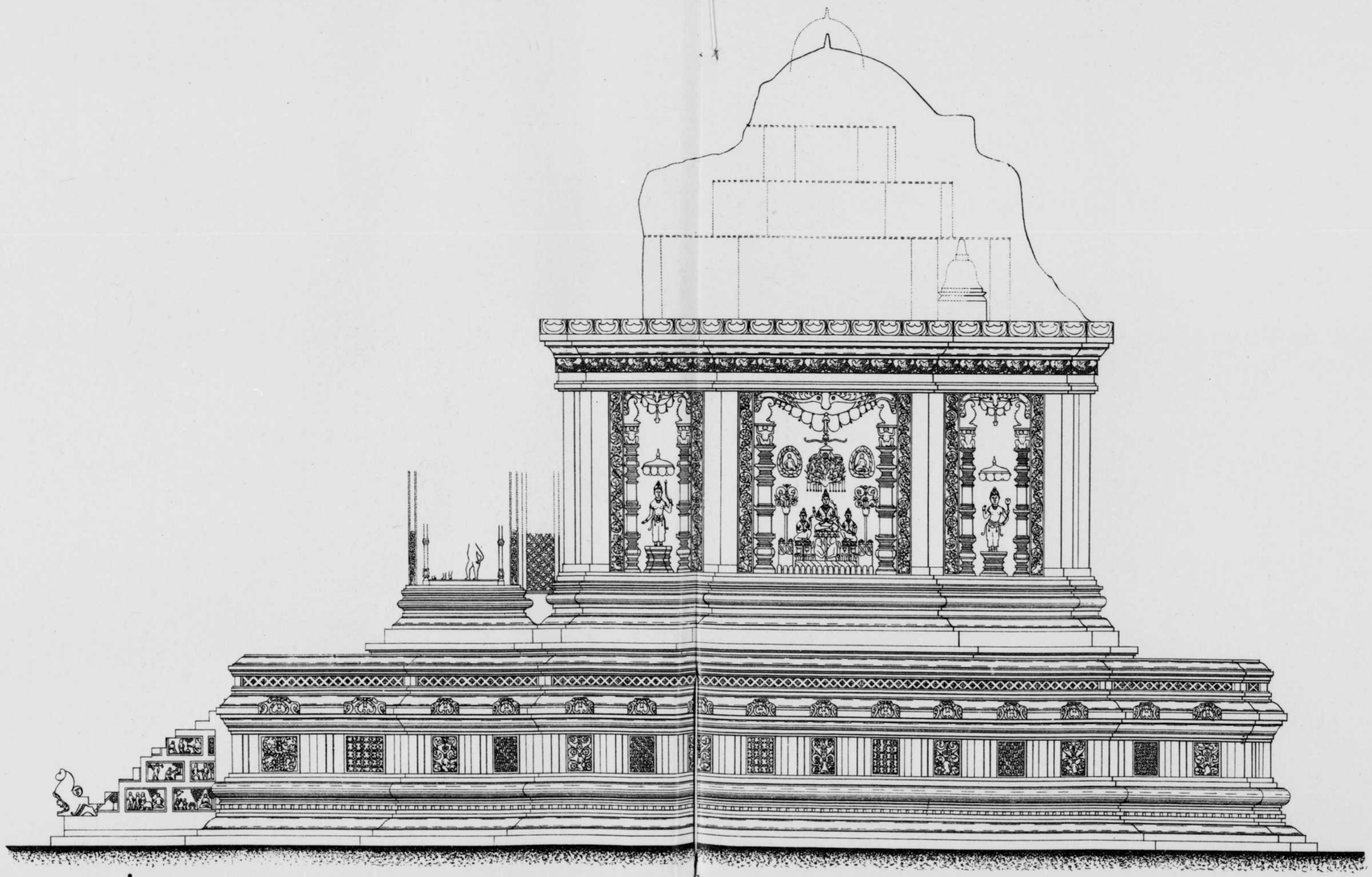

Magelang 29 December 1896.
Geteekend door
(w.g.) Soeratman.

Gezien de Ingenieur 1e klasse.
(w.g.) B. Herojoo.

Mas Jodotaroeno.

Topographisch Bureau Batavia.

TJANDI MENDOET.

DOORSNEDE VOLGENS G H

(ZIE PLATTE GROND)

SCHAAL 1:100.

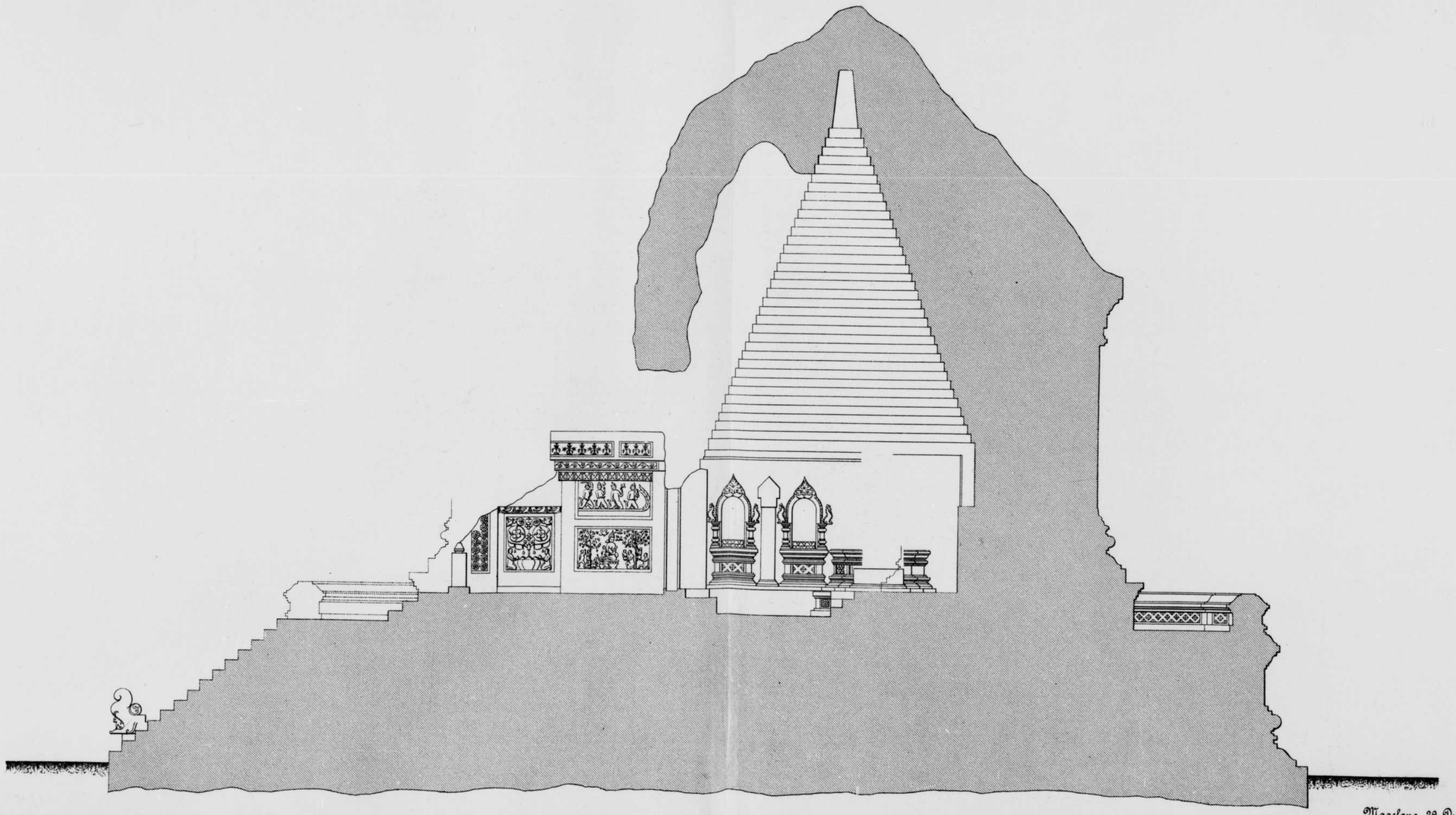

Magelang 29 December 1896.
Geteekend door
(w.g.) Soeratman.

Gezien de Ingenieur 1e klasse.
(w.g.) B. Herzjes.

Mas Harto Sobroto.

Topographisch Bureau Batavia.

TJANDI MENDOET.

SCHAAL 1:40.

Doorsnede volgens A B (zie Platte Grond).

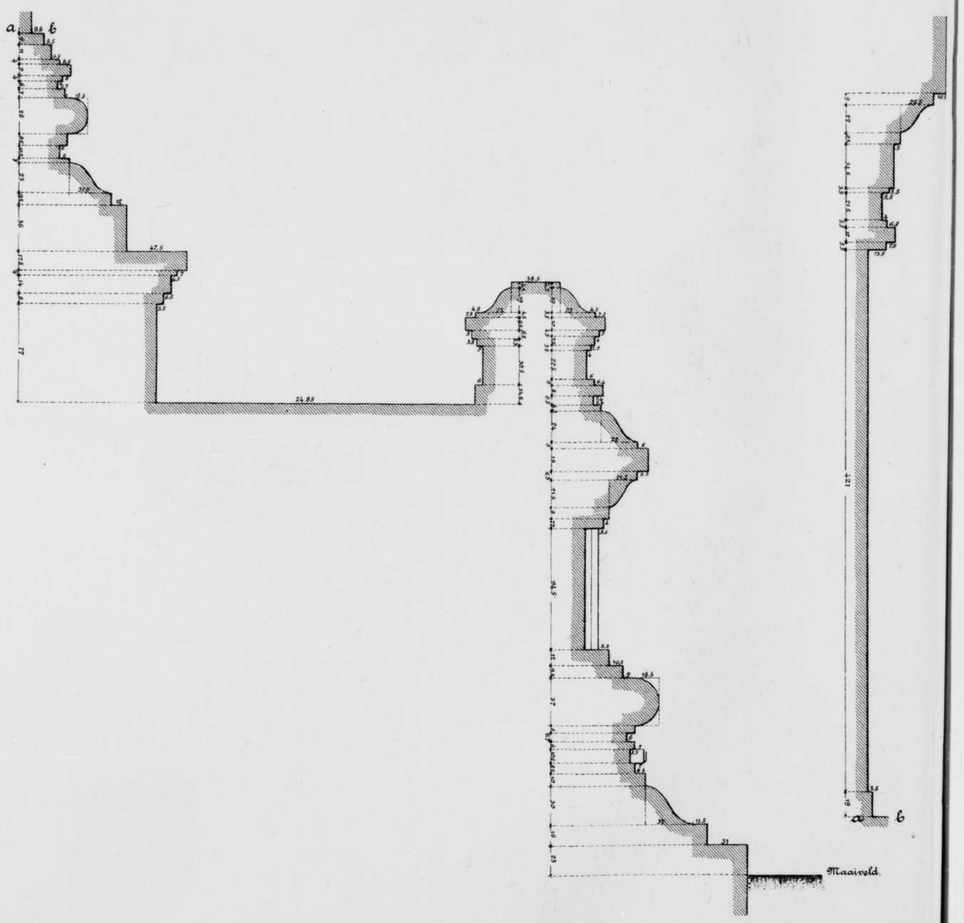

Doorsnede volgens C D (zie Platte Grond).

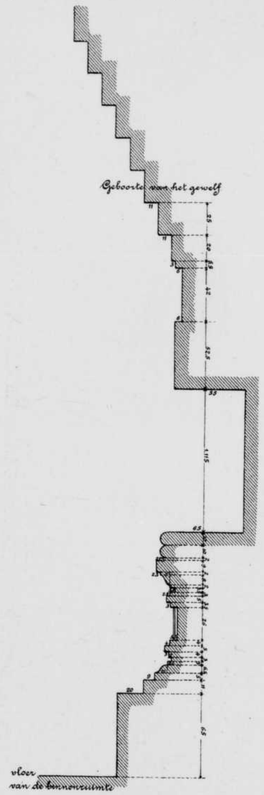

Doorsnede volgens E F (zie Platte Grond).

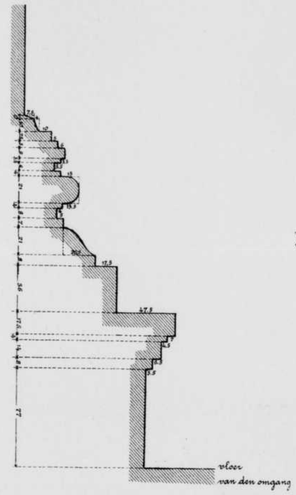

Doorsnede volgens I K (zie Platte Grond).

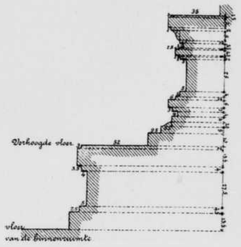

Magelang 29 December 1896
Geteekend door
(w.g.) Sberatman

Gezien de Ingenieur 1e Klasse
(w.g.) B. Herzjes.

Mas Harto Sobroto

Topographisch Bureau Batavia.

TJANDI MENDOET

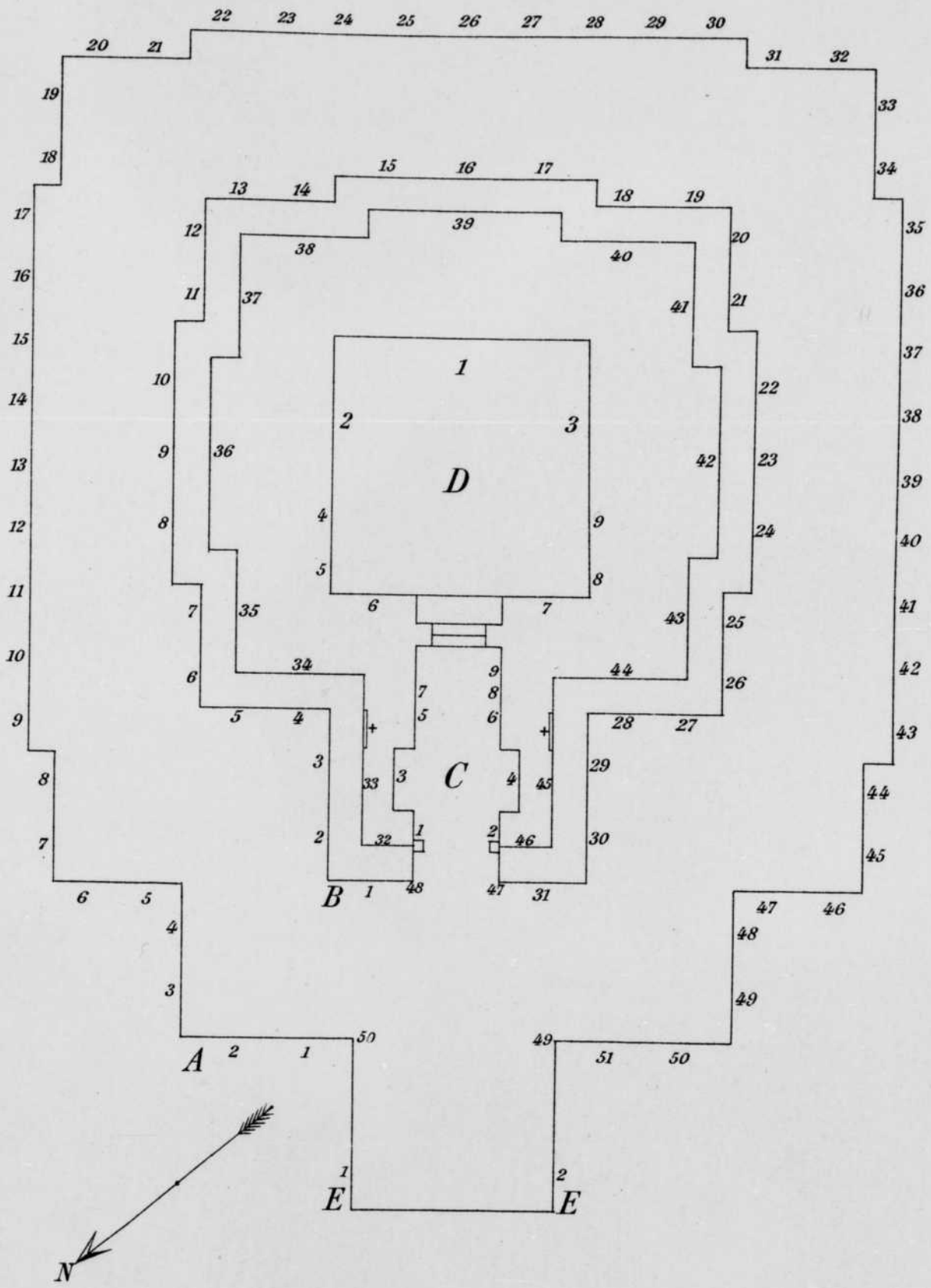

Platte grond ter orienteering in de decoratie van het gebouw.

TJANDI MENDOET

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Noordwestzijde.

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Noordoostzijde.

TJANDI MENDOET

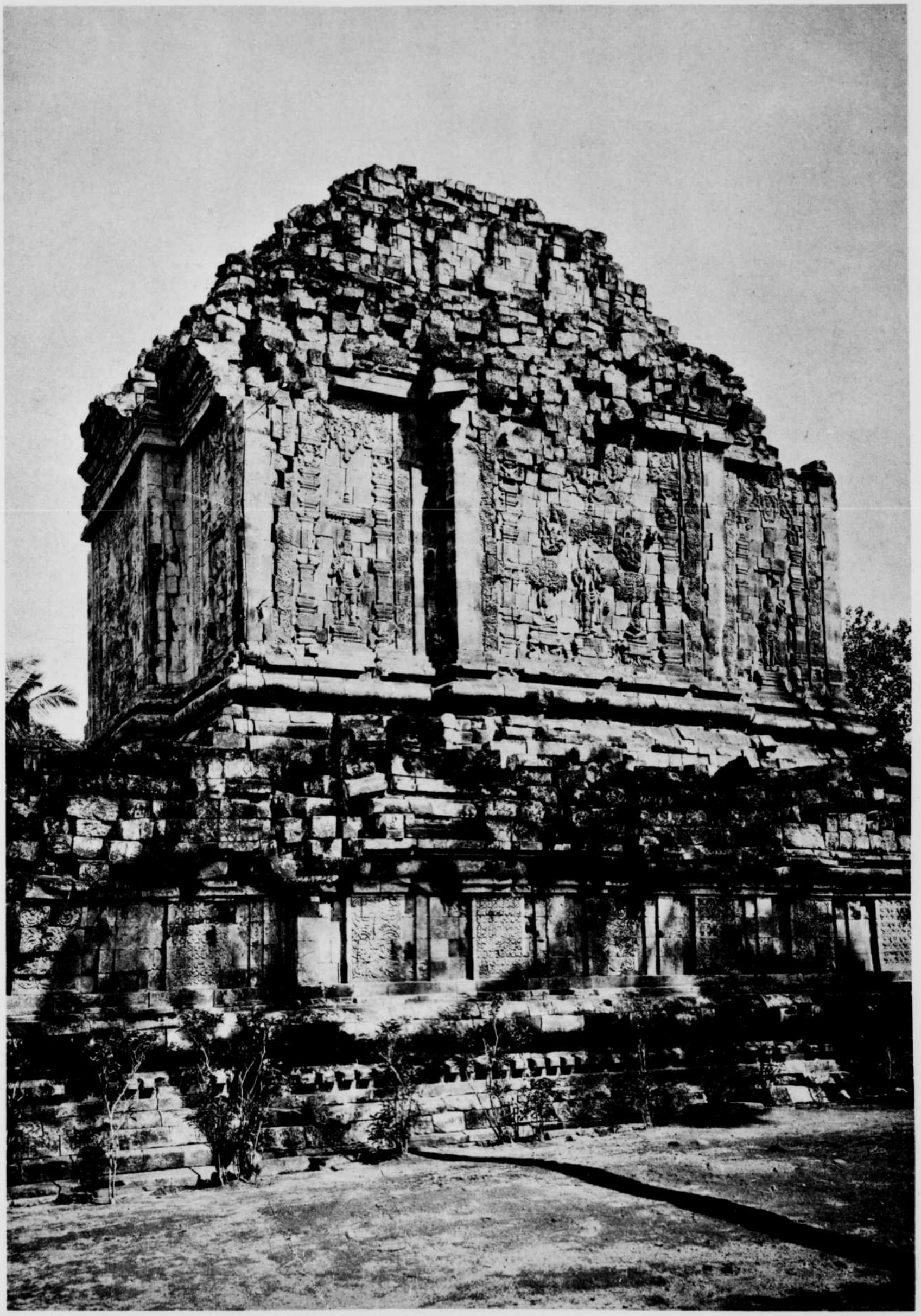

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Zuidoostzijde.

TJANDI MENDOET

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Zuidwestzijde.

TJANDI MENDOET

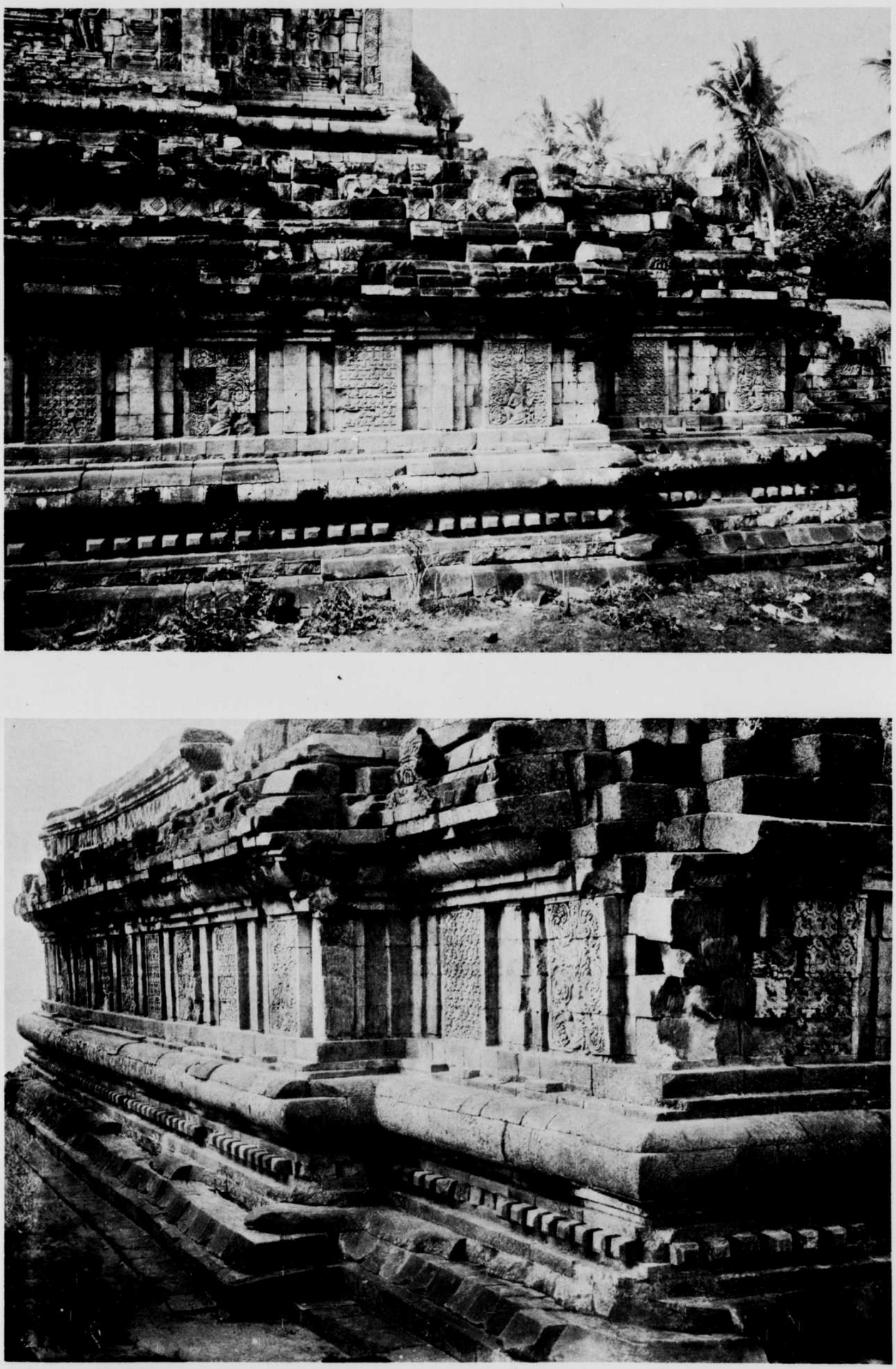

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Soubasement.

TJANDI MENDOET

1

2

3

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Soubasement.

TJANDI MENDOET

Plaat 12.

1

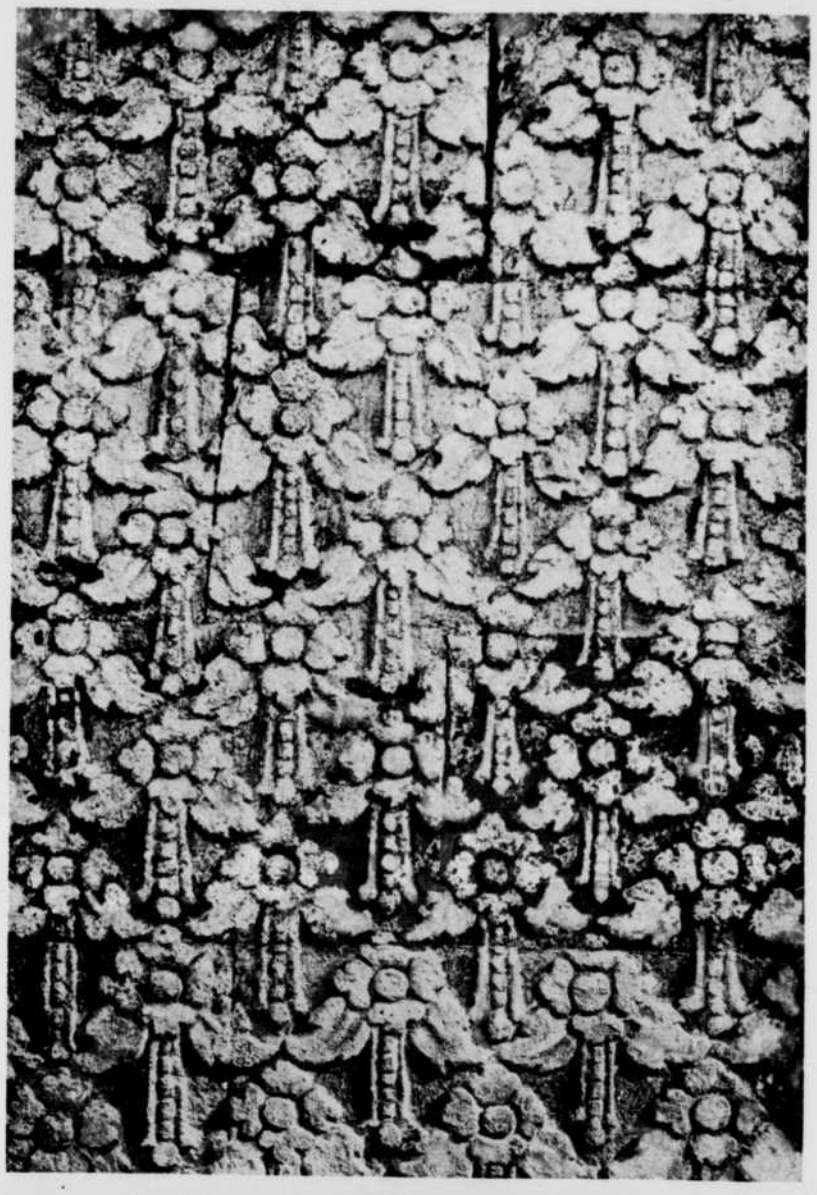

2.

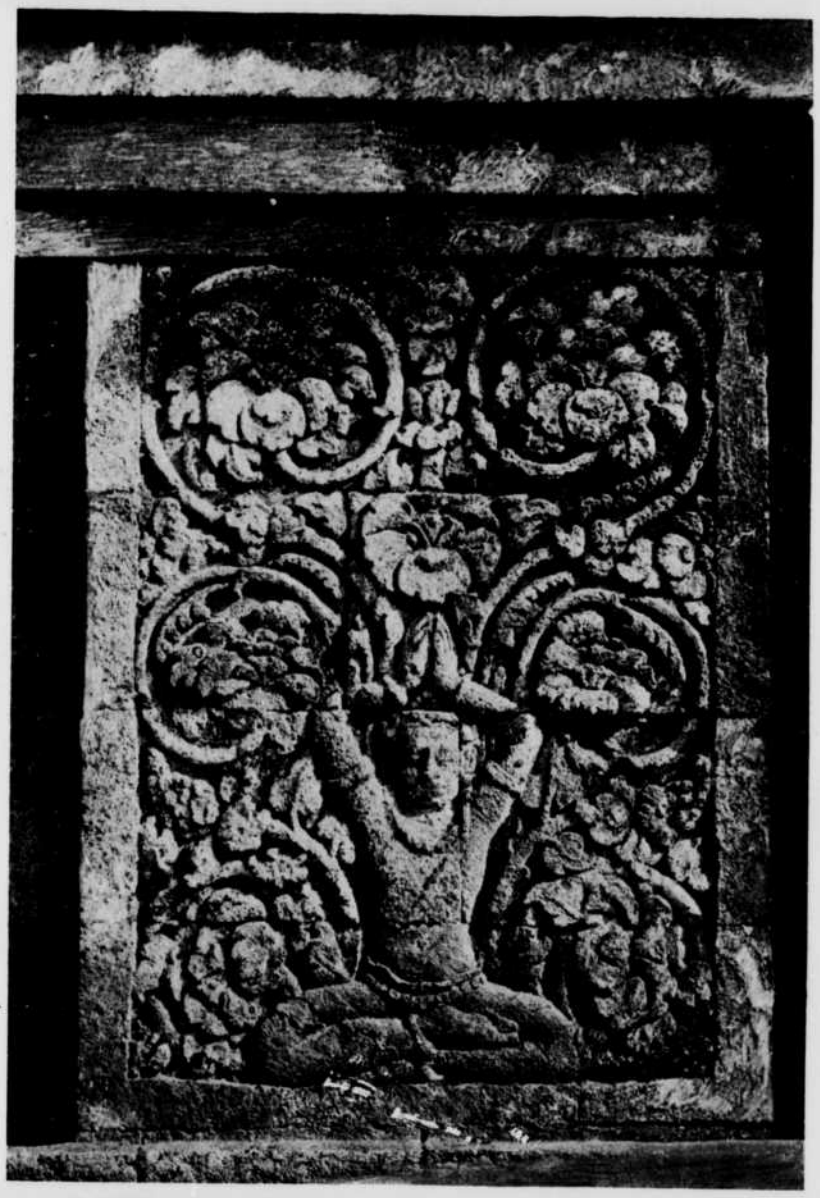

3.

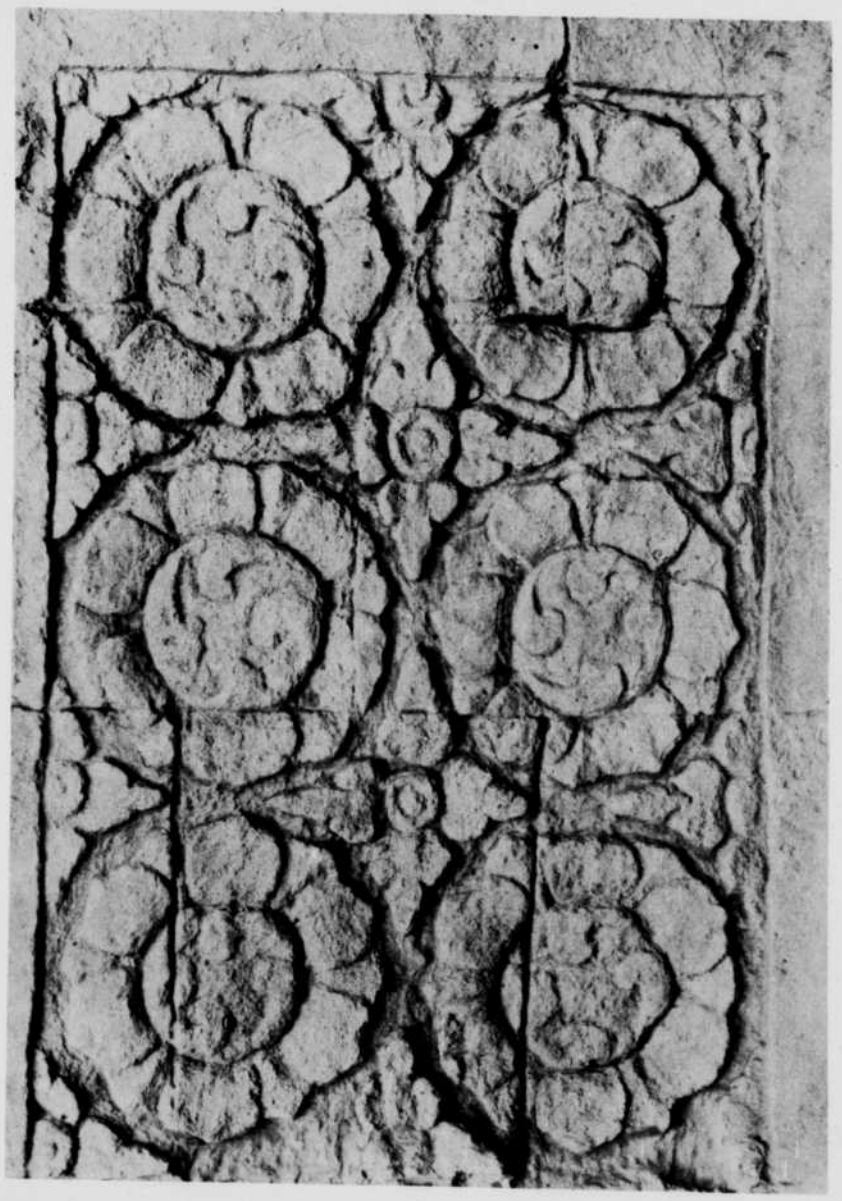

4.

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Soubasement en gang

TJANDI MENDOET

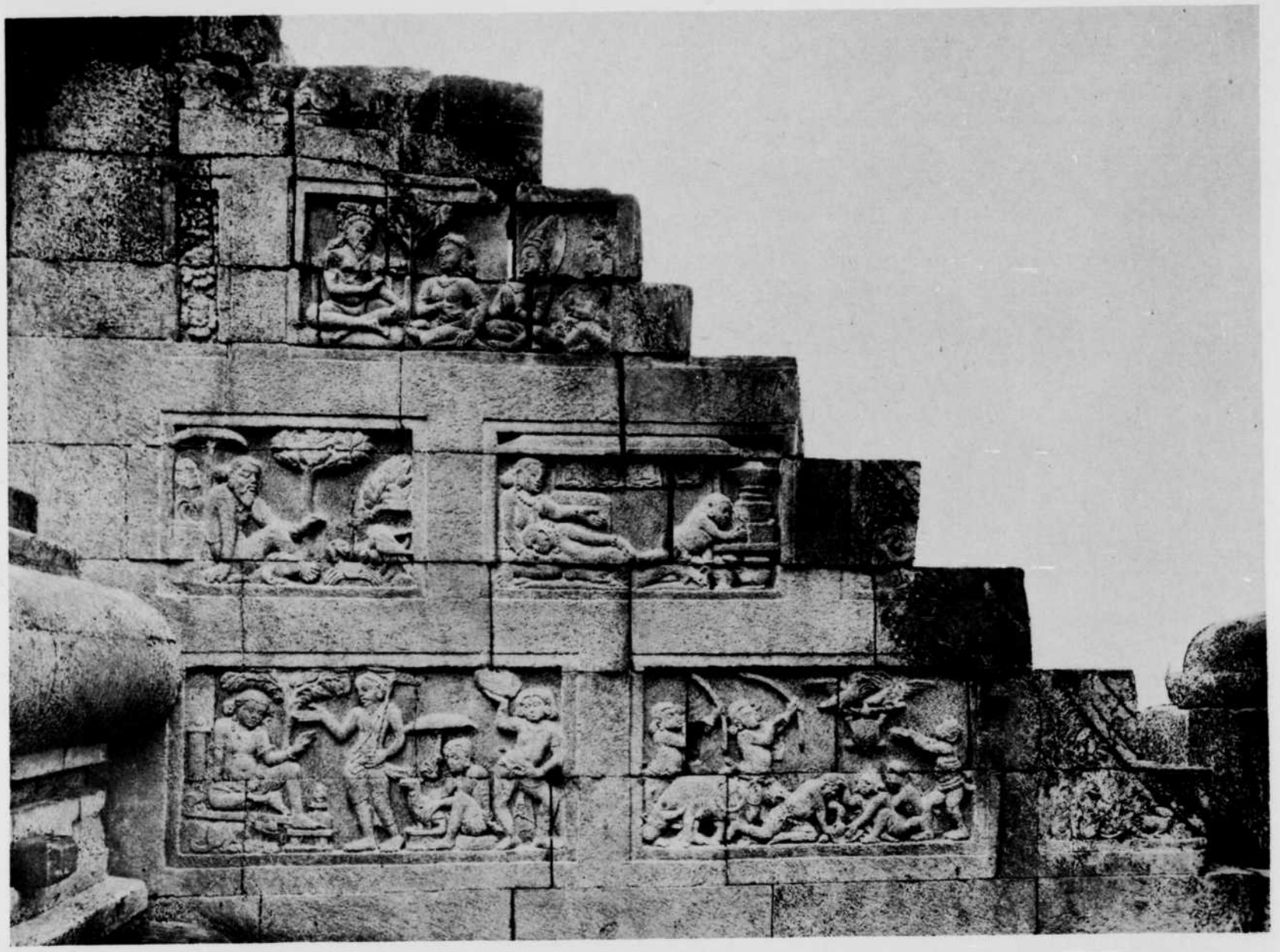

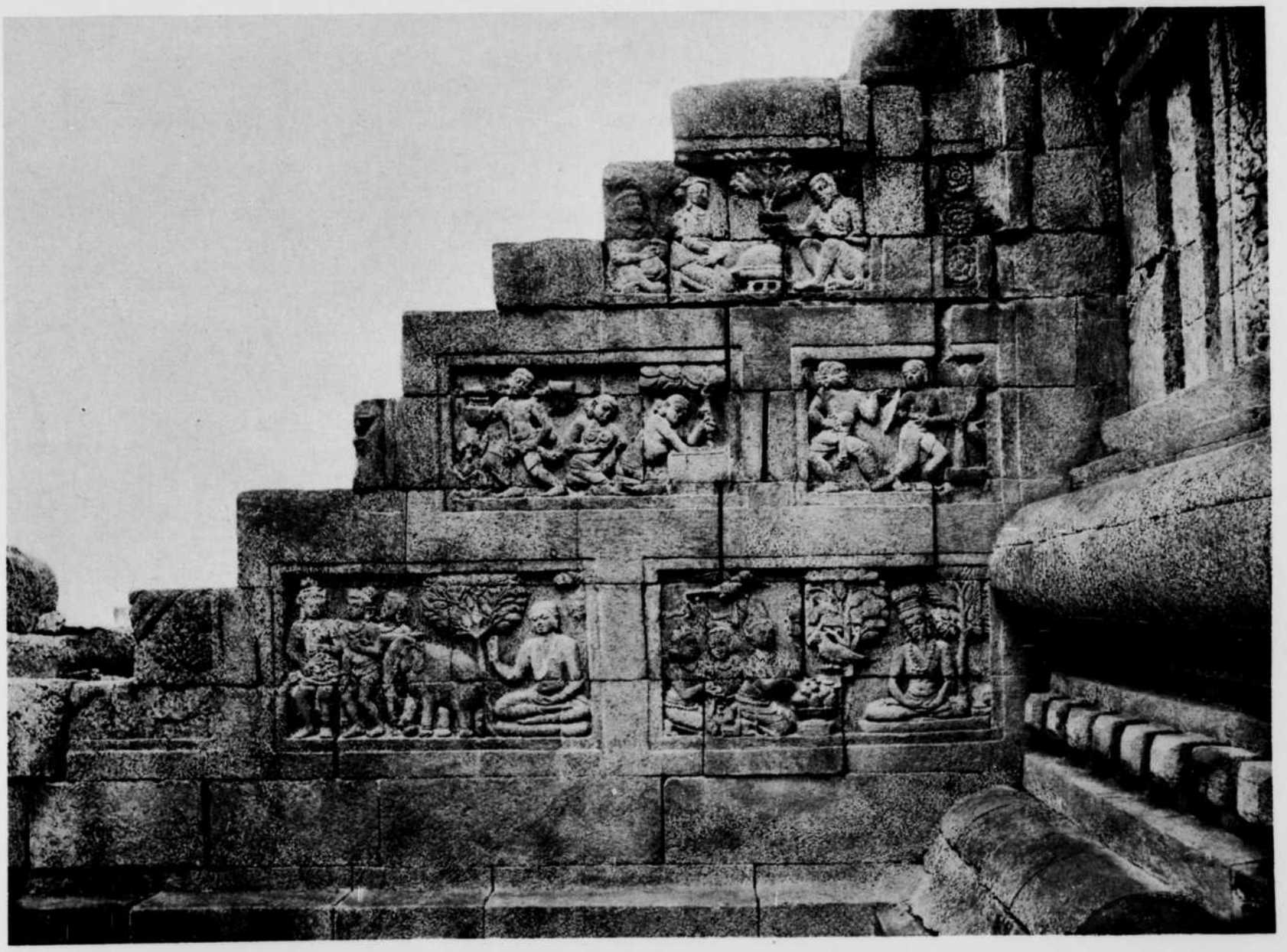

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Trap.

TJANDI MENDOET

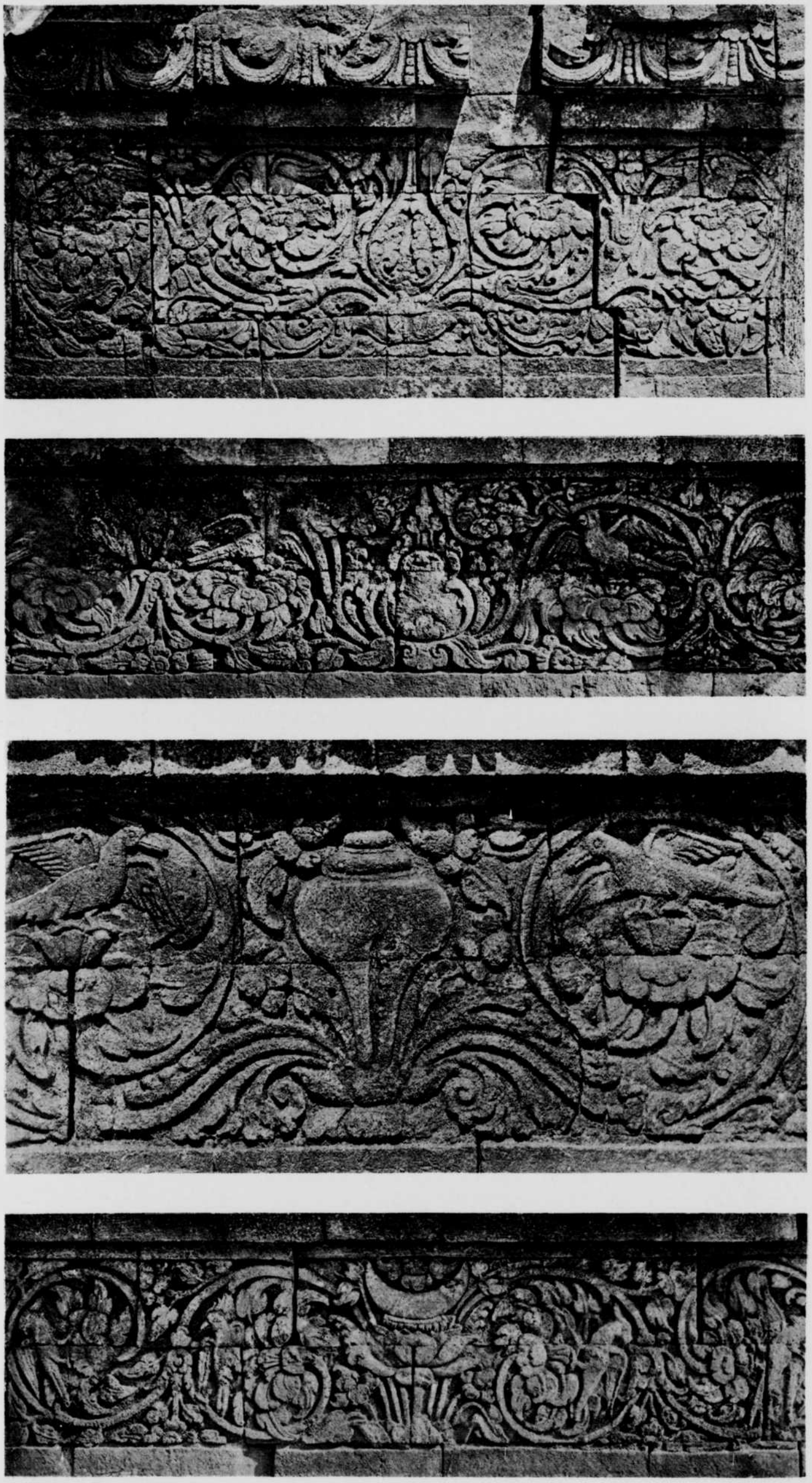

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Voet van den tempel, achter de balustrade.

TJANDI MENDOET

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Voet van den tempel, achter de balustrade.

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Zijpaneel.

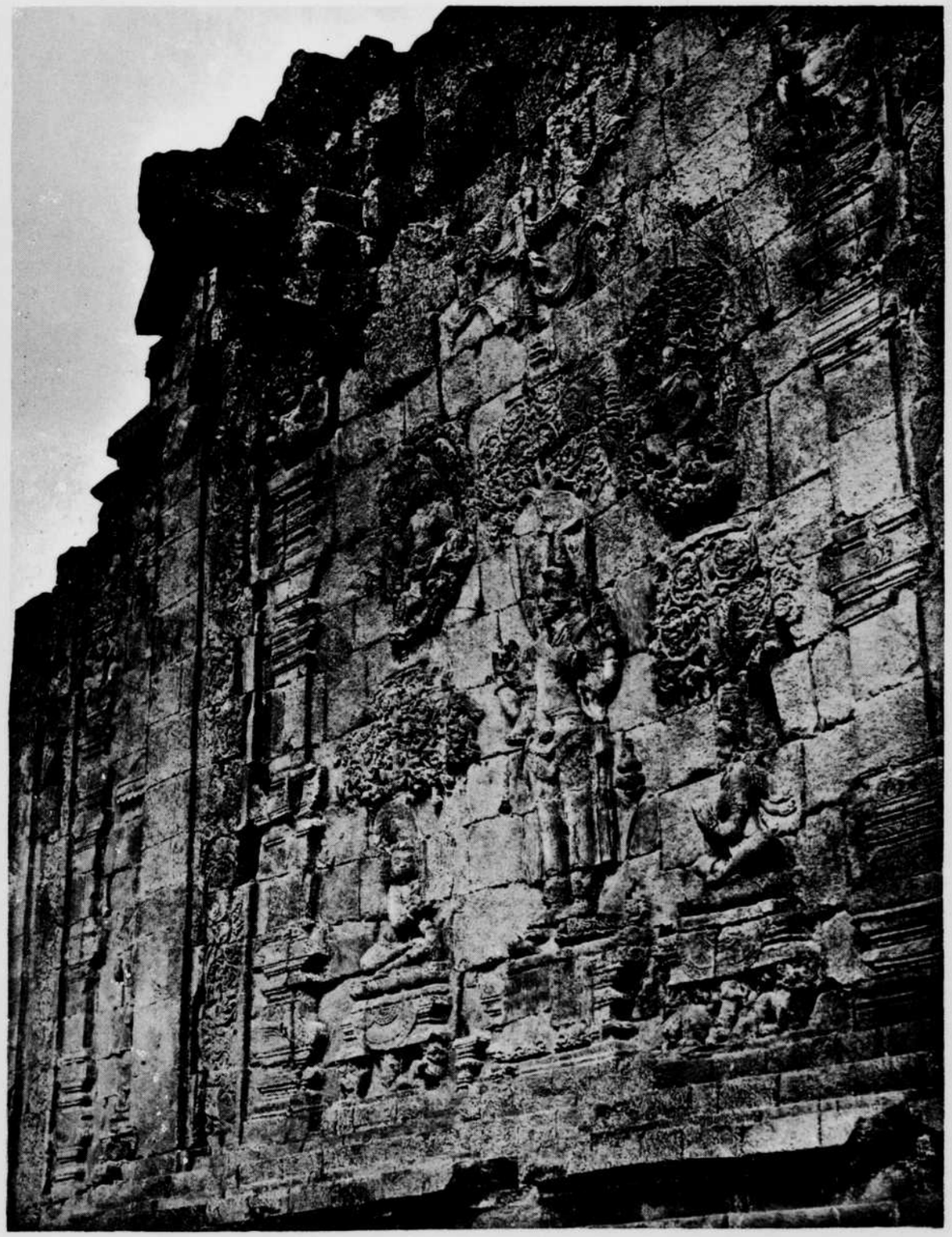

Hoofdpaneel Z.O. zijde.

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Hoofdpaneel Z.W. zijde.

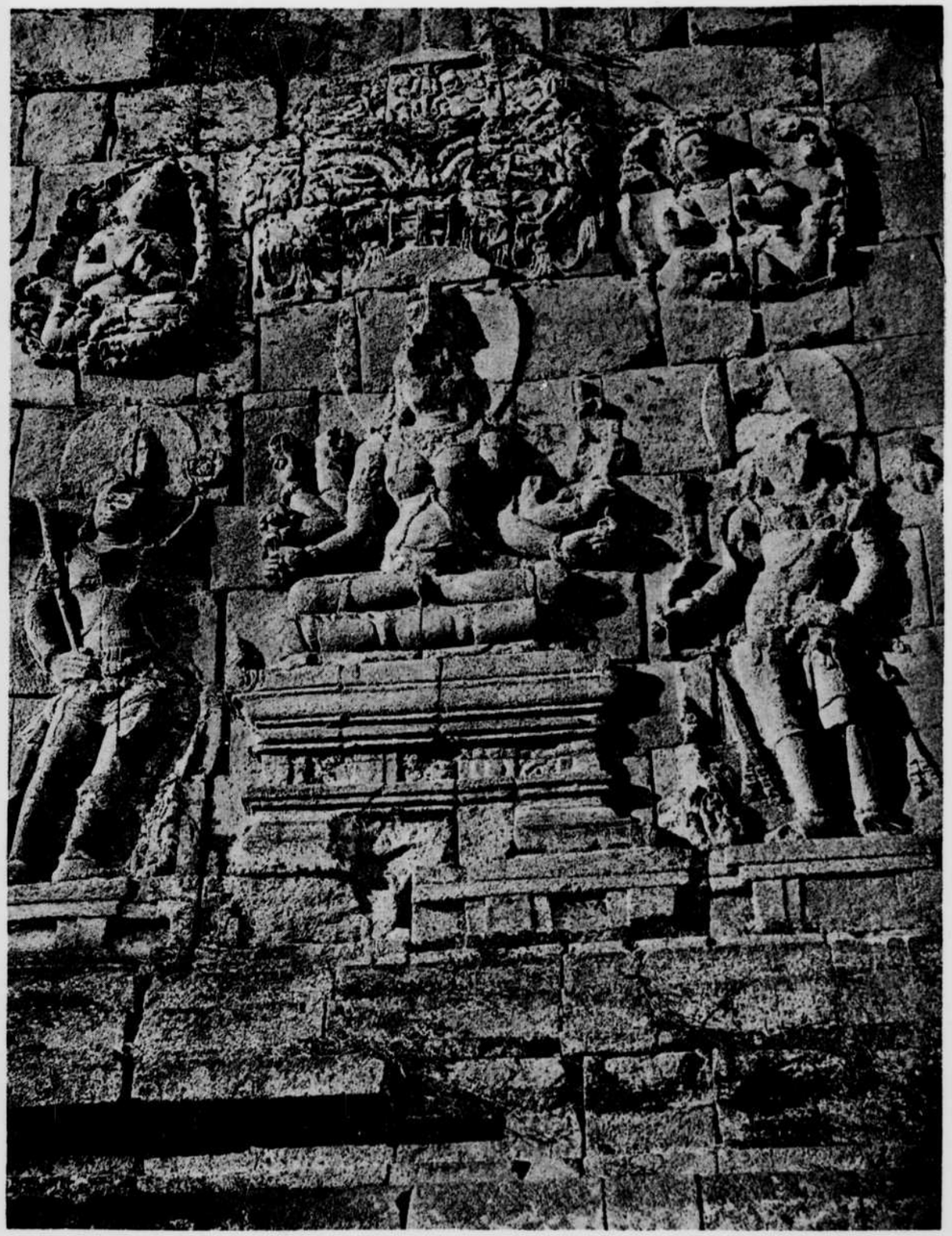

Hoofdpaneel N.O. zijde.

TJANDI MENDOET

1

2

3

LITH. TOPOOR. BUREAU BATAVIA.

Gang.

TJANDI MENDOET

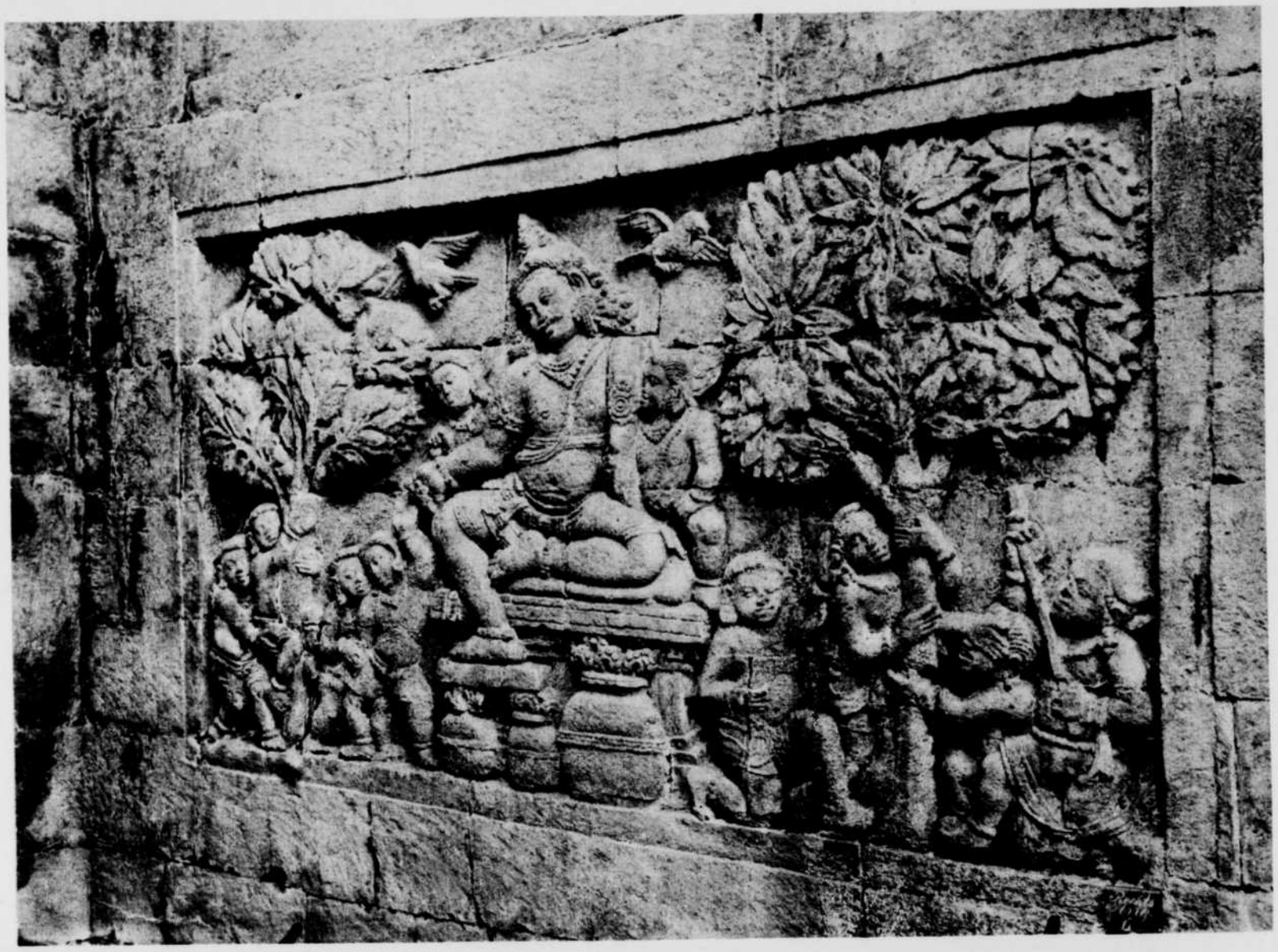

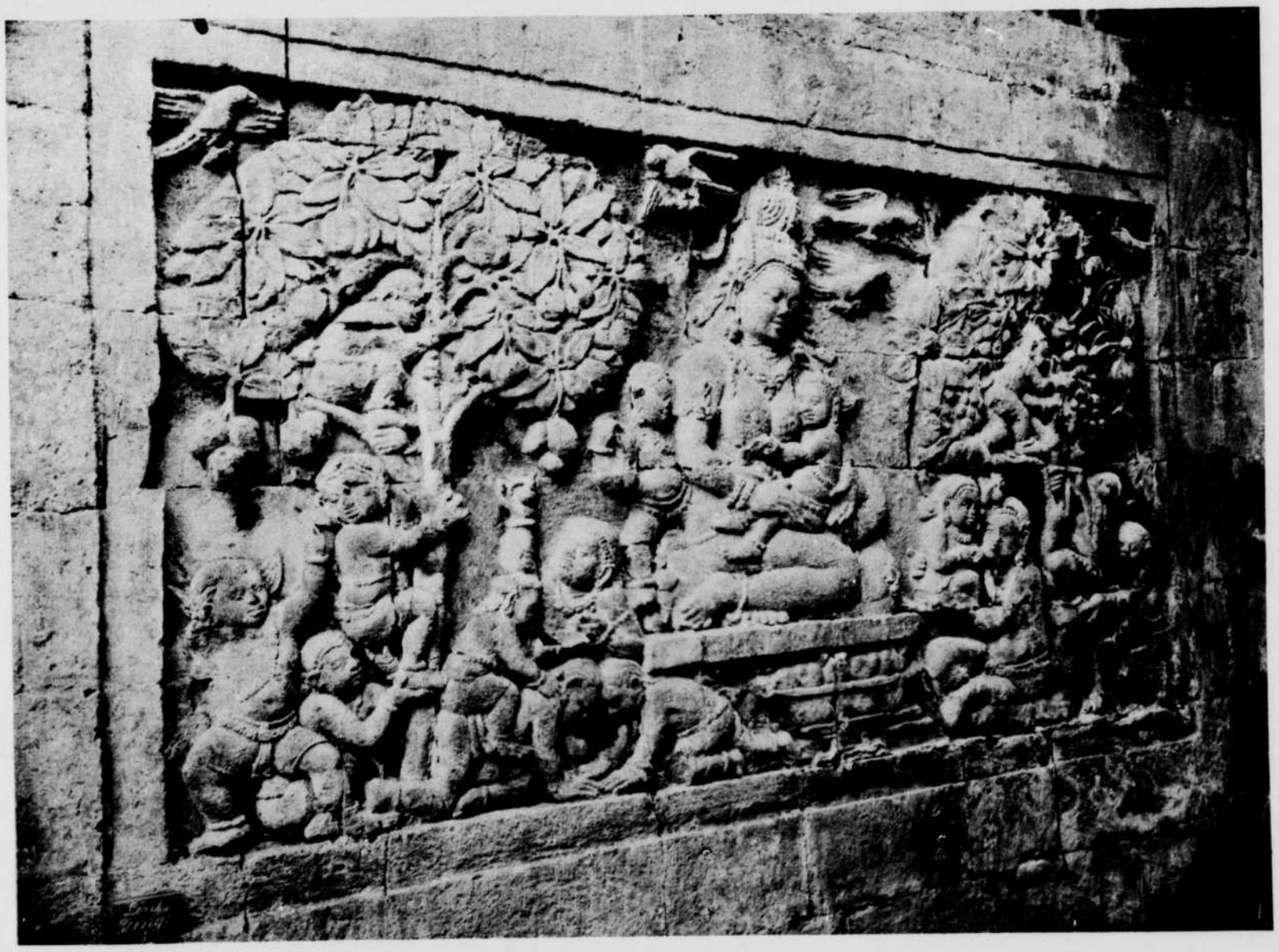

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA

TJANDI MENDOET

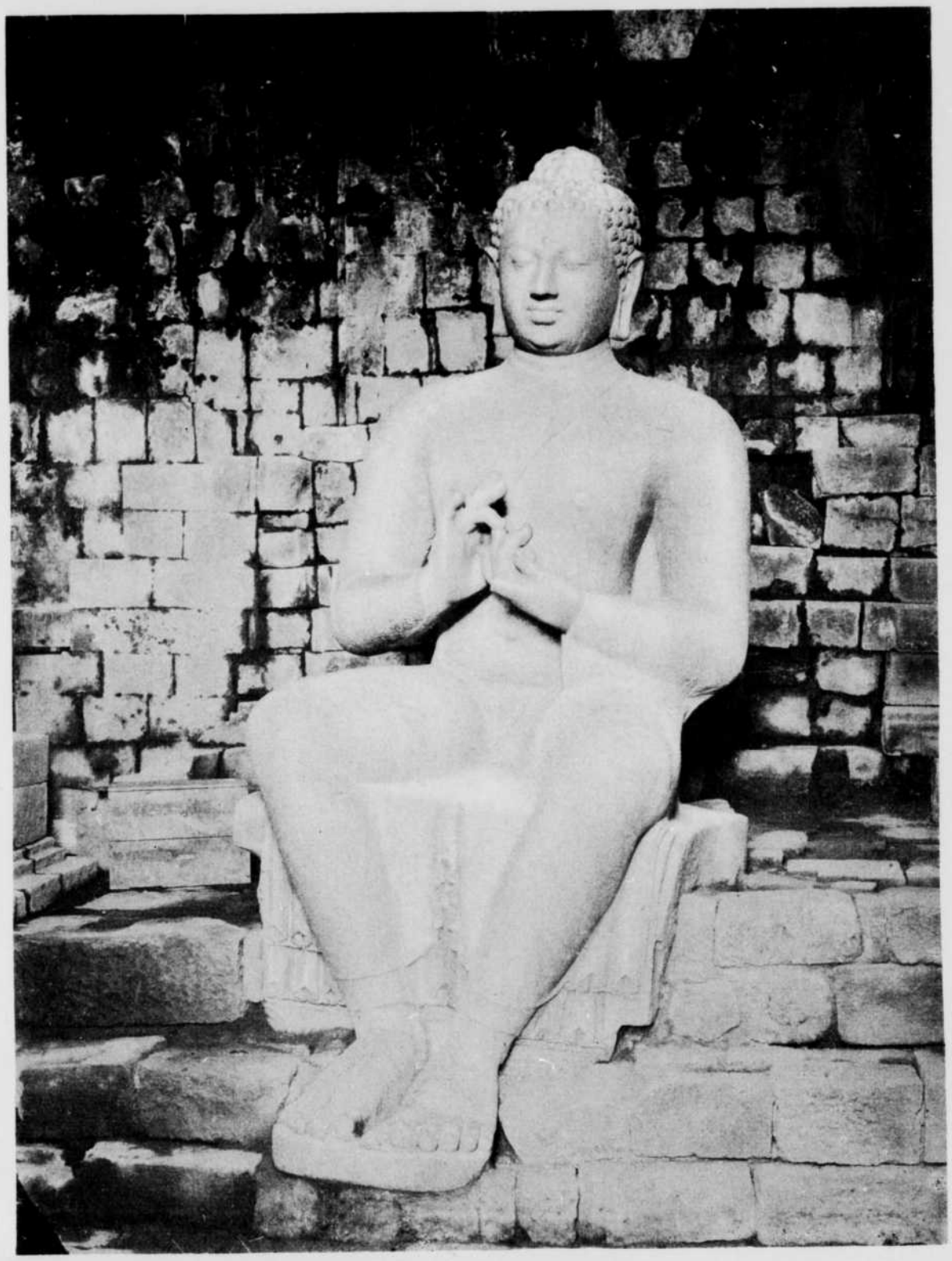

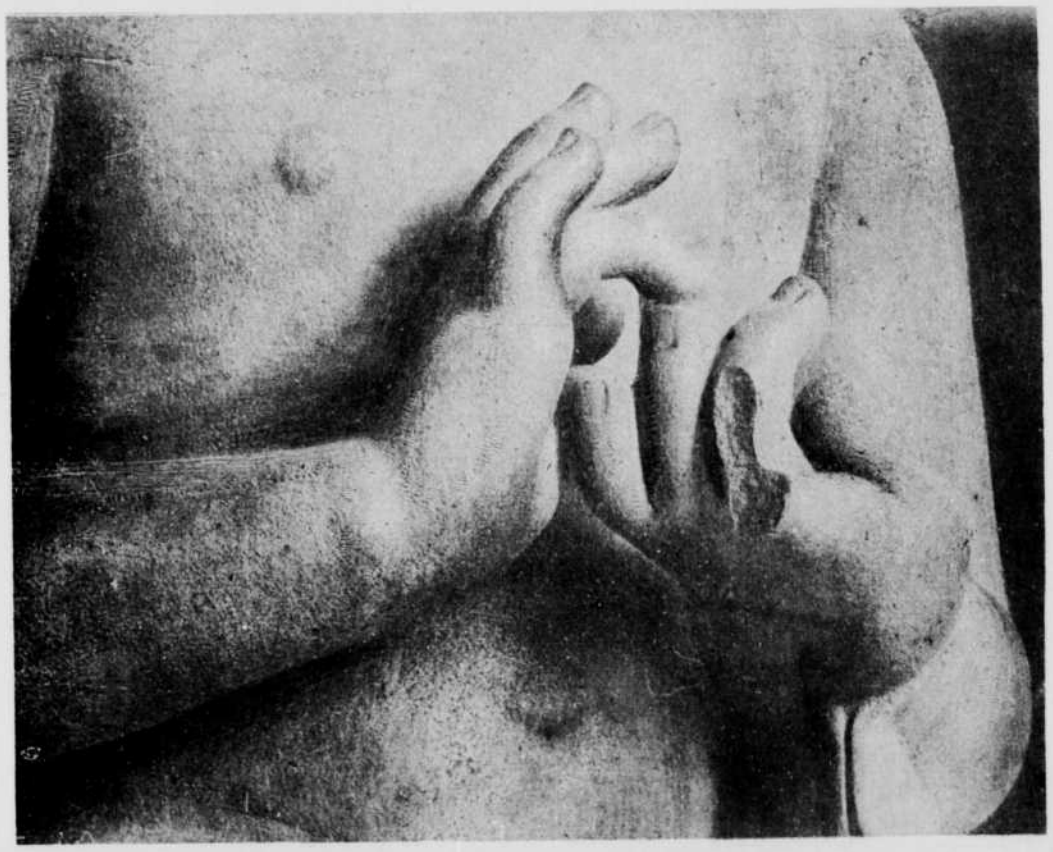

LITH. TOPOOR.BUREAU BATAVIA.

Kamer.

TJANDI MENDOET

1

2

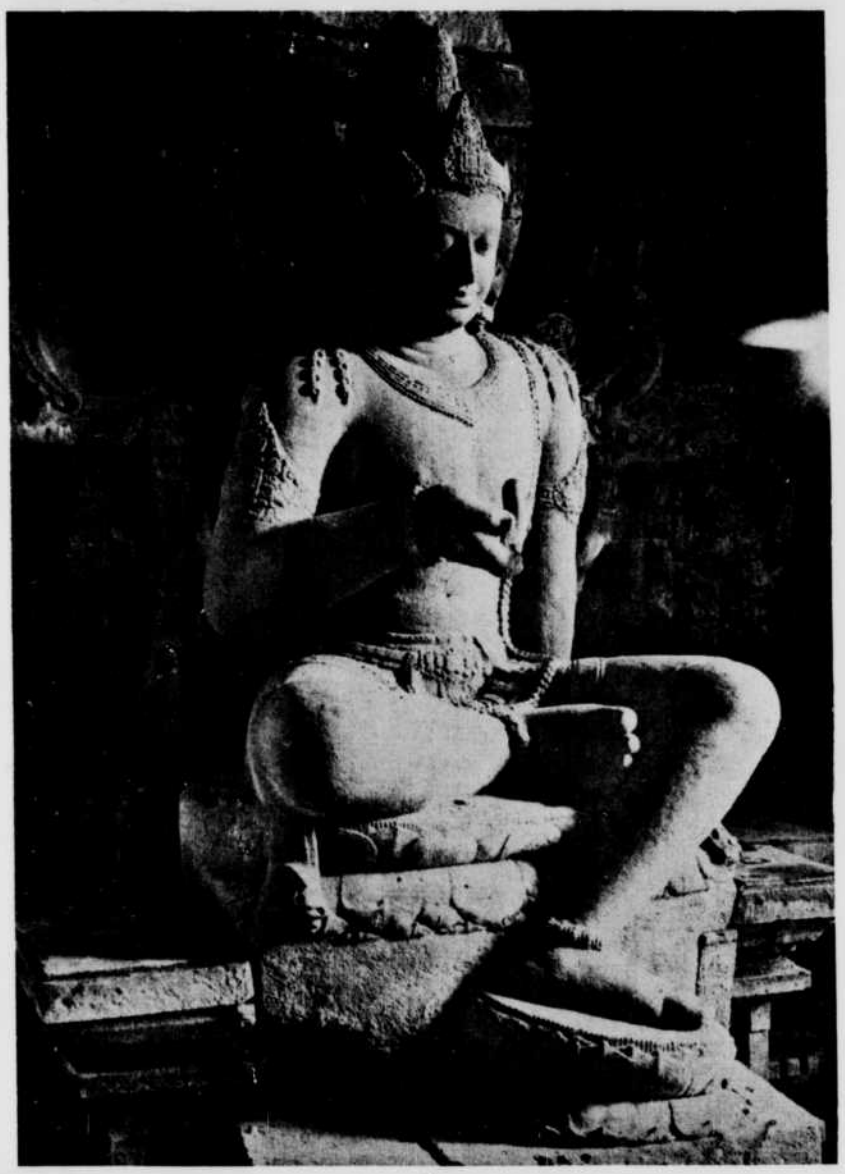

3

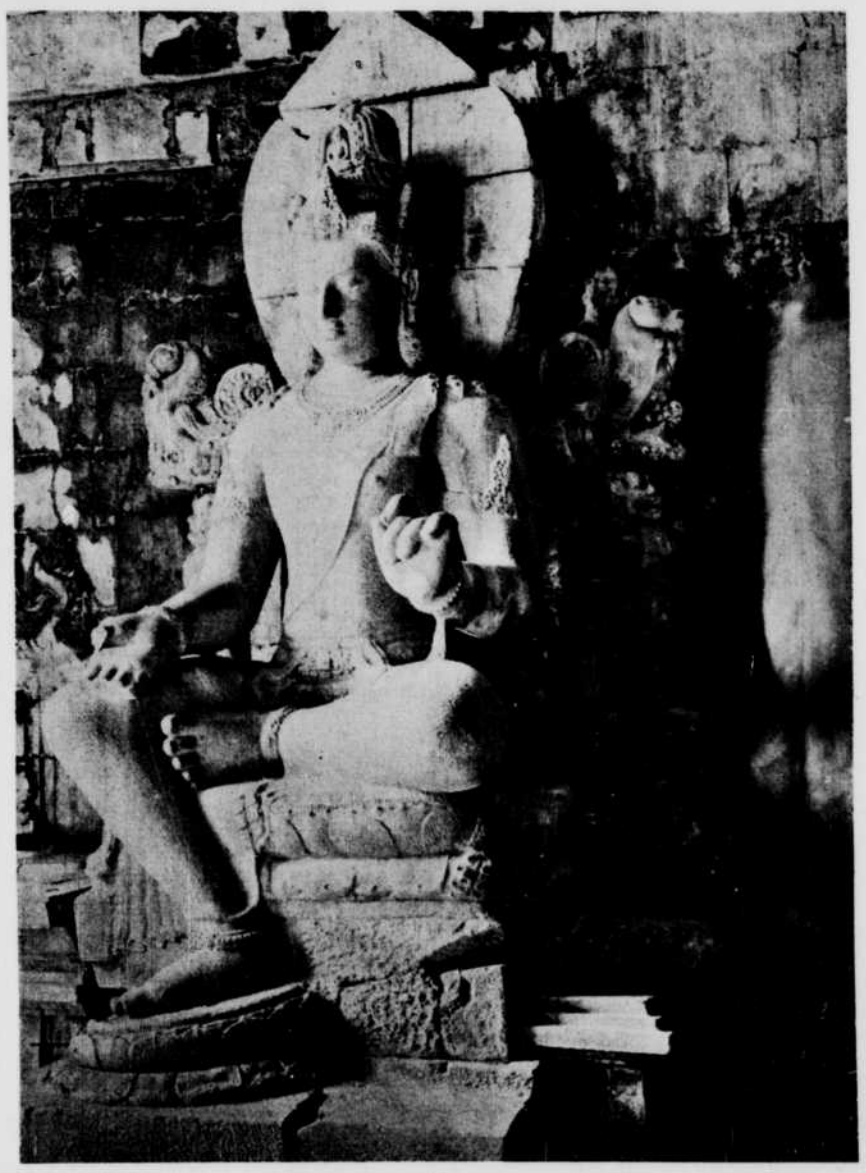

4

Kamer.

TJANDI MENDOET

1.

2.

4.

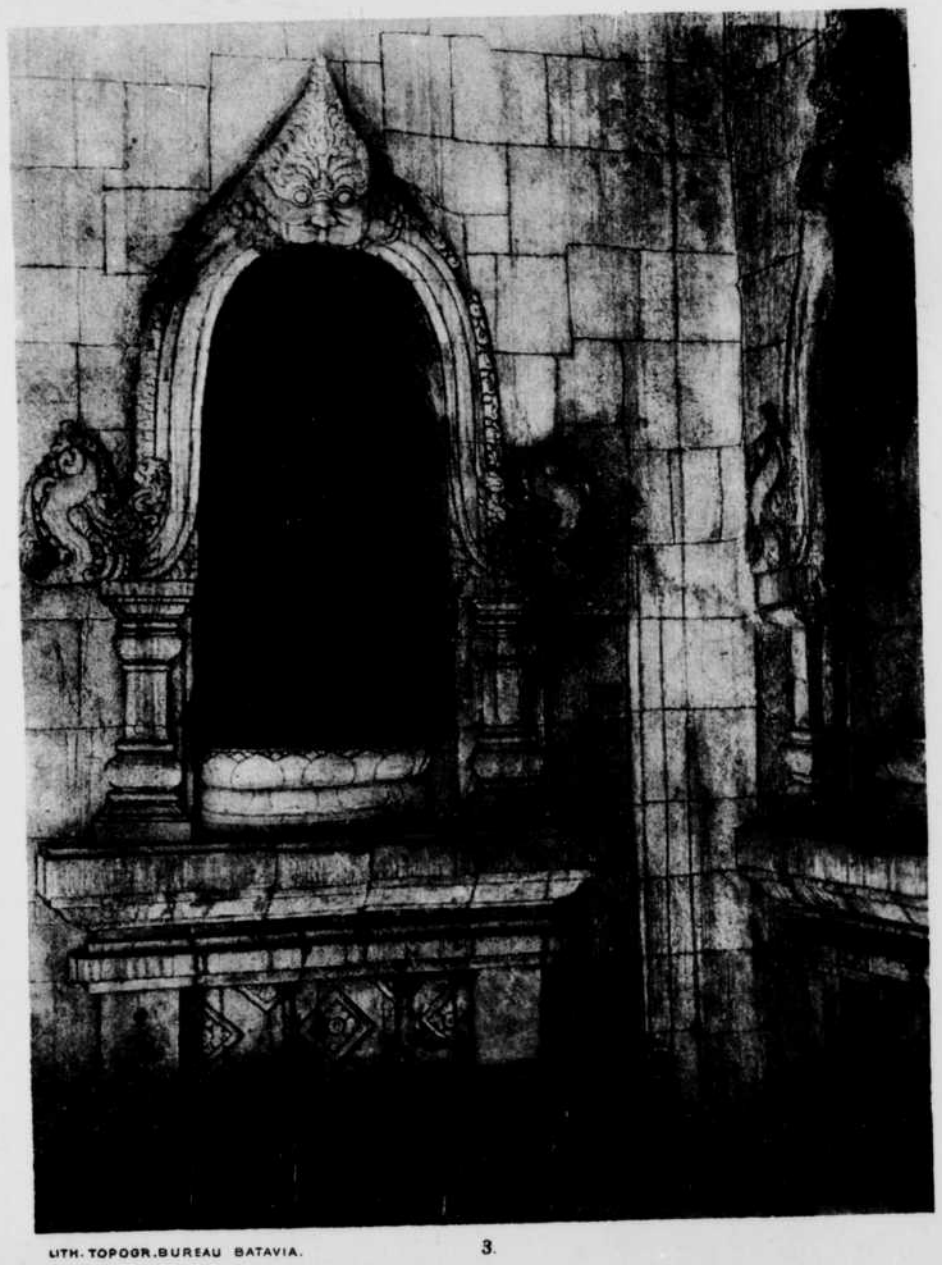

5.

3.

LITH. TOPOGR. BUREAU BATAVIA.

Trap, kamer, losse stukken, bijtempel.